

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН  
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА  
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис  
ёфта, дар як сол чор  
шумора нашр мешавад

**Муассис:** Институти забон,  
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси  
хаттии ба номи Рӯдакии  
Академияи илмҳои Ҷумҳурии  
Тоҷикистон

**Сардабир**  
д.и.ф. Раҳматуллозода Саҳидод

**Муовини сардабир**  
н.и.ф. Аскар Ҳаким

**Дабир масъул**  
н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

**Нашони мо:** 734025, шаҳри Душанбе,  
кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35,  
Институти забон, адабиёт,  
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба  
номи Рӯдакии Академияи илмҳои  
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27,  
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,  
тел.: (+992 37) 221-22-40.

**Шохиси (индекси) обуна дар**  
**фехристи «Почтаи тоҷик» -77755**

**Сомонаи мо:** [www.iza.tj](http://www.iza.tj);

**E-mail:** [iza\\_rudaki@mail.ru](mailto:iza_rudaki@mail.ru)

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги**  
**Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри**  
**соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба**  
**кайд гирифта шудааст.**

**Ҳаёти таҳририя:**

**Абдучаббор Раҳмонзода**  
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

**Маҳмадҷусф Имомзода**  
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

**Носирҷон Салимӣ**  
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

**Мирзо Муллоаҳмадов**  
(узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

**Ҷӯрабек Назриев**  
(узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

**Додихудо Саймиддинов**  
(узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

**Абдунабӣ Сатторзода** (д.и.ф., проф.),

**Ғаффор Ҷӯраев** (д.и.ф., проф.),

**Ҳабибулло Рачабов** (д.и.ф., проф.),

**Олимҷон Ҳочамуродов** (д.и.ф., проф.),

**Парвонахон Ҷамшедов** (д.и.ф., проф.),

**Ҳоким Қаландариён** (д.и.ф.),

**Олимҷон Қосимов** (д.и.ф.),

**Тоҷиддин Мардонӣ** (д.и.ф.),

**Шоҳзамон Раҳмонов** (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон, адабиёт,  
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба  
номи Рӯдакии АИ ҶТ, 2016

# СЛОВЕСНОСТЬ

*Научный журнал*

**№ 4.**

**2016**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ  
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ

Основан в 2010 г.

Выходит четыре  
раза в год

**Учредитель:** Институт языка,  
литературы, востоковедения и  
письменного наследия имени  
Рудаки Академии наук  
Республики Таджикистан

**Главный редактор**  
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод

**Заместитель  
главного редактора**  
к.ф. н. Аскар Хаким

**Ответственный  
секретарь**  
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

**Редакционная коллегия:**

**А. Рахмонзода**

(академик АН РТ, д.ф.н.),

**М.Имомзода**

(академик АН РТ, д.ф.н.),

**Н. Салими**

(академик АН РТ, д.ф.н.),

**М.Муллоахмад**

(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),

**Дж.Назриев**

(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),

**Д.Саймиддинов**

(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),

**А.Сатторзода** (д.ф.н., профессор),

**Г.Джураев** (д.ф.н., профессор),

**О.Ходжамуродов** (д.ф.н., профессор),

**П. Джамshedов** (д.ф.н., профессор),

**Х.Раджабов** (д.ф.н., профессор),

**О. Косимов** (д.ф.н.),

**Т. Мардони** (д.ф.н.),

**Х. Каландариён** (д.ф.н.),

**Ш.Рахмонов** (д.ф.н.)

**Адрес:** 734025, г. Душанбе, ул. Шариф-  
джана Хусейнзаде, 35, Институт  
языка, литературы, востоковедения и  
письменного наследия им. Рудаки  
Академии наук Республики Таджи-  
кистан, комн. 27, редакция журнала  
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

**Подписной индекс в каталоге**  
«Почтаинточик» -77755

**Наш веб-сайт:** [www.iza.tj](http://www.iza.tj);

**E-mail:** [iza\\_rudaki@mail.ru](mailto:iza_rudaki@mail.ru)

Журнал перерегистрирован Минис-  
терством культуры Республики  
Таджикистан от 12 ноября 2015 года  
за № 0095/мч

Душанбе © Институт языка,  
литературы, востоковедения и  
письменного наследия имени  
Рудаки АН РТ, 2016

## МУНДАРИЧА

### ЗАБОНШИНОСӢ

|                                                                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Нозимов Абдулҳамид, Олимзода Адибахон. Таърих ва тарҷумани<br>неологизмҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ..... | 4  |
| Гадоев Нурхон. Фразеологизмҳо бо номи ҳайвоноту паранда ва<br>ҳашаротҳо дар лаҳҷаҳои ҷануби Кӯлоб .....     | 10 |
| Тураев Б.Б. (Бузургмехр). Тавзеҳи чанд топоними «Шоҳнома»-и<br>Фирдавсӣ .....                               | 17 |
| Юсуфова Сурайё. Калимаҳои содаи марбут ба воҳидҳои луғавии<br>растаниҳои бемева .....                       | 22 |

### АДАБИЁТШИНОСӢ

|                                                                                                    |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Шоҳзамон Раҳмонов. Комбинатсияҳои гуногуни қофиябандӣ дар<br>назми форсии тоҷикӣ .....             | 28 |
| Ҳочамуродов Олимҷон. Воқеят ва таҳаюли бадеӣ дар қиссаи<br>“Нафрини замин”-и Ҷалол оли Аҳмад ..... | 34 |
| Абодуллоева Сафина. Истифодаи талмехоти мазҳабӣ дар осори<br>сӯфия .....                           | 42 |
| Умриддин Юсуфӣ. Шаҳрванди кишвари шеър .....                                                       | 47 |
| Холов Маҳмудҷон. Моддаи таърих дар эҷодиёти Мирзо Азими<br>Сомӣ .....                              | 56 |
| Ҳошимова Хуршеда. Мазмун ва мундариҷаи ғоявии повести<br>«Тори анкабут»-и Ҷ. Иқромӣ .....          | 68 |
| Малахова Зебо. Образи зан дар офаридаҳои Мридула Гарг .....                                        | 72 |
| Фирдавси Нусратулло. Симои Пайғамбар (с) дар ашъори Иқболи<br>Лоҳурӣ .....                         | 78 |
| Қиёмзода Абдулҳамид. Шаръу шеър .....                                                              | 82 |

### ФОЛКЛОРШИНОСӢ

|                                                                                          |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Исмоилзода Фаридун. Баёни чанд истилоҳи фолклорӣ дар ашъори<br>Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ..... | 88 |
|------------------------------------------------------------------------------------------|----|

## СОДЕРЖАНИЕ

### ЯЗЫКОЗНАНИЕ

|                                                                                                                        |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Нозимов Абдулхамид , Олимзода Адибахон. Об истории неологии и перевода английских неологизмов на таджикский язык ..... | 4  |
| Гадоев Нурхон. Фразеологические единицы с названиями животными и птиц в южном диалекте Кулябского региона .....        | 10 |
| Тураев Б.Б. (Бузургмехр). Лексико-семантический и этимологический анализ некоторых топонимов «Шахнаме» Фирдоуси .....  | 17 |
| Юсуфова Сурайё. Простые лексические единицы относящиеся к неплодородным растениям .....                                | 22 |

### ЛИТЕРАТУРАВИДЕНИЕ

|                                                                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Шохзамон Рахмонов. Различные комбинации рифмы в персидско-таджикской поэзии.....                                  | 28 |
| Хочамуродов Олимчон. Реальность и художественный вымысел в повести Джалал аде Ахмада «Проклятая земля» .....      | 34 |
| Абодуллоева Сафина. К вопросу об употреблении религиозной поэтики в суфийской поэзии .....                        | 42 |
| Холов Махмуджон. Шарада в творчестве Мирзы Абдалазиза Сами .....                                                  | 47 |
| Умридин Юсуфи Гражданин страны поэзии.....                                                                        | 56 |
| Хошимова Хуршеда. Содержание повести “Паутина” Дж. Икромии                                                        | 68 |
| Малахова Зебо. Образ женщины в произведениях Мридулы Гарги                                                        | 72 |
| Фирдавси Нусратулло. Образ пророка (да благословит его Аллах и приветствует) в поэзии Мухаммад Икбал Лохури ..... | 78 |
| Киёмзода Абдулхамид. Поэзия с точки зрения религии .....                                                          | 82 |

### ФОЛЬКЛОРИСТИКА

|                                                                                  |    |
|----------------------------------------------------------------------------------|----|
| Исмоилзода Фаридун. Изложение некоторых терминов фольклора в стихах Рудаки ..... | 88 |
|----------------------------------------------------------------------------------|----|

## ОБ ИСТОРИИ НЕОЛОГИИ И ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

*Нозимов А., Олимзода А.*

*Кафедра иностранных языков АН РТ*

Лексика отражает не только состояние общества, но и состояние сознания и мышления человека. Развитие лексики реализуется главным образом через появление новых слов, отражающих различные социальные изменения в обществе, «динамика объективных процессов — социальных, политических, культурных — не позволяет языку сегодняшнему оставаться равным вчерашнему» [1, 8]. Слова исчезают, выходят из употребления, другие, наоборот, появляются, начинают активно использоваться носителями языка. Слова и словосочетания, созданные для обозначения новых явлений действительности, новых предметов или понятий, называются неологизмами (от греч. *neos* - новый и *logos* - слово) [5, 13].

Неологизм (др. греч. *neos* – новый, *logos* – речь, слово) – слово, значение слова или словосочетание, недавно появившееся в языке [16].

Термин «неологизм» впервые появился в 1755 году во французском языке, откуда после 1800 года он был заимствован в английский язык в значении «употребление новых слов, инновации в языке, а также новое слово или выражение».

Неология – раздел языкознания, занимающийся изучением новых слов (способов их образования, типов значений, сфер употребления) [12].

Язык как сложный общественный феномен является средством человеческой коммуникации и находится в постоянном движении. Развитие общества отражается в многочисленных лексических единицах, определяющих общественные отношения и изменения, которые неизбежно влекут за собой лексические инновации и преобразования в языке.

Новые слова и выражения, возникающие для обозначения новых понятий в науке и технике, появляются как терминологические неологизмы; возникающие для передачи понятий, уже существующих в языке, но выраженные другими языковыми средствами, в целях создания экспрессивности, называются стилистическими неологизмами.

Большую роль в создании стилистических неологизмов играют сленг и жаргон.

В процессе создания неологизма возможны три основных изменения [5, 89]:

1. Изменение содержания, т.е. использование имеющейся лексической единицы для обозначения нового объекта (переосмысление), создание семантического неологизма.

2. Изменение формы, т.е. введение нового знака для обозначения нового объекта, уже имеющего в языке наименование (трансноминация).

3. Изменение формы и содержания (собственно неологизмы).

По способу образования неологизмы подразделяются на:

1. фонологические;
2. заимствования;
3. семантические;
4. синтаксические.

Синтаксические неологизмы подразделяются на морфологические (словообразование) и фразеологические (словосочетания).

Фонологические неологизмы создаются из отдельных звуков. Иногда они сочетаются с морфемами латинского и греческого происхождения. К группе фонологических неологизмов принадлежат также слова, образованные при помощи звукоподражания. Например, глагол *to whee* (волновать) образован от междометия *whee*, которое используется для обозначения радости и положительных

эмоций, а этимология прилагательного *uscky* (отвратительный) восходит к междометию *usck*, выражающему крайнюю степень отвращения.

Для заимствований характерно нетипичное для заимствующего языка морфологическое членение и отсутствие мотивации значения. Примером этому могут послужить слова *dacha* (дача), *glasnost* (гласность), *to knout* (бить кнутом), *petit dejeuner* (небольшой завтрак).

Семантические неологизмы создаются при помощи изменения значения при сохранении формы слова. Они могут иметь два варианта:

1. Слово полностью утрачивает старое значение и употребляется только в новом значении.

2. В семантической структуре у слова появляется новое значение и сохраняется старое.

*mouse potato* (человек, который проводит много времени за компьютером);

*catastrophize* - относиться к мелким неприятностям серьезно

*professionalize* - доводить до профессионального уровня

*itemize* - рассматривать по пунктам

*diversify* - вносить разнообразие

*liquify* - превращать в жидкое состояние

Общественный и научно-технический прогресс послужил причиной появления новых социально-экономических реалий, открытия в области науки и техники, достижения в сфере культуры. В итоге чего само собой пришли в английский язык новые слова, новые термины. Большое количество новых лексических единиц появилось в связи с развитием новой техники и технологии. В области культуры и искусства происходит бурный процесс экспериментирования, создаются новые произведения, и соответственно новые названия. Так в области кино, телевидения и видеотехники появилось много новых технических средств, вслед за ними образовалось большое количество неологизмов. Особенно много неологизмов появляется в научно-техническом языке в результате бурного прогресса науки и техники.

| Слово      | Перевод                                                                                                                                      |
|------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| selfie     | Автопортрете, ки ба воситаи телефони мобилӣ аксбардорӣ мегардад.                                                                             |
| flatforn   | Кафш, бо пошнаҳои баланди яклухт, платформа                                                                                                  |
| FOMO       | Тарси аз даст додани хабари муҳим дар шабакаҳои иҷтимоӣ.                                                                                     |
| Phailet    | смартфоне, ки экранаш аз телефон калонтару аз планшет майдатар аст.                                                                          |
| Gloatgram  | Пост дар шабакаи иҷтимоии Instagram, ки аз хушбахтии муаллиф хабар медиҳад, одатан ин аксҳои хӯрокҳои болаззат ва ҷойҳои сафаркарда мебошад. |
| Catfishing | Автобиографияи сохтаю дурӯғин.                                                                                                               |
| Craftivism | Машғулияти шахсоне, ки дасткориро дӯст медоранд, масалан бофандагӣ, гулдӯзӣ                                                                  |
| Drivestep  | Музиқие, ки дар вақти рондан гузошта мешавад ва кайфият мебахшад.                                                                            |
| Йlack hats | золимон, чафокорон, нобакорон;                                                                                                               |

|                   |                                                                                             |
|-------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|
| me time           | Вакти чудокардае, ки шахс барои истироҳат ба худ мебахшад.                                  |
| Jane Crow -       | поймолкунии ҳукуки занон;                                                                   |
| Pot-culture       | тарзи ҳаёти нашъаманд;                                                                      |
| Put-down          | посуhi дурушт, дағал;                                                                       |
| Trade off         | созиш, гузашт кардан;                                                                       |
| spyware           | Програмаи компютерӣ, ки ҳаракатҳои мизочонро дунбола мекунад.                               |
| stores with doors | Мағозаи маъмулӣ, яъне аз он ба воситаи интернет маҳсулот ва ё либос супориш дода намешавад. |
| cockroach problem | Проблемае, ки аз аввал бузург наметофт.                                                     |
| webinar           | Семинаре, ки ба воситаи интернет анҷом дода мешавад.                                        |
| entrepreneur      | Шахсе, ки тичорати худро ба воситаи компютер ба роҳ меандозад.                              |
| yetie             | Шахси ҷавоне, ки дар мансаби баланд қарор дорад.                                            |
| Noon              | Шахсе, ки дар ҷамъият нава пайдо шудааст.                                                   |
| App               | Програма, барои компютер ва телефонҳои мобилӣ.                                              |
| Oversharers       | Шахсоне, ки аз ҳад зиёд дар бораи худ маълумот дар расонаҳо мегузорад.                      |
| standee           | Шахсе, ки дар нақлиёти ҷамъиятӣ рост меистад.                                               |
| adulthood         | камолот                                                                                     |
| netiquette        | Имлои навиштан дар интернет.                                                                |
| make-up           | 1. Сулҳ, созиш.<br>2. рангу пардоз                                                          |
| feed-in           | Ҳуроки нисфирӯзии бепул                                                                     |
| workaholic        | Шахсе, ки қорашро хеле дӯст медорад.                                                        |

Лексика как самый подвижный пласт языка, наиболее чутко реагирует на все изменения в социальной, культурной и других сферах жизни говорящего коллектива, ведь именно слово является “зеркалом жизни” [4, 38].

Следует подчеркнуть, что номинативная функция языка развивается не только в результате влияния социолингвистических факторов и эволюции общественно исторического опыта носителей языка. Важную роль играет изменение самих способов номинации. Язык находится в состоянии непрерывного развития, включающего определенные языковые процессы, в том числе и создание новых лексических единиц, т.е. словообразование [2, 54].

#### Список использованной литературы

1. Алиева Г.Н. Аббревиатурные неологизмы современного русского языка конца 90-х годов XX века начала XXI века, автореф. дисс. ... д-ра фил. наук/ Г.Н.Алиева. -М., 2003. -25с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода/ Л.С. Бархударов. –М.: Международные отношения, 1975. - 239 с.

3. Борисова Л.И. Лексические трудности перевода научно-технической литературы с английского языка на русский/ Л.И. Борисова. - М., 2006. - 135 с.
4. Брагина А.А. Неологизмы в русском языке/ А.А. Брагина. -М.: Просвещение, 1973. -217 с.
5. Будагов, Р.А. Новые слова и значения/ Р.А. Будагов. -М.: МГУ, 1976. – 283 с.
6. Изюмская С.С. Перевод неологизмов с английского языка на русский в научно-технических текстах/ С.С. Изюмская. -М., 2006. -114 с.
7. Маджидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик – Ҷилди I.–Луғатшиносӣ/ Ҳ. Маджидов. –Душанбе, 2007. -243с.
8. Музофиршоев М.О. Неологизмы и способы их образования в современном таджикском литературном языке, автореф. дисс. ... канд. фил. наук/ М.О. Музофиршоев. –Душанбе, 2012. -23 с.
9. Наджмиддинов А.Ф. Особенности образования новых слов в английском и таджикском языках (по публицистическим текстам), автореф. дис. ... канд. фил. наук/ А.Ф.Наджмиддинов. - Душанбе, 2015. -24с.
10. Разморо М. Ложные друзья переводчика в разносистемных языках: на материале персидского и таджикского с привлечением арабского и английского языков/ М. Разморо. -Душанбе, 2010. -141с.
11. Розен Е.Р. Как появляются новые слова/ Е.Р. Розен. -М., 2000. -230с.
12. [www.grammar.ru](http://www.grammar.ru)
13. [www.lingvotech.com](http://www.lingvotech.com)
14. [www.longman.com](http://www.longman.com)
15. [www.dissercat.com](http://www.dissercat.com)
16. [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

## ТАЪРИХ ВА ТАРҶУМАИ НЕОЛОГИЗМҲО АЗ ЗАБОНИ АНЛИСӢ БА ТОҶИКӢ

Калимаи неологизм дар забоншиносии умумӣ ҳамчун истилоҳ қабул гардидааст ва то имрӯз ба қор бурда мешавад. Аввалин шахсе, ки доир ба ин мавзӯ тадқиқот ба анҷом расондааст, олими Шӯравӣ Р.А.Будагов мебошад. Манбаи асосии пайдоиши неологизмҳо ин техника ва технологияҳои муосир, шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дорони забону жарғони худ ҳастанд мебошад.

**Вожаҳои калидӣ:** *неологизм, техника ва технологияи муосир, сленг, жаргон, шабакаҳои иҷтимоӣ, Будагов, Брагина, Маҷидов.*

## ИСТОРИЯ И ПЕРЕВОД АНГЛИЙСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Огромный приток новых слов и необходимость их описания обусловили создание особой отрасли лексикологии – неологии – науки о неологизмах. Особенно много неологизмов появляется в научно-техническом языке в результате бурного прогресса науки и техники. Согласно подсчётам Р. Берчфильда, ежегодно в языке появляется около 800 слов, необходимость регистрации и описания которых вызвала появление нового раздела лексикологии - неологии - науки о новых словах.

**Ключевые слова:** *неологизм, новые технологии, социальные сети, Берчфильд, Будагов, Брагина, Маҷидов.*

## HISTORY AND TRANSLATION ENGLISH NEOLOGISMS INTO ENGLISH

Neologisms are newly coined terms, words, or phrases, that may be commonly used in everyday life but have yet to be formally accepted as constituting mainstream language. Neologisms can be completely new words, new meanings for existing words or new sense in existing words. Neologisms have their history like another sphere of the science. The



main sources of neologisms advent are technique and new technology, social network, which has its special slang.

**Keywords:** *neologisms, technique and new technology, social network, word formation.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Нозимов Абдулҳамид Абдуалимович - ходими илмии Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои филология, профессор. Тел.: +992 901 01 28 82; E-mail: [a\\_nozimov@mail.ru](mailto:a_nozimov@mail.ru).

**Сведения об авторе:** Нозимов Абдулҳамид Абдуалимович - научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор. Тел: +992 901 01 28 82; E-mail: [a\\_nozimov@mail.ru](mailto:a_nozimov@mail.ru).

**Айout the author:** Nozimov Aйдulhamid Aйдualimovich – is a researcher at the Rudaki Institute of Language and Literature, of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992 901 01 28 82; E-mail: [a\\_nozimov@mail.ru](mailto:a_nozimov@mail.ru).

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Олимзода Адибахони Фаррухдухт – магистри соли 2-юми кафедраи забонҳои хориҷии АИ ҶТ; тел: +992 985 90 22 59; E-mail: [olimova.adiya@mail.ru](mailto:olimova.adiya@mail.ru).

**Сведения об авторе:** Олимзода Адибахони Фаррухдухт – магистр 2-го курса гр.230102, кафедры иностранных языков АН РТ; тел: +992 985 90 22 59; E-mail: [olimova.adiya@mail.ru](mailto:olimova.adiya@mail.ru).

**Айout the author:** Olimzoda Adiyakhoni Farrukhdukht – is the second year magister of foreign languages department of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan; Phone: +992 985 90 22 59; E-mail: [olimova.adiya@mail.ru](mailto:olimova.adiya@mail.ru).

## ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО БО НОМИ ҲАЙВОНОТУ ПАРАНДА ВА ҲАШАРОТҲО ДАР ЛАҲЧАҲОИ ЧАНУБИ КҶЛОБ

*Нурхон Гадоев*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни*

Дар чараёни пешравӣ ва тараққиёти забон бисёр воҳидҳои луғавӣ вобаста ба мавқеи истеъмол маъноҳои тоза ё маҷозӣ мегиранд. Онҳо аз маънои асли- решагии худ хеле дур рафта, маъноҳои нав гирифта, ба ибораи таркибҳои устувор тағйирнаёбанда табдил меёбанд, ки дар ин маврид нақши киноя ва маҷоз, ташбеҳу истиора назаррас аст. Ба ин маънӣ олими маъруф Р. Ғафоров чунин менависад: «Дар забон дар қатори ибораҳои ноустувор бисёр ибораҳои устувор тағйирнаёбандае мавҷуданд, ки чун воҳидҳои устувори нутқ дар сухан ташкил наёфта, балки ҳамчун таъбироти тайёр, машҳуру забонзадашуда истеъмол мешаванд. Ин гуна таъбирҳоро ибораҳои фразеологӣ меноманд» (4, 67). Дар лаҳчаҳои минтақаи Кӯлоб як қисмати воҳидҳои фразеологӣ, дучор мешаванд, ки дар таркиби онҳо номи набототу ҳайвонот ҳамчун ҷузъи асосӣ зикр гардида, барои образнокуҷаззоб намудани сухани соҳибони лаҳҷа мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Дар аксар мавридҳо ин таъбирҳо барои муқоиса ва монанд кардани шахсони алоҳида ба набототу ҳайвонот истеъмол карда мешавад. «Дар байни монандшаванда ва монандкунанда як аломати хоси ҷамъбасткунанда ё нишонае ба мушоҳида мерасад. Ин аломат ё нишона байни шахсон ва ашёи дигар алоқаи ногуҷастаи дорад. Дар фразеологизмҳо ҳамин аломати ҷамъбасткунанда ҳангоми ташбеҳкунӣ ба инобат гирифта шуда як ашё ба ашёи дигар монанд карда мешаванд. Ин монандкунӣ дар аксар мавридҳо рамаъӣ, маҷозӣ ва киноявӣ сурат мегирад. Ҳатто дар ҳолати номгузорӣ низ нишонаҳои маъкур нақши муҳим доранд» (3, 53-63). Дар воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ монанд кардани ашё то дараҷае ба таври озод сурат мегирад. Дар ин ҳолат аломати ашёи дигар ҳамеша образи ҳамон шахсро дар пеши назар ҷилвагар месозад, ки вай бо ашёи дигар монанд ё муқоиса мешавад ва муносибати вайро бо ашёи дигар дар ҳаёти рузмаъра инъикос менамояд.

Ҳангоми таҳлилу таҷқиқи воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи номбурда ҳамин ҷиз аниқ шуд, ки қариб 70%-и таъбирҳои фразеологӣ мавҷуда ба шахс ва тавсифу фаъолияти рӯзмаъраи он иртибот доранд. Дар фраземаҳо (ифодаҳои фразеологӣ) ҳангоми монандкунӣ бевосита ва бавоситаи номи ашё, пеш аз ҳама, ба ҷашм ҳамон аломати фардии предмет мезанад. Ин аломат ба ашёи монандшаванда то дараҷае (кам ё зиёд) муштарак аст. Ин аломат дар худ маъноҳои зиёдро ғунҷоиш медиҳад, ки ба рафтор ва фаъолияти одамон ё ҷонварон мувофиқат мекунад, ки дар симои шахс инъикос ёфтааст.

Барои мисол, ҷумлаи «**Ориф харворӣ кор мекуҷнавъ ахиръш иҷӣ.(Т)**»-ро аз назар мегузаронем. Дар ҷ умлаи маъкур «**харворӣ кор кардан**» воҳиди фразеологӣ маҳсуб мешавад. Ба ҳама маълум аст, ки дар замонҳои андаке пештар **хар** ҳайвони қорӣ буд. Мардуми кӯҳистон ба **хар** ҳамчун ҳайвони боркаш эҳтиёҷоти қалон доштанд, тамоми қорҳои рӯзгорро мардум ба воситаи ин ҳайвони бебабон ба сомон мерасонданд. Дар воҳиди фразеологӣ номбурда ҳамин аломату хусусияти **хар** - хизматрасонӣ ба инобат гирифта шудааст, яъне шахси монандшаванда хеле меҳнаткаш аст, шабу рӯз меҳнат мекунаду ҳеҷ не, ки зиндагӣаш беҳ шавад, ба **хар** монанд карда шудааст.

Бояд гуфт, ки образи **хар** дар таъбирҳои лаҳҷавӣ ба маъноҳои **нодон**, **беақл** хеле зиёд дар гардиш қарор доранд: Харворӣ ақл надора; **бетамиз**: Харворӣ тамиз надора; **пурхӯр**: Қади хар меҳра; дучор мешавад. Агар шахс ҳамаи он хислатҳои дар боло номбар шудаи харро дошта бошад, нисбат ба вай чунин ибораи фразеологиро ба қор мебаранд: **ранги хар**; И мардак **ранги харай**. Инчунин фразеологизми бо вожаи

«хар» маъноҳои «касеро аз ягон макон пеш кардан» ва «ичрои ягон кор»-ро ифода мекунад: **Хар-та хай къ** ай ича, дига рангъ рута набинъм (Т). Акъ (акнун) **хар-ъш ай чъбор парид**, дига мора балав намегира (П). Дар ҷумлаи фразеологӣи «**хар аму харай, фақат тъғумош дига шидан**» ба шахсе далолат менамояд, ки каси нодону беақл тасодуфан мансаби баландро соҳиб мешавад: Сафар раис шида боша ҳам, **хар аму харай, фақат тъғумош дига шидан (Ш)**.

Гоҳо беақлии одамон низ дар ибораҳои фразеологӣ бо вожаи «хар» инъикос меёбад: Ориф қадӣ хар ақл надора (П). Дар ибораи фразеологӣи «**қадӣ хар ақл надоштан**» ақли хар ба ақли Ориф қиёс карда мешавад.

Ҳамин тариқ, **хар** ҳарчанд, ҳайвони нафърасон бошад ҳам, номи вай ҳамеша дар таркиби таъбирҳои меояд, ки маъноҳои рамзӣ, киноявиро ифода намуда, тобишҳои манфӣ доранд.

**Асп** ҳайвони хонагӣ нафърасон аст. Дар гузашта рафту омади мардум аз як қишлоқ ба қишлоқи дигар ба воситаи асп сураат мегирифт. Дар шаҳрҳо низ аспҳоро ба ароба баста, мусофиркашӣ мекарданд. Мардум бо аспҳои худ **бузқашӣ** мекарданд. (Ин навъи бозӣ мароқовар буда, мухлисони зиёде дошт). Дар маводи дар даст доштаи мо ҳамагӣ ду ибораи фразеологӣ бо номи «асп» дучор кардему халос. Инҳо ибораҳои рехтаи антонимӣ ба шумор мераванд: «**ба аспӣ ҷаҳл сувор шидан**»; ва «**аз аспӣ ҷаҳл ҳамбидан**» (фурумадан); Ибораҳои мазкур ба муодилҳои фразеологӣ монанданд. Дар ибораи аввал феъли таркибии «сувор шидан» ва феъли «ҳамбидан», ки дар ибораи дуюм омадааст, маънои ба ҳам зидро ифода мекунад. Аз ин рӯ, онҳоро вохидҳои фразеологӣи зидмаъно маънидод кардан ба мақсад мувофиқ аст: Борун **ба аспӣ ҷ аҳл сувор шид**, ба сари зан-ша давид. Бъди ягон дъ-се минут **ай аспӣ ҷ аҳл ҳамбид** ба зора дърумад (Х.)

**Гов.** Гов низ ҳайвони хонагӣ аст. Мардум аз вай бебарқаш ғоида мебаранд. Аз маҳсулотҳои **гов** –**шир, ҷурғот. маска, ҷакка** ва ниҳоят аз ғӯти он ҳамчун маводи хӯроқа мавриди истифода қарор дода мешаванд. Дар гузаштаи на чандон дур ба воситаи барзагов мардум замин ҷуфт мекарданд, хирман мекуфтанд. Хулоса гов ҳайвоне аст, ба мардум ғоидаи зиёди беминнат меоварад. Ба ин нигоҳ накарда, дар лаҳҷа як қатор фразеологизмҳои воҷеҳӣ, ки дар онҳо вожаи «гов» ва «**барзагов**» ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, ба ҷиҳатҳои манфии шахс, аз қабилӣ **нодонӣ, камақлӣ, пурхӯрӣ** ишора менамоянд:

И мардак қадӣ гов ақл надора. (П). Говворӣ пър меҳра. Коръраша мебинӣ, барзагови раи ростай (Т)

Дар ҷумлаи сеюм ибораи «**барзагови раи рост**» маънои беақлу нодонии одӣ не, балки аз ҳад зиёд беақлу нодон будани касро ифодагар аст. Дар лаҳҷаи мазкур танҳо дар як воҳиди фразеологӣ- «қадӣ гов зӯ р будан» тобиши манфӣ эҳсос карда нашуда, маънои мусбатро далолат мекунад. Ба ғайр аз **хар, гов.** дар лаҳҷаҳои номбурда боз **шер, паланг, фил, хирс, гург, рӯбоҳ, буз, харгӯш, сағ, гурба (пышк/пишак)** ва ғайраҳо дар таркибу ибораҳои фразеологӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, ҳислату аломатҳои гуногуни шахсро бо роҳи ташбеҳкунӣ ташреҳу тавзеҳ медиҳанд.

Масалан: **Шер** - рамзи тавоноӣ, далерӣ ва нотарсӣ аст, чун ки вай дар ҷангал ҳукмрони ягона ба шумор меравад. Калимаи «шер» дар таркиби фразеологизмҳои ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, маъноҳои мусбатро ифода менамояд. Аз ин рӯ, шахси далеру нотарс, тавоно ба шер ташбеҳ дода мешавад:

**Шерворӣ наъра зад.**

**Шерворӣ ҳарифша ба зъмин партофт. (Ш)**

Дар лаҳҷаи мавриди назар марди кордону ўҳдабаро низ ба шер монанд карда мешавад: **Дар ду моҳ шерворӣ хунаша пушонд (Х).** **Гърг(гург)**-ҳайвони дарранда, буда, ботадбир аст. Аз ҳислату аломати гург чунин нишонаҳоро зикр намудан мумкин аст: вай ба ҳама ҳайвонҳои дигар қасди бад дорад, ҳамеша ба ҳамла кардан тайёр аст, ҳарифро дар ғайлат монда онро ба тасарруфи худ мебарорад.– чунинанд

аломатҳои фарқкунандаи гург аз дигар ҳайвонҳои ҷангал. Вай дар мавқеъ ва ҳудуди географии худ сайдашро шикор мекунад ва дигар ҳайвонҳоро ба ин ҷо наздик шудан намеронад. Агар дар гирду атрофи ҷойи муқаррари худ сайдро ёфтани мушкил бошад, гург маҷбур мешавад, ки барои пайдо намудани кути лоямут ба ҳудуди ҳамсоя дарояд. Дар ин ҳолат таҷовузнопазирии сарҳад ҳалалдор мегардад ва байни гургон ҷанги сахте ба вуқӯъ мепайвандад. Ҳамин ҳислати аломатҳои гург дар фразеологизмҳои вожаи «**гург**» дошта, бараъло намоён шуда меистанд ва тобиши манфӣ доранд. Дар лаҳҷаҳои номбурда одами бераҳму мочарочӯро ба гург монанд менамоянд: **Яке гургворӣ ба ҳамсоя-ш часпид (X).**

Инчунин каси ҳиллагару маккорро низ ба гург ташбеҳ медиҳанд: Аму (ҳамон) савдогари сари бозор гурги борондида бӯд, ранги тӯ чан каса фанд када бӯд (К). Маризо гург шидааст, ҳиҷ ки ура фанд када наметуна. Дар ин ҷо ибораҳои фразеологии «**гурги борондида**» ва «**гург шидан**» шахси маккору ҳиллагарро ифода мекунад. Воҳидҳои фразеологии «**гурги борондида**» аз забони адабӣ ба лаҳҷаҳои номбурда гузаштааст, **ибораи «гург шидан»** моли хоси лаҳҷаҳои ҷануби Кӯлоб маҳсуб мешавад. Ҳар ду ибораи мавриди назар муродифи луғавӣ буда, дар лаҳҷаҳои мазкур мавқеи васеи истеъмоли доранд. Шахси ҷаққону кордонро низ ба гург ташбеҳ медиҳанд. Шояд аз ин ҷиҳат бошад, ки гург даррандаи ҷолоку зирак аст ва ҳарифи ҳудро маҷ оли ҷи унбидан намеронад. Исёф **гургворӣ кор мекуна**. Ибораи фразеологии **гургвори кор кардан** дар дигар лаҳҷаҳои ҷануби забони тоҷикӣ мамнӯъ нест. Инчунин фразеологизми «**қади гург гишна**», «**гургворӣ гишна**» дар лаҳҷаҳои мазкур баъзан воқеъ рад, ки фикр мекунам, аз забони русӣ ба ин ҷо ҷишхон гузаштааст: Намедунӣ ай ҷи боша, ки **гургвори гишна-м**. (X).

**Фил** ҳайвони бузургҷӯсаи ҷангал ба шумор меравад. Вай ҳайвони дарранда нест. Вай ду шох дорад, барои ҳудро ва наслхояшро аз душманонаш муҳофизат кардан. Дар лаҳҷа як фразеологизм дар гардиш аст, ки фақат як узви бадани фил иштирок мекунад:

Оли тӯ дар **гӯши фил ховӣ**, ҷи қадар гапӯ қалоча хестӯ тӯ хавар надорӣ (К).

Воҳиди фразеологии «**дар гуши фил хов бӯдан**» на тобиши манфӣ дораду на мусбат. Ин нави фразеологизмҳоро «халис» меноманд. Воҳиди фразеологии «**аз паша фил сохтан**» аз рӯи ҷисми бузурги фил ба вуҷуд омадааст, ки маънои ҳар ҳодиса, воқеаи ночизро ба авҷи аъло бардоштанро дорад: Ай паша фил насоз, иқа (К). Таъбири мазкур аз забони умумихалқӣ ё забони адабӣ ба лаҳҷаҳои мавриди назар ворид шудааст.

**Хӯрс(хирс)** ҳам ҳайвони дарранда дар ҷангал мавқеи ҳудро дорад. Дар лаҳҷаҳои зарурӣ, ки ба ин дарранда хавфу ҳатар таҳдид мекунад, барои ҳимояи худ вай ҳатто ба одам ҳам ҳуҷум мекунад. Дар фразеологизмҳои лаҳҷавӣ бо қалимаи «хирс» ду маънӣ ба назар мерасад: **1. Бекор ба гӯшае нишастан. 2. Аз ҳад зиёд фарбеҳ шудан:**

Доим дар хона-ш **хӯрсворӣ ховай** (Ш). Ира бин, **хӯрсвори дам қаст-е** (Т). Назари гӯ янда ба шахсони мавриди назар ба ҳеҷ ваҷҳ хайрхоҳона набуда, тобиши манфӣ эҳсос қарда мешавад.

**Рубоҳ** рамзи найрангу фиреб, ҳиллаю ҳиллагарӣ аз давраҳои қадим мерос мондааст. Дар лаҳҷаҳои мазкур низ ибораҳои фразеологӣ бо вожаи **рӯ боҳ** маъноҳои манфӣ дошта, найрангу фиребро далолат менамоянд. **Рубаворӣ дӯм нальқун**, дига мӯ ба гапӯи тӯ бовар намекунам (Й).

**Бӯз(буз)** дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, маънои ҳабарқаширо ифода мекунад: Мӯ барвақт медонистӯм, ки **тӯ-бӯзӣ**. (К). Бидуни ин маъно қалимаи мазкур дар фразеологизми «**бӯзи торазадагӣ**» қаси танҳоро, ки аз мардум ҳудро дур мегирад, дар пастию баландии онҳо шарик набуданро ифода мекунад: **Бӯзи торазадагивори** то қая ай одамо дур мегардӣ, тӯ мурдавъ зӯнда надорӣ (Ш). Дар ибораи фразеологии «**бӯзакбӯзӣ дохтан**» маънои бо роҳи макру фиреб байни қасон ҷангу ҷанҷ ол барангехтанро дорад, Фразеологизми «**бӯздил бӯдан**» бошад маънои тарсу ҳаросро

ифода менамояд: Дина дар мачит пеш ай саршавии нъмоз Гълмади Ашур мардъма **бъзакбози дохт (П)**. Насияти мъра гуш къ: одам бояд ҳеч **вахт бъздил набоша (К)**.

**Гуспанд(гӯ сфанд)** ҳайвони хонагӣ буда, образи вай дар фразеологизмҳо назаррас, тобиши мусбат дорад. Шахсе бо гӯсфанд монанд карда мешавад, мулоимтабиат буда, хислат, кор фаъоляти хуб дорад. Муносибаташ ба инсонҳои дигар хайрхоҳона аст. Чнин одам ҳеч гоҳ ба ғазаб намеояд: Хъдойбердӣ ранги гӯспанд хъшфеълай (П). Ба ғайр аз ин бо фароғат хоб рафтан, аз бадун неки дунё хабар надоштан низ ба гӯ сфанд ташбеҳ дода мешавад: И мардакора бинен гуспандворӣ хован (П).

**Харгӯш** низ ҳамчун рамзи тасончакию буздиӣ аз қадимулайём то замони мо омада расидааст. Дар маводи дар дасти мо буда, вожаи «харгӯш» дар як ибораи фразеологӣ омада, маънои **хушёриву зиракиро** ифодагар аст. ва шахси хушёру зиракро ба харгӯш ташбеҳ медиҳанд: Қади харгӯш ишорай. Ранги харгӯш тез медава (Ш). **Саг** ҳайвони хонагӣ буда, ба соҳибаш вафодор аст. Аломати асосӣ ва фаромушнопазири саг **беҳудаву баҳуда ҷакидан (аккос задан)** ба шумор меравад. Вобаста ба ин, ҳамин аломати саг ҳангоми монанд ё ташбеҳ кардан ба назар гирифта мешавад ва шахсиро ба саг монанд мекунад, ҳамеша дар хона доду фарёд мебардорад, ё ба дод задан одат кардааст: **Иқа (ин қадар) сагворӣ бъсё нач ак, чӣ иқа меч акӣ?** Ягон-ягон сагоне ёфт мешаванд, ки дар хонаи соҳибаш касони бегонаро мегазанд. Ин чиз ҳам дар воҳидҳои фразеологӣ инъикос ёфтааст: Биё бас къ, **сагворӣ ай банди по-м нагӣ (П)**. Дар лаҳҷаи мавриди назар фақат як таъбири фразеологӣ ёфт шуд, ки ба шахс нигаронида шуда, тобиши мусбатро далолат мекунад. Ин ибора «**сагворӣ вафодор**» ном дорад: Усто Расул дар хонаи Мариёбой хизмат мекард ва **сагворӣ вафодор** бӯд. (П)

Дигар воҳидҳои фразеологӣ бо унсури луғавии «саг» касони аломату хислати манфӣ доштаро далолат мекунад. Дар ҷумлаи фразеологӣ «қади саг надунистан» **кадру қиммат надоштани шахсро** дар назди ҳамкорон, ҳамдеҳагон бо саг муқоиса мекунад: Дига тӯра **қади саг намедунъм**, хубъш, ки бӯра ай ич а (Т). Ибораи рехтаи «**саги сервори дур дохтан**» дар лаҳҷаҳои мазкур серистеъмол буда, маънои «дидаю доништа худро ба нодонӣ задан»-ро ифодагар аст: Кали Мадакима дидӣ, ай амай кор хавар доравъ **саги серворӣ дур медоза (М)**.

Таъбири «**ранги саги девна шидан**» бошад касеро далолат мекунад, ки дар хона ва кӯча мағалу ҷангу ҷанҷ ол бардоштан ба вай одат шудааст ва ба ибораҳои фразеологӣ «**одами сагмиҷоз**» ва «**саг шидан**» муродиф мешавад: Холмадбой **одами сагмиҷоз** бӯд, дар солой ахири ӯмрӯш **ранги саги девна гашта бӯд (Т)**. Воҳидҳои фразеологӣ «**аҳволи саг доштан**» // «**зиндагии сагона доштан**» ишора ба шахсе аст, ки зиндагиаш хуб нест, қору меҳнат мекунад, вале бебарор, доимо гарданкачи дигарон: Рустам **зиндагии сагона дошт(Т)**. Аввали омаданинда Мадкарим **аҳволи сага дошт**, неки сир бой намедод. Воҳидҳои фразеологӣ «**саг соибша дарёв намеқъна**» ва «**қърми саг**» ҷоеро ифода мекунад, ки дар он ҷо одамони бисёре ҷамъ шудааст. Аз он ҷо одами даркорино ёфтан мушқил аст: Ба яг ҷойера рафтем, ки саг соибша дайров намеқъна. Одамо ай қърми саг-да бъсё бӯдан (Т).

Дар минтақаи ҷануби Кӯлоб одами зардбашараро «пашаи саг» ном мебаранд: Аму пашаи саг чӣ нум дошт? - Шогърез (К).

**Пишак // пъшък(гурба)** дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, ба нутқ оҳанги манфӣ мебахшад. Дар байни маводҳои мавҷуда танҳо ду ибораи фразеологӣ дучор кардем, ки дар он ҷо вожаи «пъшък» (пишак) мавриди истеъмол қарор гирифтааст: Шавъ арус баъди дъ моҳ **сагъ пъшък шидан**. Дар ин ҷумла воҳиди фразеологӣ «**сагъ пъшък шидан**» ба ҳамдигар зид, ё душман шуданро ифода мекунад.

Воҳиди дигари фразеологӣ «**пъшъки касеро пъшт нагуфтан**» аст, ба шахсе нигаронида мешавад, ки таъби нозук доад, ягон кас ҷуръат намекунад, ки авзошро хира созад, ё гуноҳашро дар рӯ ба рӯ яш гӯяд. Дар таркиби фразеологӣ лаҳҷаҳои ҷануби Кӯлоб ибораҳои воҳиддан мумкин аст, ки дар он номи паррандагон: **мурғ**,

**хурус зоғ, бўлбўл, кавг** низ ёдрас мешавад ва кору фаъолияти одамонро далолат мекунад. Барои мисол вожаи «**мурғ**» ба ибораҳо маъноҳои гуногун илова мекунад. Маънову пурраву аниқии онҳоро мо дар ҷумла дарк менамоем: И занак яг сол боз **ранги мўрғи паршъкаста шидас**, дар ӯ не шу, не гудак, наредуна, ки сарша дар қадм қавр ёзана «К». Дар фразеологизми «**ранги мўрғи паршикаста шудан**» ба зан танҳои бетолеъ нигаронида мешавад, дар зиндагӣ касе, ё пуштибоне надорад. Ибораи дигар бо иштироки «мурғ», «**мурғи дўл мурдан**» маънои ба қоре ё фаъолияти ҳавас надоштани шахсро мефаҳмонад: **Мўрғи дўлм мурд, дига ба ҳеч ҷи ҳавас надорӣм (Х)**. Ибораи мазкур дар забони адабӣ ҳам ба таври васеъ мустаҳкам аст.

**Зоғ** дар таркибҳои фразеологӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, воҳиди фразеологии ташбеҳӣ месозад: Чашмони сиёҳи қалон-қалони зебо ба ин паранда монанд қарда мешавад. **Чашмони Мавзуна зоғ ворӣ сиёҳанд (К)**.

**Кавг (қабк)** парандаи зебо аст. Бо ин аломати худ дар байни парандагонӣ кӯ хистон фарқ қарда меистад. Ба болои ин нағмасароии қабк ба қас илҳом мебахшад. Ҳамин нишонаҳои фардии қабк дар воҳидҳои фразеологӣ бо вожаи **қабк** инъикос меёбанд. Айни нашономаи баҳор қабкҳо аз ин қасли зебо лаззат бурда ба нағмасароӣ медароянд, аз ин фурсати муносиб сайёдон ва шикорчиён истифода бурда, ба сӯйи онҳо тир мепаронанд, ё дом мепартоянд. Ҳамин лаҳза дар фразеологизми «**кавг аз қабкаи<sup>1</sup> худиш тир меҳра**» таҷассум ёфтааст. Ҷумлаи мазкур шахсро далолат мекунад, ки суҳанро насанҷида, ҳар ҷо, ки рост омад, гуфтан мегирад. Дар натиҷа а, ҷойи мавқеи суҳанро надоништа ҳарф задан ба қас қарон меафтад. Беҳуда халқ нагуфтааст, «**Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта маконе дорад**»: Ага худиш дар ар ҷо дан-ша пеши худи меғарфт, ҳеч гап набуд, беҳуда нагуфтанд, ки **кавг аз қабкаи худиш тир меҳра (Т)**. Дар ҷойи дигар ибораи «яг қабкаи кавг» ифодагари қарон буда, вақти кӯ тоҳиро далолат мекунад: **Дар як қабкаи кавг хона-ша ёфтем. (Ш)**. Духтари зебо ҳам ба кавг ташбеҳ мекунад: Мавзуна **ранги кавг хушрӯвай. (П)**. **Бўлбўл (Булбул)** парандаест, ки бо туфайли овози хушаш аз қадим то ин ҷониб аз булбул шоирону адибон образи ошиқро меофаранд. Вожаи «бўлбўл» дар таркиби фразеологизмҳо омада, ошиқони шайқор далолат мекунад:

**Чўк<sup>2</sup> қўнм, ки дар ишқ-иш бўлбўли гўё шидам (Қ)**.

Овози булбул, ҳеле хуш ба гӯш мерасад, ҳангоми ноҷури, қароронҳо будан қас аз ҷунин овози хуш ҳам дури мечӯяд. Фразеологизми «овози бўлбўл нақоридан» ин фикрро тақвият мебахшад: **Уйём қў<sup>3</sup>, ки тоқа бестӣм, ба хўдо, овози бўлбўлӣ намеқора. (П)**.

**Қафтар (қабутар)**- мисли булбул аз давранҳои пешин қарзи ишқу ошиқӣ ба шумор меравад. Дар лаҳҷаҳои мавриди назар воҳидҳои фразеологии қарбут ба ин қом ошиқонро далолат мекунад: Шавқатъ Дилбар **як қўфти қафтар-анд**, ҳиҷ қи увора ай амдигар ҷида қаданаметуна. (Т) Ин ҷида ибораи фразеологии «қўфти қафтар» қасониро ифода мекунад, қи мисли Лайливу Маҷнуни афсонавӣ ошиқӣ шайқоянд. Инҷунин, вожаи «қабутар» дар таркиби баъзе воҳидҳои фразеологӣ ҷун ҷузъи асосӣ омада, ба қарде далолат мекунад, қи вай дар хонааш зану фарзанд дорад, боз ба занҳои қардум, ё беғона қашм ало мекунад: Ориф **қафтари дўбунга** (ду бема) шидас қарак қадорӣ? Фразеологизми «**қафтари дўбунга**» тақвиятбахши гуфтаҳои болост. Айни ҳол бошад, **қафтар (қабутар)** қарзи сулҳ маҳсуб мешавад.

**Қалмўрғ** парандаи азимҷи усаи қарранда буда, бузурғиаш ба уқоб қаробар аст. Қарқаш аз уқоб ин аст, қи сараш сафед буда, му қадорад. Дар баҳорон вай ҷуҷаҳои мўрғи хонақиро ҳадафи шикори худ қарор медиҳад. Дар лаҳҷаҳои мазкур одами мўйҳои сараш рехтаро ба қалмўрғ ташбеҳ медиҳанд: Мадоқила дидӣ, **ранги қалмўрғ шидас (М)**. Дар ин ҷумла ибораи фразеологии «**ранги қалмўрғ шидан**» тобиши манқиро дорост.

<sup>1</sup> Қабкаи-нағмасароӣ

<sup>2</sup> Чўк-ҷи қор.

<sup>3</sup> Уйём қў - бигузур, қи...

**Мор** хазандаест, ки заҳри ҳалоҳил дорад. Заҳрашро барои муҳофизати худ аз душманонаш истифода мебарад. Дар тибби имрӯза заҳри морро барои тайёр нмудани дору мавриди истифодабарӣ қарор медиҳанд ва дардмандонро бо заҳри мор муолиҷа менамоянд.

Дар лаҳҷаҳои мавриди назар **заҳри мор** маънои маҷозӣ касб намуда, ба сурати рехтаи фразеологӣ табдил ёфта, тамоман ба маънои нав мустамал аст: Меган (меғӯ янд), ки арӯси нав овардагишун **заҳри морай (П)**. Дар ин ҷумла идеомаи «**заҳри мор**» маънои қобил, ҷусту ҷолокро ифодагар аст. Инчунин, бо худ печидани мор, ки аз аломату хислати асосии мор аст, дар ибораҳои фразеологӣ таҷассум ёфтааст. Ибораҳои фразеологӣ **морворӣ печидан** ба касе нигаронида мешавад, ки ба дарди ҷонкоҳе гирифтӣ шудааст: Назар ай дарди гурда **морворӣ мепечид (Т)**.

Ҳамин тавр, дар ин ҷо паранда ва ҳашаротҳои дигаре низ ҳастанд, камбудӣ ва нуқсонҳои табиӣ одамонро ба онҳо ташбеҳ медиҳанд. Барои мисол одами ғаммозу хабаркашро ба ҷуғз (**ранги ҷуғз хабарбар**), ҷашми тангдоштаро ба куршабпарак (**куршапаръқвори кур**), одами зардбашараро ба зарғов<sup>4</sup> (**ранги зарғов зард**), ҷашмонаш нуқси модарзод доштаро ба ҷок (бум) (**ранги ҷок бӯдан**), дамдуду хиёнаткорро ба ҷадум (**ҷадуми тағи бурӯ**), пири ҳиллагару найрангбозро ба ҷуғз (**ранги ҷуғз бӯдан**), зани қадпасти пақанаро ба ҷурбӯқа (**ранги ҷурбӯқа шидан**), дилсӯху маккорро ба ҳукбача (**ҳуквори шум дидан**) ва ҳоказоҳо ташбеҳ медиҳанд.

Фразеологизмҳои, ки аз номи паранда ва ҳашаротҳои дар боло овардашуда сохта мешавад, ҳамагӣ тобиши манфӣ доранд ва барои ҷаззобу нишонрас баромадани фикру ақидаи мардум нисбат ба атрофиёни худ ёрӣ расонда, барои образноку пуробуранг баромадани нутқи соҳибони лаҳҷа нақши муҳим доранд.

#### **Ихтисораҳо**

Анҷ-Анҷириов Т-Тағнов  
Р-Роғ С.М- Саримағзор  
Й-Йол С.Н.-Саринамак  
Н-Новачун Ҳам. - Ҳамадонӣ  
Ф- Фархор Ч-К - ҷануби Кӯлоб  
Ш-Шурообод. П. - Порвор  
Д-Д - Даштиҷум Паш.- Пашадара

#### **Китобнома:**

1. Бачаев М. Фразеологияи забони тоҷикӣ дар асарҳои тарҷумавӣ // Тарҷума - балоғати сухан. Ҷ. 2. - Душанбе, 2005. - С. 184-190.
2. Виноградов В.В. Избранные труды.(лексикология и лексикография) –Москва, 1977. - С. 140-162.
3. Гадов Н. Роҳҳои сохта шудани фразеологизмҳои ташбеҳӣ дар лаҳҷаҳои ҷануби Кӯлоб // Гулчини сухан. – Душанбе, 2012. - С. 53-63.
4. Гаффаров Р. Забон ва услуби Р.Ҷалил. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 67.
5. Маъсумӣ. Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. Душанбе. 2011. – 385 саҳ.
6. Мачидов. Ҳ. Фразеологияи тоҷик. - Душанбе. 1982. - 102 саҳ.
7. Мақсудов. Т. Лексика ва фразеологияи лаҳҷаи тоҷикони Исфара. - Душанбе, Ирфон, 1977.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2010. - 996 саҳ.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе, 2010, - 1095 саҳ.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик. (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.1. - Душанбе: Нашр. Дав. Тоҷ. , 1963. - 952 саҳ.
11. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик. (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ. 2. - Душанбе: Ирфон, 1964. - 802 саҳ.

<sup>4</sup> Зарғов- парандаи рангаш зард, ҷуссааш ба ғунҷишк баробар.

## ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО БО НОМИ ҲАЙВОНОТУ ПАРАНДА ВА ҲАШАРОТҲО ДАР ЛАҲЧАҲОИ ҚАНУБИ КҶЛОБ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи воҳидҳои фразеологие меравад, ки ҷузыи асосии онҳоро номи ҳайвонот ва парандагон ташкил медиҳад. Ин гуна воҳидҳои фразеологӣ хусусиятҳои маҷозӣ ва истиорӣ дошта, барои пуробу рағн баён намудани сухан мусоидат менамоянд.

**Вожаҳои калидӣ:** *маҷоз, таибеҳ, истиора, ҷаззобият, номи ҳайвонот ва парандагон.*

## ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С НАЗВАНИЯМИ ЖИВОТНЫМИ И ПТИЦ В ЮЖНОМ ДИАЛЕКТЕ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

В статье речь идёт о фразеологизмах в оформлении которых важную роль играют названия животных и птиц. таких фразеологических единицы выражает иносказание, метафора, аллегория которые придают речи особую калорийность при точном выражение смысла речи.

**Ключевые слова:** *иносказание, метафора, аллегория, калорийность, названия животных и птиц*

## PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE NAMES OF ANIMALS AND BIRDS IN A SOUTHERN DIALECT OF KULOB REGION

There a discussion about phraseologies in which expression of names of animals and birds play an important role. Such phraseologies express the circumlocution, a metaphor, allegory which gives speeches special caloric content at exact expression of speech sense.

**Key words:** *a circumlocution, a metaphor, allegory, caloric content, names of animals and birds.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Нурхон Гадоев - дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, номзади илми филология; (+992) 985 38 0054.

**Сведения об авторе:** Нурхон Гадоев - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики лингвистики Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни; (+992) 985 38 00 54.

**About the author:** Dr. Nurkhon Gadoev - is associate professor of the theory and practice of linguistics at the Tajik State Pedagogical University. Phone: +992 985 38 00 54.



## ТАВЗЕҲИ ЧАНД ТОПОНИМИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Тураев Б.Б. (Бузургмехр)

*Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ*

Шоҳасари лозаволи Ҳаким Абулқосим Фирдавсии Тӯсӣ на **танҳо** бузургтарин асари назмӣ шеърӯ адаби форсӣ-тоҷикӣ, балки яке аз аввалин сарчашмаи хаттии забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Ва забони ин асари нотақрору оламшумул беҳтарин намунаи ташаккул ва рушди забони адабии тоҷик дар асрҳои IX-X ба ҳисоб меравад.

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ танҳо як асари назмӣ дарбаргири қорнамоиҳои шоҳони ориёӣи дудмони пешдодӣ, қайӣ ва ҳахоманишию сосонӣ ва дигар тоифаҳои эронинаҷод набуда, балки бузургқомус ва уқёнуси нопадидоканори забони ноби форсӣ-тоҷикӣ аст, ки дар ниҳонхонаи худ беҳтарин дурӯ марворидҳои забон, яъне калимаву иборот ва номвожаҳои суфтаву рехта ва намакину пуробурангро маҳфуз доштааст.

Аз нигоҳи номшиносӣ (ономастика) «Шоҳнома»-и устод Фирдавсӣ нахустин ва қомилтарин сарчашмаест, ки дар он номҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо), яъне номҳои қуҳани шаҳру ноҳияҳо, давлату кишварҳо ва маҳалҳо, номи деҳаҳо ва нуқоти масқунӣ (ойқонимҳо) номи қўху пуштаҳо (оронимҳо), талу теппаҳои қўхҳо ва қору қамарҳо, яъне мавзеъҳои сатҳизаминӣ (спелеонимҳо), номи дарёҳо ва рӯду наҳрҳои қашмаҳо (гидронимҳо), номи диҷҳо (қалъаҳо) ва диқбонгоҳҳо, номи мавзеъҳо ва маҳалҳои муқталифи ҷуғрофӣ (топонимҳо), номҳои вобаста ба номи растаниҳо, қулу қиёхҳо ва дарахтон (фитонимҳо), номҳои вобаста ба ҳайвоноту қонварон (зоонимҳо-зоотопонимҳо), номҳои тоифаҳо ва қурўхҳову қабилҳо ва ҳалқиятҳо (этнонимҳо - этнотопонимҳо), номи ашҳос ва номҳои ҷуғрофии вобаста ба номи ашҳос (антропонимҳо) ва дигар қабатҳои ономастикӣ қирд оварда шудаанд, ки ҳар яке аз ин номҳо қорӯи ҳусусиятҳои ҳеле ҳубу нотақрори қабонӣ мебошанд ва тавассути «Шоҳнома»-и лозавол то ба мо омада расидаанд.

Муҳаққики бузургу шинохтани рус ва яке аз саромадони риштаи илми номшиносӣ В.А. Никонов қуруст қайд қардааст, ки: «- Шаҳрҳо ҳароб қардиданд, давлатҳо барҳам қўрданд, қабонҳо ва ҳуди ҳалқҳо аз байн рафтанд, аммо номҳо боқӣ монданд...» (Никонов, 1965, 179 с.)

Тавассути «Шоҳнома»-и бузургқомус ва сарчашмаи нодирӯ нотақрори қабон ва адаби форсӣ-тоҷикӣ номи тамоми номҳои ҷуғрофии дунёи қадим (аз қамони Пешдодийн то қамони Сомонийн) то ба имрӯз бе қазанд омада расидаанд. Ва дар байни номҳои маҳфуз дар «Шоҳнома» номҳои ашҳос (антропонимҳо), номи дарёҳо, рӯду наҳрҳо ва қашмаҳо (гидронимҳо), номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо), номи қўхҳо (оронимҳо), қомонимҳо ва ойқонимҳо (номҳои нуқоти масқунӣ, шаҳру навоҳӣ ва вилӯту кишварҳо) мавқеи ҳоса қоранд. Ба вижа ба назари мо дар «Шоҳнома» ойқонимҳо мавқеи ниҳоят ҳоса ва муҳим дошта, дар ин баҳш тавзеҳ ва таҳлилу маъниқоди баъзе аз онҳо аз қоида қолӣ нақоҳад буд. Қунки қонистани маънои ҳар як аз нуқоти масқунӣ, ба вижа номи шаҳрҳо ва вилӯту кишварҳо ва манотиқи нопадидоканори ниёгон, ки мо имрӯз дар яке аз қўшаҳои ҳурду биҳиштоси он суқунат қорем, воқиб мебошад.

Бо тақя ба сарчашмаҳои мўтамади қабоншиносӣ аз рӯи имқон тавонистем то анқозае қанде аз номҳои ҷуғрофии «Шоҳнома» ба вижа ойқонимҳои зеринро мавриди таҳлил ва тавзеҳу баррасӣ қарор бидиҳем. Аз қумла: Қовар [xāvar] 192

Зи Қовар биёроост то Бохтар,

Падид омад аз қарри ў қони қар (Шоҳнома, қ.1, с.а. 41).

Вожаи «Қовар» [xāvar] вожаи паҳлави (форси миёна) буда, маънои яъне мақони тулӯи офтоб, қутби қамин ва дар биёер фарҳангҳо ҳам ба қамин маъно шарҳ қода

шудааст. Аз чумла дар «Нахустин фарҳанги алифбоии қиёсии забони форсӣ»-и доктор Маҳшиди Маширӣ ҳам вожаи мазкур чунин шарҳ дода шудааст:

Ховар [xāvar] (вожаи паҳлавӣ) 1. маҳалли тулӯи Хуршед; Машрик; Хусрави Ховар – Хуршед:

«Сахар чун Хусрави Ховар алам бар кӯҳсорон зад,

Ба дасти марҳамат ёрам дари уммедворон зад.»

2. Шарқ, кураи замин, мутазоди (антоним) Бохтар (Маҳшиди Маширӣ, 1992 (1371), 390).

Бохтар [Īāxtar] – номи яке аз кишварҳои воқеъ дар ғарбии паҳнои Ориёно – Эронзамин (воқеъ дар Афғонистон ва қисмати ҷанубии Тоҷикистони имрӯза), ба маънои Мағриб, яъне қутби ғарбӣ.

Дар катибаҳои (сангнавиштаҳо) хати меҳии аҳди Ҳахоманишӣ ин вожа ба тариқи зайл аст:

Īāxtri – «Бохтар, Балх» - яке аз кишварҳои мутеи шоҳаншоҳии Ҳахоманишӣ, форс. бост. Īāxtri, ав. Īāxδi, паҳлавӣ Īaxl>Īalx ф.н. (аз роҳи табдили xl-lx), юнонӣ βάκτρα; дар ҳолатҳо (падежҳо): βāxtriš Nom. занона, Īāxtriya Instr., Īāxtriya All (Саймиддинов, 2007, 164).

Вожаи мазкур дар «Нахустин фарҳанги алифбоии қиёсии забони форсӣ» бошад ба сурати зайл шарҳ ва маънидод карда шудааст;

Бохтар [Īāxtar] (вожаи паҳлавӣ) – 1. Мағриб:

«Чу Хуршед дар Бохтар гашт зард,

Шаби тира гуфтам, ки аз роҳ ғард» .Фирдавсӣ

Мутазоди (антоним) Ховар (М. Маширӣ, 1371 (1992), 110).

Ҳамчунин дар «Фарҳанги мухтасари Шохнома» омадааст: Бохтар 1. мағриб, ғарб:

Чу аз Бохтар тира шуд рӯи меҳр,

Бипӯшид дабои мушкин сипеҳр. (Фирдавсӣ)

Топоними Порс [Pārs]:

<sup>605</sup> Сипаҳбад сӯи Порс бинҳод рӯй,

Ҳаме рафт пурхашму дил кинаҷӯй. (Шохнома, ҷ.1., с.446)

Дар мисраи аввали байти боло вожаи «Порс» ба маънои кишвари Порс (макони порсизабонон) омадааст. Вожаи мазкур аз нигоҳи сохт вожаи сода аст. Он ҷое, ки порсизабонон сукунат доштанд (Эрони имрӯза) Порс номидаанд.

Дар форсии бостон ин номвожа дар чунин шакл омада аст: Pārsa// Pārsaiy – 1. Порс – номи кишвар (маркази шоҳаншоҳии Ҳахоманишӣ), юнонӣ Персия; Persia: Pārsa Nom. мардона, Pārsam Acc., Pārsahyā Gen., Pārsā Inst., Pārsaiy Loc.; 2. «порсӣ» (сифати нисбӣ) (Саймиддинов, 2007, 174).

Эҳтимол меравад, шояд вожаи «порс» ба маънои «озода», «шарафманд», «асилзода», «донову порсо ва сипо» бошад. Чунки дар шеваи марказии забони тоҷикӣ (гӯйишҳои фалғарӣ ва мастҷоҳӣ) вожаи «порсо» маънои «покдоман», «доно», «озода», «асилзода» ва «сипо», яъне донои камгап ва ботамкинро дорад. Зеро порсҳо дар қатори модҳо асоси ақвоми ориёӣ, яъне эрониномадро ташкил медиҳанд. Ҳамчунин «порсо» [pārsā] – покдоман, диндор ... (Маширӣ, 1371 (1992), 167).

Дар «Нахустин фарҳанги алифбоии қиёсии забони форсӣ» вожаи «Порс» ба ду маънӣ омадааст:

1. Pārs - аз форсии бостон ба маънои кишвари Порс//Форс

2. Садоии саг (зӯза кашидан) ... (Маширӣ 1371, 166-167)

Топоними Эрон [Īrān]:

Манучеҳр аз Эрон гар кам шудааст,

Сипоҳро саре Сомӣ Найрам шудааст (Шохнома, ҷ.1, с. 402).

Дар байти боло (мисраи аввал) вожаи «Эрон» ба маънои кишвари Эрон, паҳнои Эронзамин омадааст ва вожаи мазкур аз нигоҳи сохт вожаи сода аст. Худи мафҳуми Эрон ва ё топоними «Эрон» шакли тағйирёфтаи «ориён» ва «Эронзамин» дар сарчашмаҳои ҳаттии қадим ба хусус «... дар Авасто «Aryanam vaūjah» (Паҳнои

Ориёно - Эронзамин) дар матнҳои ҳахоманишии форсии қадим «ariya», дар навиштаҳои юнониён, аз ҷумла Ҳеродот – «Arizantoi» (arya+zanti-қабоири ориён), Птоломей (Батлимус) «Araikai» (arya+ka-ориён), дар Страбон «Ariavzs» (ariyaп-ориёиён) сабт гардида, ин калима ба мардуми таърихиву покнажоди шахрнишини эронитабор далолат мекунад ва онро бештари олимони сарзамини озодагон, порсоён, мутамаддин ва кишвари озод гуфтаанд.

Ҳамин тавр, истилоҳи «эронӣ», «Эрон», «ориён», «Ориён» муштак аз «ariya» буда, ба маънии «озод», «озода», «асилзода» ва «порсо» - ву «шариф» аст ва ба ақвоми соҳибфарҳанг ва созанда далолат мекунад. Мафҳуми «Эрон» (Ориён) таърихан фарогири сарзамини бузургу паҳновари мардуми эронитабор будааст, ки маъмулан қисмати асосии Осиёи Марказӣ ба он шомил будааст. (Мухторов, 2003, 14).

Топоними «Эрон» дар сангнавиштаҳои хати меҳии аҳди ҳахоманишӣ ба тариқи зайл аст: Дар форсии бостон Ariy – «ориён», дар санскрит aryā – «начиб, шариф», ав. ariya ҳамчунин ariya – «ба ориён, ба забони ориён». Ин вожа дар таркиби чанде аз номҳои форсии бостон низ ба кор рафтааст (Саймиддинов, 2007, с.160).

Дар «Фарҳанги мухтасари Шохнома» низ вожаи «Эрон» ба маънои «номи кишвари маъруф» омадааст (Иброҳим Ализода, 1992, 460).

Бағдод [Baγdād] – номи шаҳри хеле қадима ва пойтахти давлати имрӯзаи Ироқ. Вожаи мазкур аслан вожаи эронӣ буда, мансуби забони форсии бостон аст ва калимаи мураккаб буда, аз ду ҷузъ (Бағ+дод) иборат аст.

Дар аҳди қадим Бағдод ва ҳудудҳои атрофу акнофи он сарзамини ориёиён, яъне тобеи шоханшоҳии Ҳахоманишӣ буд. Дар «Шохнома» омадааст:

Сипахро зи Бағдод берун кашид,

Саропардаи нав ба ҳомун кашид (Шохнома, ҷ.9, с.16).

Вожаи Бағдод чуноне зикр шуд аз ду ҷузъ шакл гирифтааст, ҷузъи якуми вожа бағ – буда, дар форсии бостон йага - «Худо», ав. йага // йауа – «бахш, бахт, бахти нек», ҳ.б. йага «бахшандаи бахти нек»; дар таркиби номҳои форсии бостон: Йағāйiṣṇa-, Йағāйuxša-, Йағāyadī-; (суғ. Йауа); ф.м. йағ/йау 1. «Худо»; 2. = šahryār, xvadāy; дар ҳолатҳо: йага-Nom. муфради мардона, йағāha Nom. чамъ, йағānām Gen. чамъ, йағāīīš Inst. чамъ (Саймиддинов 2007, 166).

Ҷузъи дуюми вожа «дод» [dāta] буда, ин ҷузъи вожа ҳам аслан калимаи забони форсии бостон аст ва ҳамчунин ин вожа дар тамоми забонҳои дигари эронӣ мустаъмал будааст. Дар матнҳои хати меҳӣ ба сурати зайл аст: dāta – «қонун», ав. dāta -, ф.м. dāt/ dād = ф.н.; аз решаи dā «офаридан; додан», ав. dā-; dātā Nom. чамъи миёна, яъне «қавонин».

Дар маҷмӯъ вожа ва ё топоними Бағдод маънои «бахшандаи адлу дод», «Худои бахшандаи бахти нек», «Худованди адлу дод», «ҷойгоҳи Худои бахшандаи бахт ва адлу дод» - ро дорад. Маънидоди мардумии ин вожа, ки садсолаҳо боз аз даҳон ба даҳон ва аз авроқе ба авроқе омадааст «боғи дод», «боғ – чаманистони адлу дод», «фаришта ё муаккали адлу дод» (шаҳри пурфайз ва ҷайгоҳи адлу дод) аст. Лек ҳамоно, ки дар боло зикр шуд вожаи ё ҷузъи Бағ (дар забонҳои шарқи эронӣ, ба вижа авастой ва суғдӣ йау ва йауа аст, аммо дар забонҳои эронии ғарбӣ – ф.б., ф.м. йағ) маънои «Худо», «Худованд» - ро дорад. Калимаи «Бағдод» (дар асл йага+dāta) шакли талаффузи арабии он аст. Дар забони арабӣ, ки ҳарфи «г» (гоф) вучуд надорад Йāgadāta// Йāgdāt – ро «бағдод» навишта ва талаффуз мекардагӣ шуданд.

Ҷузъи «йағ», «йау» - ро муаллифи «Нахустин фарҳанги алифбоии қиёсии забони форсӣ» низ чунин шарҳ медиҳад: [йағ] йау (авастой) 1. Худо, 2. Эзад; фаришта (Маширӣ 1371 (1992), 141).

Номҳои ҷуғрофӣи фавқуззикр дар катори даҳҳо номҳои дигари ҷуғрофӣ аз оғоз то анҷоми «Шохнома» ба назар мерасанд.

**Китобнома:**

1. Ализода Иброҳим. Фарҳанги мухтасари Шохнома / Иброҳим Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 492 с.
2. Алимӣ Қ. Топонимика / Қ. Алимӣ. - Душанбе, 1995, 63 с.
3. Бурҳониддин Тураев. Тавзеҳи чанд топоними дараи Яғноб //Номаи пажӯишгоҳ, № 13-14. -Душанбе, 2006, – С. 43-48.
4. Деххудо Алиакбар. Луғатномаи Деххудо. Ҷ.4. / Алиакбар, Деххудо. – Техрон:Интишороти донишгоҳи Техрон. 1998, - 4889 сах.
5. Маҳшид Маширӣ.Нахустин фарҳанги алифбоии қиёсии забони форсӣ / Маширӣ, Маҳшид – Техрон: Суруш, 1371(1992), - 1190 с.
6. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ. З.Мухторов. -Душанбе, 2003, 152с.
7. Никонов В.А. Введение в топонимику В.А. / Никонов. -М., 1965. - 179с.
8. Ҳомидов Д. Сарнавишти вожаҳо / Д.Ҳомидов. -Душанбе, 2008,-144с.
9. Ҳомидов Д.Р. Топонимияи водии Кешрӯд / Д.Р. Ҳомидов. -Душанбе, 2002, 104с.
10. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик/ Муҳаммадҷон Олимҷони.-Душанбе, 2004, 84с.
11. Офаридаев Н. Ойконимияи вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон/ Н. Офаридаев. -Душанбе, 2001, 163с.
12. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2007, 190 с.
13. Тураев Б.Б. Вожаҳои суғдӣ дар топонимияи Яғноб // Паёми Донишгоҳи Миллӣ, № 2. - Душанбе, 2008. – С. 62-67.
14. Тӯраев Б.Б. Таҳқиқи лексикӣ-семантикӣ ва калимасозии микротопонимияи водии Яғноб / Рисолаи номзадии илми филолог. -Душанбе – 2010, - 223 с.
15. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома.Ҷ.1. / Абулқосим Фирдавсӣ -Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
16. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома.Ҷ.9. / Абулқосим Фирдавсӣ -Душанбе: Адиб, 1991, - 496 с.
17. Шамсуллоҳи Исмоил. Нақши Авасто дар топонимияи Тоҷикистон / Исмоил Шамсуллоҳ. - Душанбе, 2011, 92с.

#### **ТАВЗЕҲИ ЧАНД ТОПОНИМИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ**

Дар мақола якчанд топонимияи «Шохнома»-и Фирдавсӣ аз лиҳози забоншиносӣ бо таъбиру тафсили этимологии вожаҳо мавриди баҳсу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки аҳамияти омӯзиши яке аз масъалаҳои актуалии забоншиносии тоҷикро дар робита бо топонимияи ҷуғрофии яке аз ганчинаҳои бемисоли адабӣ - «Шохнома» нишон диҳад.

**Вожаҳои калидӣ:** *топонимия, «Шохнома», Фирдавсӣ, таҳлили этимологӣ, таҳлили лексикӣ-семантикӣ, Бохтар, Ховар, Суғд.*

#### **ЛЕКСИКО – СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМОВ «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ**

В данной статье предлагается точное толкование нескольких топонимов «Шахнаме» Фирдоуси с лингвистической точки зрения, включая семантический и этимологический анализ лексических единиц. Автор статьи старается поднять актуальную проблему таджикского языкознания и привлекает внимание лингвистов в особенности топонимов на географические названия поэмы «Шахнаме» один из величайших произведений таджикско-персидской литературе и письменного наследия таджикского народа.

**Ключевые слова:** *топонимия, «Шахнаме» Фирдоуси, этимологический анализ, лексико-семантический анализ, Бохтар, Ховар, Согд.*

## LEXICO-SEMANTIC ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF SEVERAL TOPONYMS «SHAKHNAME» FIRDAVSI

In the article, for the first time it is proposed to accurately push «Shakhname» Firdavsi with a linguistic and etymological analysis of units. The author tries to raise the actual problem of tajik linguistics and draws the attention of linguists, especially toponyms, to the geographical names of the poem «Shakhname», one of the greatest works of tajik-persian literature and written heritage of the tajik people.

**Keywords:** *toponyms, «Shakhname» Firdavsi, etymological analysis, lexico-semantic, Īakhtar, Xovar, Sogd.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Бурхониддини Бузургмехр (Тураев Бурхониддин Бузургович) – номзади илми филология, Ходими пешбари илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел: (+992) 93-522-38-00

**Сведение об авторе:** Бурхониддин Бузургмехр (Тураев Бурхониддин Бузургович) – кандидат филологических наук, Ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, тел: (+992) 93-522-38-00

**Ābout the author:** Īurhoniddin Īuzurgmehr (Turaev Īurhoniddin Īuzurgovich) – candidate of philological sciences, leading researcher at the Institute of Language and literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone number: (+992) 93-522-38-00

# КАЛИМАҲОИ СОДАИ МАРБУТ БА ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ РАСТАНИҲОИ БЕМЕВА

Юсуфова Сурайё

*Институтуи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Таркиби луғавии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ - шарқии забони тоҷикӣ саршор аз воҳидҳои луғавии аз ҷиҳати сохт сода, ки ба яке аз соҳаҳои қадимии ҳаёти мардум - наботот вобастагии калон дорад, хеле бой аст. Дар фонди асосии луғавӣ аҳамияти барҷаста доштани калимаҳои содаро муҳаққиқи забони немисӣ М.Д. Степанова муҳим дониста, чунин менигорад: «... корневые слова, как известно, составляют ядро основного словарного фонда и служат центрами словообразовательных гнезд» (Степанова, 1953, 58). Ҳамчунин, муҳаққиқ С.Хоркашев зимни баррасии калимаю истилоҳоти марбут ба сохтмон ва хонасозӣ дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ ба нақши калимаҳои сода аҳамият дода, аз ҷумла менависад, ки “в формировании лексики этой группы, а также других тематических групп связанных с анализируемыми говорами, заметную роль играют простые ЛЕ. В первую очередь, это связано с тем, что простые слова благодаря обладанию различных значений, становятся полисемантическими и омонимичными морфемами и служат хорошим активным средством для обогащения запасов синонимов и антонимов. С другой стороны, они принимают активное участие в образовании сложных слов. Иногда простые ЛЕ является строительным материалом для сложных лексем.” (Хоркашев, 2015, 25). Ин гуфтаро ба калимаҳои марбут ба наботот ҳам мутобиқ доништан мумкин аст, зеро муҳите, ки сокинони шеваҳои мазкурро ихота кардааст, аз рӯйи мавҷудияти растаниҳо гуногунранг буда, барои ифодаи онҳо воҳидҳои луғавии содае истифода мешаванд, ки ба фонди асосии луғавии шеваҳо марбут мебошанд.

**Воҳидҳои луғавие, ки номи умумии растаниҳоро ифода мекунанд.** Калимаҳои сода дар ташаккули калимаҳои сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳоти ифодакунандаи номи растаниҳо нақши асосӣ доранд, зеро тавассути онҳо калимаҳои зиёде сохта мешаванд. Ин аст, ки таҳлили онҳо барои нишон додани доираи фарогирандаи луғати марбут ба наботот аҳамият дорад. Дар таркиби луғавии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ дар байни калимаҳои сода теъдоди аз вожаҳои вомехӯрад, ки моҳиятан ба аксарияти растаниҳо дахл доранд. Онҳо ифодакунандаи номи аломату хусусият, ҳаҷму андоза, пухтаю хом, хонагию саҳроӣ, ҳосил, узв ё қисме аз аҷзои растанӣ, коркарди растанӣҳо ва ғайраҳоро ифода мекунанд. Барои ифодаи номи ин ё он хусусиёт метавонад як ё якчанд калима хизмат кунад. Масалан, калимаҳои **гъл//гул**, **хъм//хум** (Шк., Вк., Ҷк., Ғк.), **гур** (Ҳич., Яр.)//**гура** (Қ.), **дун//дуна**, **хъша** (хӯшаи ғалла, ангур, ҷъгоримака ва м. инҳо), **тъхм**, **тъхъм** (Вк.), **тухм // тух//тъх** (Ғк., Шк.), **кънда//кунда** (кунда, танаи буридаи ҳар гуна дарахт) **савз** (*сабз кардан*) ва ғайра воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар ифодаи хусусиёти растаниҳо аз ҳисоби калимаҳои сода муродиф надоранд, аммо онҳо метавонанд омоним бошанд, дар ҳайати воҳидҳои фразеологӣ оянд **ё** дар ташкили ибораҳои рангоранги устувори забон, **ё ин ки** барои сохтани калимаҳои сохта, **мураккаб** ва ибора истилоҳоти марбут ба растаниҳо ғаъол бошанд. Масалан, вожаи **тъхм//тъхъм** (Вк.), **тухм//тух//тъх** (Ғк., Шк.) дар баробари номи умумии тухмии ҳар гуна растанӣ ба маъноҳои “тухми мурғ, байза”: **тъхм** ҳис менан-ъ озък метан (Қаҳ.) ва ба маънои “авлод, насаб, зурриёт (Вк., Қ., Шк.) истифода мешавад: илоҳо, **тъхми** шъмо арзън вори бисёи шава (Нӯш.). Ва ё калимаи **гъл** “гул, муғчаи вошудаи гиёҳ ва дарахтон, шукуфа” дар баробари ин маъно дар таркибҳои гуногун ба маъноҳои дигар истифода шуда, дар сохтани калимаю ибораҳои дигар унсури ғаъол мебошад ва мутобиқи маводи дасти мо дар

калимасозӣ фаъол мебошад. Аз ҷумла, дар ҳайати калимаҳои мураккаби тобеш, тобеи пасвандакдор, сохтани вожаҳои марбут ба номи одамон ва ғайра хеле зиёд дида мешавад: **атъргъл** (Каҳ., Хов., Сх.), **ахтаргъл** (Шк.), **бахмалгъл** (Пд.), **бърешъмгъл** (Сх., Хов.), **васадаргъл//васадаргил** (Об., Сам., Шв., Ҳак.), **ғармашгъл** (Дх., Шх.), **ғъмчагъл** (Шк.), **зардакгъл** (Кх.), **хъшбугъл**, **картушкагъл // картъшкагъл** (Ҳал., Ял., Кд.), **качгъл** (Сх., Хов.) **косагъл** (Лахш), **кындагъл** (Пд.), **къртагългун** (Қ.), **қопагъл** (Сх..Хов.), **гълстон** (Мт.), **гълбасар // гълбарсар** (Вқ.), **гълбаст** (Қ.), **гълбег//гълбек** (Вқ.,Қ.), **гълғъм: гълғъм бастан** (Каҳ., Нр.), **гълдор** (Хов.), **гълдустдор** (Каҳ.), **гълка** (Нз.), **гълкунор//гълкукнор** (Қлб.), **гълқанд** (Ош.), **гълмех** (Қ.), **гълхор** (Кд., Дч., Қул., Сх., Хов.), **гълмайӣ // гълмойӣ // гълмоҳӣ, гълмовӣ**(Шм.), **навбуҳор** (Лағ., Мт.), **пахтагъл** (Дб.), **пыштигъл** (Кх.), **савзакгъл** (Шв., Шм.), **савзинагъл** (Қ.), **сағерагъллак** (Б., Мӯм.), **самбақагъл** (Б.), **сангъллак** (Вқ.), **сърхгъл** (Ҳич., Яр.), **тозагългун** (Дах., Зир., Лағ.), **точгул//точгъл**(Лахш, Вд., Нд., Нз., Яп., Яхч), **чамандагъл** (Вқ.), **чечакгъл** (Дч.,Хч.), **гъллакбурӣ** (Ҳак.), **гъллакдузӣ** (Эл.), **гъллакӣ** (Чб.), **гългардонӣ** (Қ.), **гълдаста, гълдузӣ** (Вд.), **гълдузигар** (Каҳ.), **гълистун** (Нр.), **гъли** (Ф.), **гълкынӣ** (Обл.), **заргъллак** (Лахш), **кабутгъллак // кавутгъллак** (Вқ.,Қ.), **самбақагъллак** (Мӯм.), **гъллакбозӣ**(Хов.), **Гълхандон, Гъландом, Гълнарӣ, Гълшо, Гълбӣ, Гълрӯхсор, Гълбой, Барногъл, Гълнор, Гълғынча, Аноргъл, Сафаргъл, Саъбагъл**. Дар баробари ин, калимаи **гъл** дар сохтани 64 ибора, ки ифодакунандаи маъноҳои гуногун мебошанд, низ фаъол ва серистеъмол буда, дахҳо унсури наҳвӣ сохтааст: **ғарки гъл** (Мс.), **касалий гълбег** (Ҷф.), **докайи гълбар** (Дч.), қышлоқи Сийогъллак (Ҳак.), **навбуҳори тозагългын** (Мт.), **рӯмоли чоргъла** (Нӯш., Қлб., Ҳич., Дм., Яр.), **сърхи гълнорӣ** (Пв., Хм., Шв), **тағсарийи гълдузӣ** (Лахш, Пд.), **токийгълдузӣ** и гулдӯзишуда, **токий чамандагъл** (Дм., Лш., Нӯш., Қлб., Яр.), **токий ирокӣ, гъли чъворӣ** (Лахш), **гъли азрак** – гули нилуфар; **гъли алғунчор** (Сх., Хов.) – гулест, таксурхи зардчатоб; **гъли аспак** (Нр.) - як навъ гулест борики дарозрӯяи бунафш; **гъли ачина** (Шлп.) - растаниест, ки гулаш бунафши камбӯй мешавад; **гъли бънавша//банавша** - гули бунафша; **гъли дъмби руба** (Қ.) – навъи гул, ки ба думи рӯбоҳ монанд аст; **гъли дуғак** (Дч.) як навъ гули хурди сафедчатоб; **гъли маҳсар** (Қ.) – гули маҳзар, навъи гулест тор-тори заъфармонанд, аз заъфар сурхтар ва бӯяш пасттар аст; **гъли гандум** (Нр.) – гули гандум; **гъли гандмак** (Нӯш., Ғеш) – як навъ гули кӯҳии зардчатоб; **гъли дуғак** (Дч.) – як навъи гули кӯҳӣ, ки нозуки сафед аст; **гъли зардак** – як навъи гули хурдӯи баҳории зардчатоб; **гъли къравчак** (Сх., Хов.) – гули растании карафс; **гъли навруз** гулест, ки дар аввали баҳор мерӯяд, зардчатоб аст; **гъли маҳтов** (Сх., Хов.) – навъи гулест зардчатоб ба ранги моҳтоб; **гъли пайи зоғак** (Дор.) – як навъи гулест, **ки** ба панҷаи зоғ монанд аст; **гъли пармак** (Нӯш., Дм.) – як навъи гули кӯҳӣ, ки рангаш гулобист; **гъли пайи пышак** (Сх., Хов.) – як навъи гули кӯҳӣ, ки ба панҷаи гурба монанд аст; **гъли ишқи печун** (Сх., Хов.) гули ошиқпечон; **гъли самсам** – гули савсан; **гъли сиғерак** (Ғеш.) навъи гули кабудчатоби кӯҳӣ; **гъли сақичак** – як навъ гули кӯҳӣ, ки аз решааш сақич тайёр мекунад; **гъли сийаҳгӯш** гули сиёҳгӯш, гулест, ки дар аввали баҳор мешукуфад; **гъли сийогъл** (Хов.) номи гули кӯҳӣ, ки сиёҳтоб аст; **гъли тағорашиканак** (Кан.) гулест, ки аввали баҳор дар доманаҳои кӯҳ мешукуфад, сафедчатоб буда ба бойчечак монанд аст; **гъли тоҷи хърус** (Сх., Хов.) гули бӯстонафрӯз, сурхи маҳмалӣ аст; **гъли туғак** (Ғеш.) як навъи гули хурди сахро; **гъли фасонру** (Дч.) як навъ гули сурхтоби ба зардӣ моил, ки ниҳоят хушбӯй аст; **гъли харгуш** (Нӯш., Пд., Ғеш., Ҳак.); **гъли чачарақӣ//чачирақӣ** (Кан.) – гули ҳиндбо; **гъли чъкрӣ** – гули ревоҷ; **гъли шаманталок** (Дор.) номи гули як навъ растанӣ, ки бунафш аст; **гъли йолмун** (Дч.) як навъ гули чигарранг; **гъли мағас** (Дч.) як навъ гули кӯҳӣ, ки бунафши паст аст; **гъли мунч** (Қ.) гули як навъ растании кӯҳӣ, ки сурхи баланд мешавад; **гъли мучах//мъчах** номи гули як навъ растанӣ; **гъли хуч** (Мх., Шв., Ҳак.) гули насрин (настаран); **гъли шибит** (Сх., Хов.) гули растании шибит; **гъли шулаш** (Сх., Хов.) гули арғувон; **гъли қамчинак** (Ғеш.) як навъ гули кӯҳӣ мисли қамчин гул дорад; **гъли қарақош** (Пд.); **гъли қоқуф** – гули қоқу; **гъли ҳавоборонак// ҳавоборунак** (Сх., Хов., Дор.) – як навъ гули кабудчатоби сахро; **гъли**



**ҳамешабӯҳор** (Нӯш., Сх., Хов.) – гули ҳамешабӯҳор (сарсабз) гулест, ки аз баҳор то тирамоҳ пай дар пай мешукуфад; **гъли ҳолмон/ҳолмун** – як навъ гулест, ки аз чиҳати шакл ба чархчуб монанд буда, решаи он дар муолиҷаи касалии дил истифода бурда мешавад; **гъли ҳанӯ** (Сх., Хов.) - гули ҳино; **гъли чуғак** (Сх., Хов.) - навъи гули кӯҳии зарди ба сурхи моил; **гъли чавғостон** (Кан.) - як навъ гулест, ки аввали баҳор мерӯяд. Он дар намуд ва ранг ба гули лола монандӣ дошта, аз чиҳати зебогӣ ва бӯй аз лола фарқ мекунад; **бъровардан** (Ҳич., Яр.): рӯшқа, йагун-йагун гъл бўровардас; **гъл кардан**, гул кардан; шукуфтан: ғала-ра пеш гъл кардан-ш-а ғолим надуна, кӯ медуна (Қӯш); **гъли алов** (Нӯш.) – як навъи нақши тоқӣ, ки ба забонаи оташ монанд аст; **гъли газита** (Нӯш.) – тарзи дӯхти кӯрпача аз порчаҳои гуногуни матоъ; **гългирд** – тарзи дӯхти кӯрпача, ки аз порчаҳои гуногун дӯхта мешавад; **гъли дафтар** – тарзи дӯхти кӯрпача ба шакли катакча (гулҳои қуроқинаш); **гъли замин** (Ял.) – нақши гулдӯзӣ дар сӯзанӣ, чойхалта ва ғ.; **гъли чандгула** – тарзи дӯхти кӯрпача, ки аз порчаҳои гуногун шудааст; **гъли чорхона** тарзи дӯхти кӯрпача аз порчаҳои гуногун ба шакли мураббаъ (катакча, чорхона); **гъли ғуза** – як тарзи (навъи) дӯхти кӯрпачаи қуроқин ба шакли ғуза; **гъли нос** – гарди нос; **гъли каҳ** – гарди коҳ, коҳмайда; **гъли орд** – гарди орд (Каҳ.).

Аммо барои ифодаи баъзе аз хусусияти растаниҳо беш аз як калимаи сода хизмат мекунад. Масалан, дар баробари калимаҳои **бар**, **хум** (хом) мутаносибан вожаҳои умумистеъмолии **ҳосил**, **норасида** (**норасийа**, **нопъхта**) низ мустаъмал аст: ай ами рӯшқа чор маротиб **бар** мегира (Ял.); найчапайванд соли дъйъм-да **бар** мегира (Мӯм.); сев агар хум боша, нашап (Хов.); зандолуо хум-ъ хатела тамом шид (Мӯм.). Калимаҳои **алаф** // **ғалаф**, **каҳ** ва **гийох**-ро ба қатори ҳамин калимаҳо ворид кардан мумкин аст, зеро онҳо ҳамдигарро иваз кардан метавонанд, ҳарчанд вожаи **алаф** // **ғалаф** (Вқ., Шк., Қ.) растаниҳои сабзи хӯроки ҳайвонот ва лексемаҳои **каҳ**, **гийох** // **гийо** (Гх.) марбут ба хӯроки хушки чорво буда, дар маҷмӯъ ифодакунандаи хӯроки ҳайвонот мебошанд: и **алаф**-ай, самаруғ воре часпък-ай (Кд.). Аммо калимаи **гийох** // **гийо** дар баробари семантикаи мазкур барои ифодаи маънои номи умумии растаниҳои шифобахш низ мустаъмал аст: агар бача медоштъм, ҳами **гийо**-ра мекофт, мийовард (Ҳак.). Ин нозукии истифодаи калимаҳои мазкурро муаллифони ШҚЗТ хуб дарк карда, нигоштаанд: "... калимаи **ка** (<**каҳ**) баръакси забони адабӣ дар қисми лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ, асосан, дар маънии "**алаф**" маъмул аст (муқ. кунед: кадъравӣ рафтъм). Бо вучуди ин, дар ин шева калимаи мазкур аз мафҳуми дар забони адабӣ доштаи худ тамоман дур намеравад. Масалан, воҳиди луғавии мураккаби **гълка** (қ., Ниёзбегиён), ибораҳои **гъли ка**, **гарди ка** (ш-к., Даштиҷум), ки бо ҷузьи **ка** сурат ёфтаанд, дар ифодаи **резаи коҳ**, **пешбодаи коҳ** дучор меоянд, Бояд гуфт, ки ин ҳолат дар ҳама ҷо устувор нест. Чунончи, айнан барои ифодаи мафҳуми қайдшуда дар деҳаи Каҳдара воҳиди луғавии **пуха** (шояд аз **пахкаҳ** бошад) низ истеъмол мешавад" (ШҚЗТ, 1980, 192).

Калимаи **бар** мисли забони адабии тоҷикӣ вожаи омонимӣ мебошад ва ба маъноҳои **пахлу**, **канор**, **назди**, **пахн**, **ҳосил**, **феъли фармоиш аз бурдан пеш**. аз барои..., **бо мақсади** низ фаровон истифода мешавад.

Ба ҳамин монанд калимаи **кънда/кунда** дар истеъмол аст, ки дар баробари маънои "кунда, танаи буридаи дарахт": *да тайи иморат кънда-ра гуръиш мекардем* (Қлб.), ҳамчунин ба маъноҳои (1) "авлод, насаб, насл, зурёт" (Вқ., Шк., Қ., Каҳ., Ҷк.): *асли къндайи уво ай Йоғсу-ай, мо-ра кънда-му ай Самарқан* (Каҳ.); (2) *маҷ. сустангард, лаванд* (Ҳич., Яр.): *аспи тъ ай Насръдин кънда-ай*; (3) *маҷ. ботамкин, вазнин* (Хов., Ҳич., Яр.): *акай Собир йа одаме-ай, ки кънда-ай ҳишка-да кор надора* (Хов.). Ин калима барои сохтани калимаҳои мураккаби тобеи **къндаарча** (Оғ.) - "танаи дарахти арча" (*дъ кас да болӣ къндаарча съвор иъдан*) ва **къндабед** (Қлб.) – "танаи дарахти бед" (*йа къндабед-а мебъридем, у-ра къндай ҷъвоз мекардем*) ва **гиркънда** (Қ.) – "кундаи ҷувоз" чун ҷузьи асосӣ хизмат мекнад. Ҳамчунин дар таркибҳои устувори **кънда партофтан** (Ан., Пор., Ёл) аз рӯйи семантикаи "насаб зиёд кардан, духтареро ба чавоне номзад (вобаста) кардан" ва **ба кънда уфтодан** ба маънои "дастгир шудан" мустаъмал аст.



Чунончи ин маънӣ дар мисоли “*босмачийо да Камаров ба кӯнда уфтодан*” (Дх.) дида мешавад. Метавон чанд ибораи дигареро овард, ки калимаи **кӯнда** дар сохтани онҳо нақши асосӣ дорад: **кӯндайи зъвун** (Ҷф.) – қисми ақби забон; **кӯндайи ҷъвоз** – кундаи ҷувоз; **кӯндайи чарх** – кундае, ки ба он чархи осӣб пайваста мешавад; **кӯндайи чироғ** (Сам., Шв., Ҳак.) – пояи чароғ; **кӯндайи сина** (Хов., Хон.) – қафаси сина ва ғайра.

Воҳиди луғавии **лош** (Дб., Дҷ., Кан., Сх., Вд., Нд., Нз., Хв.) ба маънии номи умумии “пасмондаи ҳосили полз ва дарахтони мевагӣ, ки баъди ғундоштани ҳосил боқӣ мемонад” мустаъмал мебошад. Калимаи мазкур асосан бо феъли **чиндан** (Вд., Нд., Дб., Дҷ., Кан.) меояд ва ин аст, ки калимаҳои мураккаби **лошакчин** ва **лошакчинӣ**, ки аввали шахс ва дуюмӣ амал ва раванди ҷамъоварии ҳазонро ифода мекунад, сохта шудааст. Ҳарчанд ки ба калимаи **лош** пасванди **-ақ** илҳоқ шудааст вай (-ақ) хусусияти шаклсозӣ дорад: *лоши харбъзаҳо йа арасот-ай, мо лошакчинӣ мерем* (Дб.). Дар сурати бо феъли **кардан** истифода шудани вожаи **лош** таркиби фразеологӣ ба вуҷуд омада, маънои “*фош кардан, сир бой додан*”-ро мефаҳмонад: *бача, мевои қибоби-та лош-ъи кардай* (Вд.).

Ҳамчунин “ба лексикаи ифодакунандаи дарахтони мевадор ва бемева шумораи зиёди воҳидҳои луғавие вобастаанд, ки ба қисмҳои онҳо дахл доранд. Намунаи онҳо калимаҳои **хадра** – навдаи дарахтони мевадор ва бемева, **чолак** – шохчаҳои арча ва ғайра мебошад, ки бештар дар лаҳҷаҳои гурӯҳи Кӯлоб паҳн шудаанд” (ШҶЗТ, 1980, 225). Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ монанди забони адабии тоҷикӣ калимаҳои **барг, пуст, тана, реша, мӯҳча//муғча, хуша//хъша** барин унсурҳои луғавӣ роиҷанд, ки аҷзои растаниҳоро ифода карда, дар ташаккули воҳидҳои луғавии шеваҳо мусоидат менамоянд.

#### Ихтисораҳо

|                      |                       |
|----------------------|-----------------------|
| Шк-шимоли Кӯлоб      | Вқ- ваҳиёи-каротегинӣ |
| Ҷк- ҷануби Кӯлоб     | Дм- Дараи мазор       |
| Ҳиҷ- Хичборак        | Яр- Ярхаб             |
| Қ-қаротегин          | Нӯш- Нӯшор            |
| Қах- Қаҳдара         | Сх- Сарихосор         |
| Об-Обиборик Ҷф- Ҷафр |                       |
| Шв-Шашволон          | Сам-Самсолиқ          |
| Шх-Шехмизон          | Ёз- Зарангак          |
| Ҳиҷ- Хичборак        | Ял- Ялдамич           |
| Қд- Қӯлдара          | Ог- Обигарм           |
| Хов- Ховалинг        | Мӯм- Мӯминобод        |
| Мс- Марғзори сир     | Қул- Қулахмадӣ        |
| Сҷ- Саричашма        | Ёл-Ёл                 |
| Дҷ- Даштичум         | Пп- Почеи поён        |
| Пв- Порвоғ           | Сғ- Саригор           |
| Дб- Данғараи боло    | Нз- Ниёзбегиён        |
| Кан-Кангурт          | Хон- Хонақо           |
| Вд-Войдара           | Нд-Навдонак           |

### Китобнома:

1. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н Гадоев. - Душанбе, 2012. – 208 сах.
2. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтараси лаҳҷаҳои Бухоро / М., Маҳмудов Б. Бердиев. - Душанбе: Дониш, 1989. - 278 с.
3. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе, 1997. - 288с.
4. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. - Душанбе, 2012, 946 с.
5. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ (Истилоҳоти ангурпарварӣ) / М. Маҳмудов // Номаи пажӯҳишгоҳ, № 11-12. Фаслномаи пажӯҳишҳои эроншиносӣ. Пажӯҳишҳои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе, 2006. – С. 71-85.
6. Мурватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофии Андиҷон / Ҷ. Мурватов. - Душанбе: Дониш, 1974. - 187 с.
7. Мурватов Ҷ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Ҷ. Мурватов. - Душанбе: Дониш, 1979.
8. Степанова М.Д. Методи синхронного анализа лексики / М.Д. Степанова. - М.: Высш. шк., 1963. - 200 с.
9. Сулаймонов И. Вожаҳои ифодагари мафҳуми анвои ангур дар лексикаи лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор//Абкори маонӣ (маҷмӯаи илмӣ). - Душанбу, 2002. - 129 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. 1., Ҷ. 2. -М.: Сов. энциклопедия, 1969. - 1904 с.
11. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо / С. Хоркашев. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 143 с.
12. Хоркашев С.Р. Лексико-семантический и морфологический анализ предметной лексики в южных и юго-восточных говорах таджикского языка, АДД / С.Р. Хоркашев. - Душанбе, 2015 - 53 стр.
13. Ҳаким Тирмизӣ. Наврӯзнама / Тирмизӣ, Ҳаким. - Душанбе, 2016.
14. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон / Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 1975. – 228 с.
15. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-5. - Душанбе: Дониш, 1979-1982.

### КАЛИМАҲОИ СОДАИ МАРБУТ БА ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ РАСТАНИҲОИ БЕМЕВА

Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ саршор аз воҳидҳои луғавиест, ки барои ифодаи соҳаҳои гуногуни ҳаёти мардум истифода мешаванд. Яке аз бахшҳои бисёр муҳими таркиби луғавии шеваи мазкур истилоҳоти марбут ба растаниҳо мебошад. Барои ифодаи онҳо воҳидҳо изиёди луғавӣ истифода мешаванд, ки аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳ мебошанд. Ин аст, ки дар ин мақола роҷеъ ба ташаккули истилоҳоти содаи марбут ба растаниҳо баррасӣ анҷом ёфта, нақши онҳо дар сохтани калимаҳои сохтаю мураккаб ва ибора-истилоҳот нишон дода мешавад. Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки воҳидҳои луғавии содаи марбут ба растаниҳо бунёди тоҷикӣ дошта, ба фонди асосии луғавии шеваҳо дохил буда, аз қадим барои бароварди ниёзҳои гуфтории сокинон хизмат кардаанд.

**Вожаҳои калидӣ:** *истилоҳоти марбут ба растаниҳо, калимаҳои сода, таркиби луғавӣ, шева, сохти калимаҳо, растаниҳои мевадор, растаниҳои бемева.*

### ПРОСТЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ ОТНОСЯЩИЕСЯ К НЕПЛОДОРОДНЫМ РАСТЕНИЯМ

Южные говоры таджикского языка включают в себя многообразные лексические единицы, которые используются в различных сферах жизни народа. Одним из

важных аспектов словарного состава данного диалекта являются терминологии относящиеся к растениям. Для их выражения используются многочисленные лексические единицы, которые отличаются с точки зрения словообразования и включают в себя простые, производные, сложные и термины-словосочетания. Поэтому, в данной статье рассматривается формирование простых лексических единиц, касающихся растений, и анализируется роль данных лексем в образовании производных сложных терминов и терминов-словосочетаний. При исследовании стало очевидно, что лексические единицы, относящиеся к растениям, имеют таджикские корни, входят в основной лексический фонд диалектов и с древних пор служат для удовлетворения речевых нужд народа.

**Ключевые слова:** *лексические единицы, производные слова, лексический состав, говор, плодородные растения, неплодородные растения.*

### **SIMPLE LEXICAL UNITS CONNECTED WITH INFERTILE PLANTS**

The Southern Tajik dialects are lexicological units which are used in different spheres of people life. One of the important aspects of dictionary consistency of given dialects is the terminologies connected with plants. Many lexical units, used for their expressions, are simple from the point of their structure and some of them are derivative and compound phrases and terms. In this article there is an analyse of the simple terms which concern the plants vocabulary. Also the role of the structure analyze of derivative, compound phrases and terminology is shown. During the research the author came to the conclusion that the lexical plant units have Tajik roots, they are included into the main lexicological dialect fund and used in every day life of the speakers.

**Keywords:** *Lexical units, derivatives words, lexical composition, dialect, fertile plants, barrenness plants.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Юсупова Сурайё, аспиранти ғоибонаи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллои Рӯдакӣ, e-mail suraiyojon88@mail.ru 901 81 5108:

**Сведение об авторе:** Юсупова Сурайё, аспирантка Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук РТ, e-mail: suraiyojon88@mail.ru 901 81 5108:

**Author:** Yusupova Suraiyo, PHD the Institut of language, literature by name A. Rudaki, e-mail suraiyojon88@mail.ru 901 81 5108:

# АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК:808.08

## КОМБИНАТСИЯҲОИ ГУНОГУНИ ҚОФИЯБАНДӢ ДАР НАЗМИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

*Шоҳзамон Раҳмонов*

*Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

1

Қофия аломати зарурии шеър ва як навъи ҳунари шоир мебошад. Он дар назми классикӣ агар ҳудуди воҳидҳои байту бандро муайян карда, ҷилваҳои тозаӣ маънавӣ ба вучуд оварда бошад, пас, дар назми садаи бист хусусиятҳои гуногуни сохтору созмони шеър ба он вобаста аст. Дар назми асрҳои миёна мо дар ҳар жанр як ё ду навъи қофияро мушоҳида мекардем, яъне шеър чунон навишта мешуд, ки аз ибтидо то интиҳо дар як тарзи қофиябандӣ қарор мегирифт. Шоир дар чунин систем агар баъзе тағйирот ва дигаргунӣ дохил мекард, ба танқиди саҳти назариётчиён гирифтор мешуд. Онҳо бинобар ин ҳам аз ҳамон сохтори шеър, ки чун қолиб қабул гардидааст, берун намерафтанд. Ҳар маънии навоварона ва мазмунҳои тозаӣ дар шеър гуфташаванда дар ҳамин қолибҳои инъикос мешуданд. Қофия, аз ин рӯ, ягонагии ҳудро то дер замон нигоҳ дошта меомад.

Донишмандони асрҳои миёна дар бораи хизмати ташкилкунандагии қофия ва аҳамияти созмони он чизе нагуфта бошанд ҳам, лекин риояти онро дар жанрҳои нишон медоданд. Умуман ин мавзӯ дар гузашта аз ҷиҳати амалӣ диққат ҷалб намекард, донишмандон танҳо баъзе нишонаҳои назарии қофияро ҳамчун таъриф, ҳарака, қофияҳои пурбаҳо ва камбаҳо, уюби мулаққаба ва ғайри мулаққаба ва монанди инҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, бо мисолҳои зиёду фаровон нишон медоданд. Муҳаққиқони қофия аз ин тартибу таҳлили назариётчиёни гузашта дар ашъори замони муосир низ фаровон истифода кардаанд [1, 2, 3].

Зотан қофия дар муносибати бо вазн, жанр, образ, мазмуну мундариҷа, сохтору созмон ва бисёр тарафҳои дигари шеър доштааш асосан дар ашъори садаи бист, хусусан дар солҳои баъди панҷоҳум, баъди аз дидгоҳи нав ба назми муосир назар афгандани шоирон ба вуқӯ пайваст. Дар ин давраи шеър хусусиятҳои гуногуни сохтори созмонӣ, мантиқӣ ва маънавӣ боло гирифт, шеър ҳолоту вазъияти нав пайдо кард, доираи назар, дидгоҳи муҳаққиқонро низ дар бораи қофия нав намуд. Инҳо сабабҳои асосии ҳосил шудани қофияҳои нав ва аз нав омӯхта шуданашон шуд.

Дар бораи хизмати ташкилкунандагӣ ва аҳамияти созмони қофия дар ин давра дар назми рус, назми халқҳои бародар, умуман назми ҷаҳон майлу таваҷҷӯҳи нав зухур кард. Шоирону муҳаққиқон шакли навҳои гуногуни жанр, муносибати онҳоро дар муқоисаву маънидоди мантиқӣ аз назар гузаронида, дар равшан шудани ташаккули таҳаввули қофия саҳми басазое гузоштанд. Онҳо бештар кӯшиш менамуданд, ки дар ҷисму ҷони қофия қувваи нави мутаҳаррике дароранд, ҷузъи ғаёл буданашро дар системи шеър нишон диҳанд, онро ҳамачониба ба таҳқиқу таҳлил гиранд. Хонанда акнун дар ин мавзӯ бештар ба фикру андеша ва мулоҳиза меравад, ба моҳияти навӣ, дигаргунии шакли мазмун, жанру қофия, муносибату алоқа-мандии онҳо як андоза амиқтар диққат медиҳад.

Қофия дар назми адабиёти наву наватарини форсии тоҷикӣ бисёр паҳлуҳои пештараи ҳудро нигоҳ дошта, дар савтиёт ба дигаргунҳои кулӣ дучор шуд. Шоирон дар замони нав хусусан ба қофияҳои наздиқовозу ҳамоханг бештар рағбат карда, ба қофияҳои сирф классикӣ кам таваҷҷӯҳ карданд, мазмунҳои тозаӣ зиндагӣ, луғатҳои оддӣ соддаи ҳамабобро ба хонандагон мерасонданд, забони шеър ба забони гуфтугӯи халқӣ наздик ва ҳамоханг шуд. Қофияҳои анъанавӣ дар шароити нави таърихӣ ба дигаргунҳои кулӣ сифатӣ дучор гардид. Суруду тарона, шаклҳои шеърӣ тасниф, бадеҳа ва ғайра, ки аз адабиёти шифохӣ (фолклор) дар намудҳои гуногун сабзида расида буданд, тавассути тарҷума бо назми дигар халқҳо меомехтанд. Ин омилҳо навигарӣ дар қофия оварда, қофияҳои классикиро дигар-гун менамуданд. Акнун қофия мисли як чизи бечону

беҳаракат набуда, ба ритму зарб гардиш ва суръати нав медод, бо оҳанги маршу даъват одамонро ба ҳаёти нави дурахшон раҳсипор менамуд.

Шоирон роҳҳои нави ифодаро ҷустуҷӯ менамуданд, ки ин боиси ба майдон омадани комбинатсияҳои нави қофиябандӣ гардид. Мақсади шоирон аз комбинатсияҳои нав хусусан он буд, ки шеър дар ифода, дар мазмун серобуранг шавад, дар шаклу услуб, дар ритму оҳанг нав гузориш ёбад, маънию мантиқи шеър аз пештара хубу тоза падида ояд. Онҳо баъзан оҳанги қофияро аз назми дигар халқҳо интихоб намуда, ба табиати назми худ мувофиқ менамуданд. Ҳамин ҳел, комбинатсияҳои гуногуни қофиябандӣ аксар бо роҳи таҳқиқ, тарҷума ва татбиқи қофияҳои маъмулии назми рус ва дигар халқҳои бародар, ҳамчунин назми халқҳои хориҷӣ пайдо мешуданд. Ҳоло шеъре нест, ки бидуни таъсири назми дигар халқҳо вучуд дошта бошад, қонуниятҳои шеъри муосир, аз ҷумла қофия дар иттиҳоду пайванди назми умуми халқҳо ташаккул ёфта, гоҳ аз нав сохта шуда, маҷро ва ҷараёнҳои гуногун касб намуда, ба шахроҳи васеи тараққиёт мерасиданд.

Қофия ва комбинатсияҳои он дар синтези ифодаҳои маънавию мантиқии назми ҷаҳонӣ пайдо шуда, системи нави ифодаҳои жанриро ба вучуд оварда, ба ин минвол мазмунро густариш медоданд. Дар комбинатсияҳои нав табиати жанр зарар надида, балки роҳҳои нави ифода кушода мешуд. Адибон шаклу қофияҳои навро кӯркӯрона қабул накарда, аз сари нав кор карда баромада, бо мазмуну табиати назми худ созгор менамуданд. Қофияҳои нав дар асоси жанрҳои анъанавӣ, дар асоси комбинатсияҳои қофиябандии ҳамаи жанрҳои шеъри куҳан, махсусан рубоиву дубайтӣ ҷилваҳои тоза пайдо менамуданд.

Мо дар байни навъҳои гуногуни бандҳои мусаммат бо комбинатсияҳои гуногуни маънавию мантиқӣ ва синтаксисиро силсилабандии қофияҳо дучор меоем, ки як системи даврии алоҳидаро ташкил медиҳанд. Ҳар кадом аз гурӯҳи комбинатсияҳо бо табиати дохилӣ ва фардию мушаххаси худ фарқ менамоянд. Мисраъҳои бандҳо байни худ алоқаи мустаққамаи маънавию мантиқӣ ва синтаксисӣ доранд. Комбинатсияи нави қофияҳо ба туфайли воҳиди банд афзуда, худуди мисраъро муайян намуда, ба мазмуну маънӣ қувва зам менамоянд. Ин ҷо қофияҳои нав дар шаклу ифодаҳои гуногун ба зухур мерасанд. Шоирон то тавонистанд аз табиату имконоти жанр, муҳимтарин роҳҳои сухани бадеӣ ҳарҷониба истифода кунанд. Ин ҳодиса даст медод, ки шоирон комбинатсияҳои қофиябандии қофияҳои навро бар табиати жанр санҷида бинанд. Аз рӯйи комбинатсияҳои нави қофиябандии мустақод (4 типу 19 комбинатсия) ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки пораҳои илова ба ҳукми мисраъҳои алоҳида гузашта, то андозае маънии алоҳидаи фардӣ пайдо намуда, мустақилияти худро нигоҳ дошта натавонистанд, пораҳо (тактҳо, фикраҳо) бо мисраъҳои мукамал дар якҷоягӣ қобили як маънои муайяни мушаххасро ифода кардан тавонистанд. Мисраъҳо ва фикраҳо бо шаклу намудҳои гуногун ҷаҳор навъ аз ҳамдигар тафовут доранд. Қофияҳо 1) ба таври конструктории ғазалу маснавӣ, шаклҳои озод ва мисли банд; 2) эҷодкорӣ ва навовариин нотақор, думболагирӣ ва аз пайи матлаб ва маъниҳои наву ноайён дил бохтан, ҷуфт-ҷуфт дар шаклу ҳолатҳои гуногун овардани пораву мисраъҳо; 3) сохтани комбинатсияҳои нави мустақод ба мисли якдармиён, дудармиён, пайи ҳам ва озод; 4) бо иловаи порав ба байт ва ҳамин тавр, сохтани як навъи мисли мусаллас. Ҳулоса, 19 комбинатсияе, ки мушоҳида шуд, ҳар кадом махсусияти алоҳида дошта, ҳар пора дар ҳар мисраъ аз ҳам тафовут доранд [5, 148-151].

Шоирон ҳар қадар ки ба табиати дохилии комбинатсияҳо диққат диҳанд, ҳамон қадар ба навовариин мазмуну мундариҷа ва ифодаҳои бадеӣ рағбат менамуданд. Шеър дар қадим аз якқофиягӣ ва дуқофиягӣ оғоз шуда ва ҳамин ҳел, дар якҷоягиву алоҳида навъҳои нави онро пайдо кардан гирифтанд, яъне дар натиҷаи ба ҳаракат даровардани аввалин ифодаи қофияҳо комбинатсияҳои гуногуни онро ба вучуд меоварданд, комбинатсияҳои навро дар натиҷаи мутаҳаррик кардан боз комбинатсияҳои нави қофияҳоро пайдо менамуданд. Қофияҳои жанрҳои лирикии асримиёнагӣ асосан якдармиён ва ҷуфт буданд. Дар натиҷаи якҷоя ба таҳрик овардани гурӯҳи байтҳо, ҷиддӣ ва бо назари дақиқ омӯхтани эҷодиёти даҳонии халқ навъҳои нави банд АБАБ, АБВБ, АББА, ААББ-ро пайдо карда буданд, ки мисраъу байтҳо гоҳ мувофиқ оянд, гоҳ озодии пурра ба вучуд меоварданд, гоҳ тамомияти интонатсиониро синтаксисӣ қофияҳоро

мачбур менамуд, ки якдармиён воқеъ шаванд (АБАБ) ва ғайра. Қофияҳои дар шаклу ҳолатҳои гуногун омада ба оҳанги умумии шеър – мисраъ ва байтҳо ҳалал ворид накарда, мувозинати маънавию дар шеър пурқувват мегардониданд.

Табиати дохилии комбинатсияҳои қофия танҳо дар назми муосир ошкор шуда, ба имконоти калони андеша табдил ёфт. Шоирон қариб дар ҳар шеър ба қофия навоварона наздик мешуданд. Бинобар ин ҳам сохту таркибҳои нави он даст додан мегирӣфт. Мо ин ҷо комбинатсияҳои қофиябандии мусамматро аз рӯи тартиби истифода шуданашон ба се гурӯҳ тақсим намудем. Якум, гурӯҳи комбинатсияҳои қофияҳои анъанавӣ-асримиёнагӣ аст, ки дар назми муосир низ бо ҳамон формулаҳои аввал боқӣ мондаанд (масалан АААА, АААБ). Ин ду типи қофияҳои монорим ва маснависохтро, ки дар бандҳо мебинем, дар назми имрӯз ҳам зиёд истеъмол мешаванд. Онҳо як сабаби асосии ба миён овардани дар заминаҳои анъана устувор боқӣ мондани қофияҳои нав мегардиданд, як омили асосии дар замони имрӯз аз нав пайдо омадани комбинатсияҳои гуногуни қофиябандӣ шуданд.

Қофияҳои мураббаъ дар ин ду тип пайи ҳам чида шуда, дар мисраи охир тафовут пайдо менамоянд. Яъне шоирон дар ин ҷо кӯшиш менамоянд, ки дар мисраъҳои аввал аз хусусиятҳои гуногуни объект ба мулоҳиза рафта, баъд ба ҷамъбаст гузаранд. Ё дар типи якум (ААААА) тасвиру таҳлил ва мазмунҳои ҷамъбаст дар як вақт дар ҷойҳои гуногуни банди шеър оянд, аммо дар типи дуюм ААААБ тамомияти интонатсионӣ синтаксисӣ пурра ҷият шуда, ин аҳвол дар якум гоҳ номаълум монда, баъзан набуда, ҷият нашуда, идомати маъниву мазмун ва мантиқи суханро талаб менамояд.

Дуюм, гурӯҳи комбинатсияҳои қофиябандии қофияҳои нав. Ин система аз табиӣти назми муосир аст. Дар гузашта баъзе комбинатсияи қофияҳо дар рубоиву дубайтӣ дида шуда буданд: ААБА, ААББ, АБВБ. Агар мо ин навҳои маъмулиро ба система дарорем, он вақт комбинатсияҳои гуногун ҳосил мешаванд, ки ададан хеле зиёд хоҳанд буд.

АААБ=ААБА, АБАА, БААА; // ААБА= АБАА, АААБ, БААА

ААББ=АБАБ, АББА, БААБ; // АБВБ = ВБАБ, БВБА, АБВВ

Комбинатсияҳои мисли инҳо зиёди ҳосилшавии қофияи бандҳоро дар ҳар кадоме аз навҳои даҳгонаи мусаммат пайдо кардан мумкин аст. Аммо шоирон дар назми классикӣ аз комбинатсияҳои нави қофиябандӣ худдорӣ мекарданд, ин худдорӣ асосан дар маҳдудии доираи назари шоирон сурат мегирӣфт. Вагарна аз як ҳуди навҳои аввали қофияҳои типи якуми мусаммат (АААААА, АААААБ) дар ҳамаи навҳо 52 комбинатсия ҳосил кардан мумкин аст. Дар вақти ҳамаи 21 типи қофияҳои навҳои мусамматро ба назар гирифтани адади комбинатсияҳои нави қофиябандӣ аз ҳазор гузашта ва як навъ беохир давом мекунад. В.Маяковский чунин ҳолати қофиябандии сер-адад ва беохирро дар муносибати мисраи байтҳо дида гуфта буд: «Қофия – ин яке аз тарзҳои беохирӣ алоқаманд омадани мисраъҳои шеър аст. Қофия ин бастанӣ қисмҳои аввали мисраъҳо, қисми охири мисраъи аввал бо қисми аввали мисраъи дуюм, ҳамчунин якҷоя бастанӣ қофия бо калимаҳои мисраъҳои сеюм ва чаҳорум ва ҳамин ҳел, то охир мебошад, ки ин тавр давом додан ҷирем, чунин ҳолатҳои беохирро пайдо кардан мегирем» [4, 235-236]. Ин махсусияти қофиясозии қофиянигорӣ аз тақозои замони муосир буда, як роҳи нави кашфу ихтирооти шоирон дар қолибҳои шеър ба шумор меравад. Шоирони муосир аз банди қолибҳои кӯҳнаи шеъри форсу тоҷик тамоман берун набаромада бошанд ҳам, ба он бо диди амиқ, бо назари нави эстетикӣ нигоҳ мекунанд. Ин ҷиҳат ба ифодаҳои нави маънавию мантиқӣ ва алоқаҳои гуногуни грамматикӣ мисраъ ва байтҳо ва бандҳо тамос дорад.

Тартиби дохилии гурӯҳи комбинатсияҳои қофиябандии қофияҳои навро дар назар дошта, онҳоро ба се қисм ҷудо кардан мумкин аст. Типҳои аз 6 то 11 бештар бо қофияи навҳои якдармиён, аз 12 то 16 бо даромехтани қофияҳои дудармиён ва пайи ҳам, аз 17 то 21 бо омезиши қофияҳои пайи ҳам ва ҷуфт пайдо шудаанд, ки асос боз ҳамон қофияҳои боло нишондода мебошад. Комбинатсияи қофияҳои навсохт (АББ, ВГГ, АБББ, ВГГГ), тағйирот дар қофияҳои анъанавӣ (ААБ, АББ, АААБ, АААБ) қофияҳои дар сохту устухонбандӣ нав (АААББ, ААААББ, ААБВВГ...) ва боз мисли инҳо бисёре дар назми муосирӣ тоҷик дида мешаванд, ки аз тақозои ҳамбастагии маънавию шоирони халқҳои гуногуни олам аст. Яъне маълум мешавад, ки шоирони имрӯзро як ё ду навъи қофия қонъ

намекунонад, барои онҳо лозим аст, ки дар баробари маъниву мазмун аз сохторҳои гуногуни қофиябандӣ кор баранд.

Банд ҳарчанд гурӯҳи муайяни мисраъҳои шеър аст, дар дохил боз ба гурӯҳчаҳои хурд чудо мешавад, ки «период» меноманд. Барои ба вучуд омадани период ғайр аз мазмун роли ташкилкунандагии қофияҳо калон аст. Дар шеър қофия ва комбинатсияҳои гуногуни он чӣ қадар афзояд, периодҳо ҳамон андоза зиёда мешаванд. Период дар бандҳои мураккаб зиёд дида шудааст. Масалан, як банди мусаддас аз ду период  $3+3 \dot{=} 4+2$ ,  $2+4$  мисраъ иборат мешавад. Аз рӯйи период дар бораи тарзи пайдошавии банд хулосаи катъӣ баровардан маҳол аст. Чун комбинатсияҳои қофиябандӣ зиёд аст, аз периодҳо ташкил ёфтани навъҳои банд низ афзоиш дорад, ин ҳодиса дар назми муосир диққати махсус ва алоҳида талаб менамояд.

Комбинатсияҳои қофиябандӣ хидматҳои гуногуни композитсионӣ доранд, метавон ҳар кадоме аз онҳоро дар хусусиятҳои гуногуни дохилиашон алоҳида маъдидод кард ва ному истилоҳи мувофиқ гузошт. Ба гурӯҳи қофияҳои якдармиён –АБАБ, дудармиён –АББА, пайи ҳам –АБВБ номҳои бисёр зебо гузоштаанд, ки ифодакунандаи он навъҳои қофия мебошанд, табиати дохилии ин қофияҳо хуб нишон медиҳанд. Ному истилоҳоти мазкур исбот менамоянд, ки қофия дар бандҳо якдармиён, дудармиён, пайи ҳам воқеъ шаванд. Аммо боқӣ бандҳо то ҳанӯз ном надоранд. Бандҳои АААА-ро кушода ва АААБ-ро доирашакл номидан раво аст, банди ААББ-ро чуфт номидан боз сахтар менамояд. Навъҳои мазкури қофия ҳар кадом давоми якдигар буда, яке имконе фароҳам овардааст, ки дигаре пайдо шавад ва ҳамин ҳел, зина ба зина на фақат ҳудашон таракқӣ карда расида омадаанд, балки сабаби асосии пайдо шудани комбинатсияҳои зиёди қофияҳо гарданд.

В.Маяковский навиштааст, ки «қофия шуморо ба мисраъи пешина бармегардонад, маҷбур мекунад, ки онро ба ёд оред ва ҳамаи он мисраъҳо, ки барои ифодаи як фикр омадаанд, ба ҳамдигар мепайвандад» [Ҳамон ҷо]. Дар қофияҳои силсила ААААА қофияҳои бегонаи масалан, Б, В, Г ҷой намегирад, шоир аз доираи як мазмун берун набаромада, андешаҳо ҷудо чида ифода менамояд. Ин тарзи қофиябандӣ аҳамияти зиёдтаре тасвирӣ дорад. Аммо дар қофияи доирашакл ААААБ шоир кӯшиш менамояд, ки дар ҳар банд маъниро гоҳ қатъ карда хулоса намояд. Қофияи дуҷум нисбат ба қофияи аввал бартарӣ ва афзалият дорад, шоирон онро дар жанрҳои ишқиву иҷтимоӣ, ахлоқиву дидактикӣ ва фалсафӣ кор бурда, ба муваффақият расидаанд. Ин тартиби ифода шоиронро маҷбур менамуд, ки ба мисраъҳои пештара ва баъдина зиёдтар диққат диҳанд, шеърро аз аввал то охир ба андеша гирифта, мисраъҳо пайи ҳам ва силсилабанд ифода намоёнд. Аммо табиати қофияҳои якдармиён, дудармиён, пайи ҳам ва чуфт аз ду навъи аввала фарқ намуда, аз мисраъ ва замкуниҳояш дур шуда, ба байт расидаанд ва барои таҳлилу тадқиқ кор фармуда мешаванд.

Маънӣ чун ба байт расид, шоир нисбатан ҳудро озод ҳис мекунад, зеро байт-байт ифода кардани фикр имконоти бештаре дорад, ки мисраъҳо надоранд. Озодии байтҳо (АБ-АБ, АБ-БА, АБ-ВБ, АА-ББ) сабаби тағйироти ҷиддӣ гирифтани қофиябандӣ гардид. «Ин тарзи қофиябандии якдармиён, – навиштааст А.Ҳақимов, –муташаккилӣ ва мустақамии байтҳо афзуда, онҳоро ба ҳамдигар ҳеле саҳт мепайвандад» [8, 194]. Байни қофияҳои якдармиён ва дудармиён алоқаи саҳти маънавӣ вучуд доранд, дар қофияи якдармиён мустақамӣ ва муташаккилии байтҳо ҳаст, дар қофияи дудар-миён аҳамияти таъкиди мазмуни байти аввал бештар нигоҳ дошта мешавад ва байти дуҷум давомдиҳанда ва пурракунандаи байти аввал мешавад. Қофияи пайи ҳам нисбат ба якдармиёну дудармиён боз мустақамтару муташаккилтар мегардад. Дар ин қофияҳо аз таъкиду тақрор дида озодии мазмун, мантиқи ифодаҳо зиёдтар ҳис карда мешавад. Ҳамин ҳел, ҳамаи қофияҳо ва комбинатсияҳои онҳо табиати фардӣ мушаххасе дошта, аз ҳамдигар бо махсусиятҳои алоҳидашон фарқ менамоянд. Навъҳои нави қофия ва комбинатсияҳо Б.Сирус хуб пешвоз гирифта гуфта буд: «Мо бояд ки ин ташаббуси шоирони моро ҳимоя ва табрик карда, дар айни замон кӯшиш кунем, ки онҳоро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намоем. Аксарияти томи ин типҳои нави қофия ҳақиқатан лоиқи диққат мебошанд. Вале дар баробари он боз чунин қофияҳо дучор мешаванд, ки аз

чихати сифат шубҳанок буда, аз мубоҳиса ва муҳокимаи танқидӣ гузаронидани онҳо зарур аст» [6, 159]. Лекин бо вучуди баъзан костани оҳанг қофия ва комбинатсияҳои он аз ошёнаи романтика фурумада, ба заминаи ҳақиқат устувор шудааст. «Дар таҳлили қофияҳо, – навиштааст Б.Томашевский, – мо ҳаракати тадриҷии декламатсияро аз талаффузи сунъӣ ба талаффузи зиндаи шеър ба мушоҳида мегирем» [7, 436].

Оё мумкин аст, ки ба комбинатсияҳои дигари қофия ҳам чунин номҳо интихоб шаванд? Қофияҳо ва комбинатсияҳои гуногуни он дар натиҷаи афзудан, партофтан, тағйиру такмил додани мисраъ ва байт, периодҳо, ҳамчунин бо интихоби иловаҳои қофияҳои камбаҳо, беҳбудии дар қофияҳои Шарқу Ғарб воқеъ шудаанд. Акнун донишмандон дар он талаб ҳастанд, ки номҳои мувофиқу дилхоҳе пайдо кунанд. В.Жирмунский навиштааст, ки «ин номҳо (ӯ ин ҷо қофияҳои якдармиён, дудармиён ва пайи ҳамро дар назар дорад – Р.Ш.), он қадар балоғатрасида ҳам нестанд, дар муносибати бо бандҳои мураккабтаре касро ба гумроҳӣ мебарад» [1, 43]. Лекин вай аз баъзе комбинатсияҳои нав дарак дода, дар бораашон ба андеша нарафтааст. Агар муҳаққиқ ҳамаи комбинатсияҳои нави қофияҳои русиро ба таҳқиқ мегирифт, гумроҳ намешуд, ба хулосаҳои ҷиддӣ омадан имкон дошт. А.Ҳакимов то андозае майл ба суханҳои ӯ дорад. «Дар назми шӯравии тоҷик, – навиштааст ин муаллиф, – навҳои гуногуни ҷаҳорпора воҳӯранд ҳам, онҳо асосан бо дигаргун кардани ҳамин се навъи асосӣ: 1) абаб; 2) абвб; 3) ааба ба вучуд оварда шудаанд» [8, 201].

Чунон ки мебинем, дар қофияҳои назми садаи бистум дигаргунии кулӣ дида мешавад, ки дар назми асрҳои миёна набуд. Шоирон дар ин комби-натсияҳо аз ягонагии қофияҳои монанд дур шуда, ҳар ҷӣ кӯшиш менамоянд аз қофияҳои нав бештар истифода кунанд. Он гоҳ тамомияти интонатсионӣ синтаксисӣ, нотамомию давомнокии маъно ва ифодаҳо зиёд ба зухур мерасанд. Ба фикри мо, ҳар қадар ки ин тамомияти интонатсионӣ синтаксисӣ бештар мавқеъ гиранд, шоир ҳамон қадар ба нозукиҳои шеърро ифодаҳои матлуб мутаваҷҷеҳ мешавад, баёни мазмуну андешаҳои муаллиф равшан мегардад. «Ҳудуди зиёди қофияҳо, – боз навиштааст В.Жирмунский, – мумкин аст, ки дар алоқамандии бо вазни шеър, возеҳии қофияҳо, ком-позитсияи синтаксисӣ ва монанди инҳо гуногун бошанд, аммо фосилаи қофияҳои шеъри шоирони имрӯзро ду-се мисраъ зиёд ташкил намедихад» [1, 45]. Мо тарафдори дар шеър ҷорӣ гардидани ҷилоҳои нави мантиқӣ ҳастем. Дар шеър ҳар қадар ки тамомияти интонатсионӣ синтаксисӣ, давомнокии андешаҳо, бештар ва дар ҷой қарор гиранд, шеър ҳамон миқдор қувваи воқеиву ҳаёлангезиро афзуда, рангу рағани тоза пайдо менамояд. Дар гуногунрангӣ падидаи омадани қофия ва комбинатсияҳо аз тақозои бевоситаи мазмун буда, дараҷаҳои ба моҳият сарфаҳм рафтани шоиронро нишон медиҳад.

В.Маяковский «ду карат ду – ҷор» – мисол оварда гуфта буд, ки мо бояд ба моҳият сарфаҳм равам, моҳиятро тавре кор фармоем, ки фаромӯш нагардам, дар асоси фактҳои зиёд устувории онро нишон дода тавонем» [4, 1, 236]. Шоирон хангоми эҷодиёт бо хусусиятҳои гуногуни сохторӣ рӯ ба рӯ мешаванд, аммо онҳо аз мазмуну мавзӯ дида, ба моҳияти шаклу услуб кам диққат медиҳанд. Ҳол он ки қушоани моҳияти сохторӣ берун овардани моҳияти мазмунро тақозо мекунад. Агар шоирон аз рӯйи ақлу мантиқ комбинатсияҳоро доништа истифода кунанд, аз табиъати дохилии комбинатсияҳо ба андеша раванд, бисёр паҳлӯҳои гуногунашро мекушоянд, дар он сурат услуби шеърро пурқувват намуда, имконоти қофияҳоро кашф кардан имкон дорад. Дар шеъри шоирони адабиёти ҷадиди форсии тоҷикӣ ҳанӯз бисёр комбинатсияҳо дида намешаванд, ҷойи онҳо ҳолӣ мебошанд, аммо дар оянда пайдо шуданашон имкон дорад. Аз комбинатсияҳое, ки то ҳанӯз дида намешаванд, як миқдорашон сол ба сол меафзояд, муҳимтаринашон дар ифодаи ритму оҳанг, равону содда нигошта мешаванд, умуман онҳо аз ҳар ҷиҳат санҷида шуда, мақбули хонандагон мегарданд. Бузургтарин донишмандон дар ҳамаи давраи замони дар баробари мазмунҳои баланду олӣ шаклу ифодаҳои муҳими андешапарварро низ ҷустуҷӯ менамуданд. Аз ин рӯ, дар пайи таҷрибаву озмоишҳои шеър, ба ин восита шакл, услубу жанрҳои гуногуни бароямон мақбул, навҳои гуногуни қофияро низ пайдо менамуданд.

Сеюм, гурӯҳи комбинатсияҳои қофиябандии қофияҳои озод. Мо дар ин ҷо маҳз он бандҳоро дар назар дорем, ки берун аз комбинатсияҳои нишондодаи мо омадаанд. Яъне ба ин гурӯҳон банду қофияҳое дохил мешаванд, ки аз рӯйи сохт номутавозӣ ҷой гирифта, ҳар кадоме махсусиятҳои алоҳида дорад. Ин ҳодиса аз системи бандсозии классикӣ, қофияҳои нави мисли мусаммат, тарҷеъбанду таркиббанд дур рафтанд, ба махсусиятҳои шеъри озод наздик расидан мебошад. Ин ҷо ҳамин қадар гуфтан раво ҳаст, ки гурӯҳи қофияҳои номутавозӣ шаклҳои гуногун дошта, дар шеъри солҳои охир сифатҳои нав пайдо кардааст. Шоирон дар ин гуна ашъор қофияро кам ба асос гирифта, асосан ба дарки воқияву ҳодиса ва характерҳои одамии бештар мулоҳиза менамоянд. Бинобар ин ҳам ҳар банд ва навҳои гуногуни қофия бо комбинатсияҳои дохилиашон гӯё мутааллиқ



ба шеърҳои алоҳидае мебошанд. Ин ҳодиса дар шеър мустақилияти маънавиро афзуда, бандҳоро майл ба шеъри алоҳидаро ба вучуд овард.

Хулоса, қофия ва комбинатсияҳои гуногуни он дар асру замони муосир дар синтези ифодаҳои маънавию мантиқии назми халқҳои ҷаҳон ба вучуд омад, шоирон аз ифодаҳои жанрии халқу миллатҳои пешқадами ҷаҳон истифода карда, қофияи онҳоро дар назми худ мувофиқ намуда месанҷиданд. Ин системи қофиябандӣ ифодаҳои нави жанриро кушода, дар жанрҳои анъанавии назми форсу тоҷик ҳолатҳо, тағйирот, табaddулотӣ азими шаклию маънавӣ, мантиқӣ, муҳимтар аз ҳама мавзӯ ва мундариҷаро овардааст. Шоирон баъзе аз шаклу ифодаҳои нави комбинатсиониро дар таъсири назми дигар халқҳо интиҳоб карда бошанд ҳам, вале асоси решагӣ аз назми худӣ онҳост. Адибон шаклу комбинатсияҳоро кӯркӯрона қабул накарда, балки аз нав кор карда баромада, бо ифодаҳои мантиқии назми худ созвор менамоянд.

#### **Китобнома:**

1. Жирмунский В. Рифма, её история и теория. / В. Жирмунский. - Пб, 1923. – 337 с.
2. Зехнӣ Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеърҳои тоҷикӣ. / Т. Зехнӣ. – Сталинобод: НДТ, 1960. – 259 с.
3. Маводи съезди VII Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, 22-23.04.1976. – Архиви шӯъбаи мероси адабии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Маяковский В. Полн.собр.соч., т.10, 11 / В. Маяковский. – М.: Гослитиздат, 1958. – 341 с., 703 с.
5. Раҳмонов Ш. Мусаммат. Таҳаввул ва ташаккули он. / Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Дониш. 1987. – 172 с.
6. Сирус Б. Қофия дар назми тоҷик. / Б. Сирус. – Сталинобод: НДТ, 1956. – 186 с.
7. Томашевский Б.В. Стих и язык. / Б.В. Томашевский. – М.-Л.: Худ. лит. 1968. – 472 с.
8. Ҳақимов А. Шеър ва замон, Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик. / А. Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 252 с.

### **КОМБИНАТСИЯҲОИ ГУНОГУНИ ҚОФИЯБАНДӢ ДАР НАЗМИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ**

Муаллиф дар мақола дар бораи қофия ва комбинатсияҳои гуногуни он дар назми тоҷикии форсӣ маълумот медиҳад. Дар асрҳои миёна агар як ё ду нави комбинатсия бештар маъмул бошад, комбинатсияҳои нав хусусан дар асри бист бо пайванди гирифтани шеърҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва робитаҳои адабӣ, тарҷума афзуд ва ба қолибҳои махсуси ифода табдил ёфт. Сабабҳои ҷиддӣ нав шудани қофияҳо манзури хонандагон мегардад.

**Калидвожаҳо:** қофия, қофияҳои пурбаҳо ва камбаҳо, якдармиён, дудар-миён, пайҳам ва озод, қофияҳои ҷуфт, сохтори нави қофияҳо, комбинатсияҳои гуногуни қофиябандӣ, қофияҳои назми русӣ ва тоҷикӣ, қофия дар жанрҳо ва ҳоказо.

### **РАЗЛИЧНЫЕ КОМБИНАЦИИ РИФМЫ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ**

Автор в этой статье анализирует рифм и её различные комбинации в таджикско-персидской поэзии. Подчеркивается, что если в поэзии средних веков наблюдается один и два вида комбинаций рифма, то в двадцатом веке и последующие времена, по существу она развилась в политических и социальных идей, литературных связей, переводов, обогатилось в новых комбинациях. В статье отмечается причины формирования и развития различных комбинаций рифма.

**Ключевые слова:** рифмы, бедные и богатые, последовательные и свободные рифмы, парные, опоясывающие, новые конструкции рифмы и комбинации, рифмы русской и зарубежной поэзии, рифмы в лирических и эпических жанрах и т. д.

### **VARIOUS COMBINATIONS OF RHYME IN PERSIAN-TAJIK POETRY**

The author in this article analyzes rhyme and its various combinations in Tajik-Persian poetry. It is emphasized that if in the poetry of the Middle Ages one and two kinds of

combinations of rhyme are observed, then in the twentieth century and subsequent times, in essence, it developed into political and social ideas, literary connections, translations, and was defended in new combinations. The article notes the reasons for the formation and development of various combinations of rhyme.

**Keywords:** *rhymes, poor and rich, sequential and free rhymes, paired, girdling, new rhyme designs and combinations, rhymes of Russian and foreign poetry, rhymes in lyrical and epic genres...*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Рахмонов Шохзамон Абдукодирович – сарҳодими илмӣи шуъбаи адабиёти муосири тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои филология, профессор. Тел.: +992 904 18 66 48; e-mail: Shahzaman1946@gmail.ru

**Сведения об авторе:** Рахмонов Шохзамон Абдукодирович – главный научный сотрудник Отдела таджикской современной литературы Института языка и литературы им. Рӯдаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор. Тел.: +992 904 18 66 48; e-mail: Shahzaman1946@gmail.ru

**Information about the author:** Dr. Shahzaman Rahmonov is a chief researcher of Department of modern literature of Institut of Language and Literature of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, professor. Ph.: +992 904 18 66 48; e-mail: Shahzaman1946@gmail.ru

УДК:891.55.092

## ВОҶЕАТ ВА ТАҲАЮЛИ БАДЕӢ ДАР ҚИССАИ “НАФРИНИ ЗАМИН”-И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД

*Олимҷон Ҳоҷамуродов*

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ  
ҶТ*

Ҷалол Оли Аҳмад (1923-1969) бо вучуди он ки парвардаи дабистони адабии Содиқ Ҳидоят аст, дар адабиёти қарни XX Эрон аз саромадони насри бурунгараву иҷтимоист. Зеро ӯ мӯътақид бар он буд, ки дар ҷомеаи рӯ ба инкишоф фарёд бояд ҳашинтару сарештар ва бидуни парда бошад. Аз ин нигоҳ, Ҷалол Оли Аҳмад нависандаест, ки осори бадеиаш василае барои ибрази андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва мазаҳиаш буда, тозагиву арзишмандии онҳо иртиботи қавӣ бо зербинои фикрии нависанда дорад [1,5]. Ва ба қавли Ҷалол Мирсодиқӣ: “достонҳояшро, ки бифшоранд, усорае аз назариёти сиёсӣ иҷтимоӣву мазаҳиӣ ӯ берун мезанад” [2, 632].

Аз ин рӯ, тамоми осори бадеӣ ва публицистии Ҷалол Оли Аҳмад мубайини афкори иҷтимоӣ-сиёсии ӯ дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёти эҷодӣ махсуб мешавад. Зеро таҳаюли бадеӣ нависанда маншаъ дар воқеияти реалии муҳиташ дорад ва тору пуди асарашро воқеаву ҳодисаҳои айнии ҷомеааш ташкил медиҳад. Аз ҷумла, қиссаи “Нафрини замин”-аш дар замони “Инқилоби сафед”-и Муҳаммад Ризо Паҳлавӣ, ба вижа дар даврони татбиқи яке аз рукҳои ин инқилоб “ислоҳоти арзӣ”-и “шоҳу мардум” таълиф ва соли 1968 ба ҷоп расидааст, ки ба зудӣ мавриди таваҷҷӯҳи аҳли мутила қарор гирифт. Ин асар аз тарафи мунтақидин як навъ асари ҷомеашиносии рустой шинохта шуд [3], зеро қиссаи мазкур аз меъери суннати адабиёти бадеӣ ҷо-ҷо фаротар рафта, бештар ба масъалаҳои ҷомеашиносӣ омезиш пайдо карда, то ҳаде баҳси масоили дар рисолаи “Ғарбзадагӣ”-аш матраҳ шуда, дар ин қисса идома пайдо кардааст. Дар маҷмӯъ, тавре ки аксари муҳақиқини эҷодиёти нависанда борҳо таъкид кардаанд. Ҷалол Оли Аҳмад бардоштҳои иҷтимоӣ-сиёсии хешро дар осори бадеиаш ағлаб бо сароҳат таҳлил мекунад. Ин равиши эҷодӣ нависанда боиси он шудааст, ки дар Эрон таҳқиқи ҷомеашиносӣ бар мабнои осори бадеӣ Ҷалол Оли Аҳмад ба миён ояд ва намунаи он китоби тозанашири

муҳаққиқи ҷавон Насаран Иброҳимзода аст, ки 1392 ҳ.ш. (2013) дар Кирмон зери унвони “Ҷомеашиносии осори достони Ҷалол Оли Аҳмад” ба ҷоп расидааст [4].

Қиссаи “Нафрини замин” баъд аз шаш соли эълони “ислоҳоти арзӣ”-и шоҳ нашри шуд, ки дар адабиёти муосири Эрон баъд аз романи Тақӣ Мударрисӣ “Шарифҷон, Шарифҷон” дуҷумин асари бадеист, ки ин иқдоми давлат мавриди арзёбии бадеӣ қарор гирифтааст. Ба таъбири дигар, муаллиф саъй кардааст, дар партави “ислоҳоти арзӣ” пайвандҳои бунёдии ҷомеаи рустоии Эрони солҳои 60-уми қарни XX-ро дар бархӯрд бо муносибатҳои сармоядорӣ асри мошинӣ дар либоси асари бадеӣ барои хонанда ироа кунад. Аз ин нигоҳ “Нафрини замин” барои муҳақиқони ҷомеашинос маводи хубе маҳсуб мешавад.

Ҷалол Оли Аҳмад, пеш аз он ки ба эҷоди ин қиссаи хеш бипардозад, мусофиратҳои зиёде ба нуқоти мухталифи Эрон намуда, дар очеркҳои этнографии хеш аз қабилҳои “Ҷазираи Хорк”, “Авразон” ва “Тотнишинони булуки Захро” зиндагӣ, урфу одат ва суннатҳои мардуми русторо хуб омӯхта, таҷрибаи лозими эҷодӣ андӯхтааст. Илова бар ин, мушоҳидакориву воқеанигориаш низ ба ӯ имкон додааст, то дар тасвири тарсики зиндагии рустову мардуми он хело мӯҳтотонаву воқеъбинона муносибат кунад.

Исботи ин гуфтаҳо, хотираи ҳамсараш, нависандаи маъруфи Эрон Симин Донишвар (1922-2012) аст, ки доир ба корҳои эҷодии шавҳараш Ҷалол Оли Аҳмад, навиштааст: “Борҳо шоҳид будам, ки дар як қаҳвахонаи дудзада, дар як деҳкадаи гумном соатҳо пои сӯхбати як пирамарди чулабур (ҷандапӯш -О.Х.) ва ё як ҷавони хаставу офтобхӯрда ва аз кор боз гашта, нишастааст ва аз зехни тори онҳо хотирот ё мухотироти онҳоро бо минқоши ҳамдардиву ҳавсала берун кашидааст. Ё дидам, ки аз ин мазраи офтобзадаву сӯхта ба дунболи зореъе, ки арақрезон дар ҷустуҷӯи об ё ҳидояти он, бел ба кӯвл ба мазраи дигар мерафтааст, роҳ уфтода бо гуфтани “худо қуввате” ва таоруф кардани сигоре он чунон ўро ба дарди дил водоштааст, ки гуфтани солҳост бо ҳам рафиқанд.” [5,74].

Аз ин ҷост, ки Ҷалол Оли Аҳмад дар “Нафрини замин” тавонистааст, пинҳонтарин гӯшаҳои зиндагии рустой-пайвандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маишиву фарҳангӣ, маърабаву ҳуруфот ва амсоли онро ҷузъ ба ҷузъ ба таври густурдае ошкор созад. Воқеоте, ки дар асар сурат мегиранд, дар замони амалӣ сохтани ислоҳоти арзӣ дар дурдастарино фақиртарин рустои Эрон ба мушоҳида гирифта шудааст. Деҳи таҳаюлии нависанда таҷассумгари ҳамаи деҳоти дурафтаи Эрони солҳои 60-уми қарни XX аст, ки аз қофилаи тамаддун фарсахҳо ақиб мондааст. Дар ин русто одамон ҳанӯз асолати хешро аз дастбурдаҳои шаҳр ҳифз кардаанд ва зиндагиашон дар ҷорҷӯби низоми суннати арбобу раиятӣ ҷараён дорад. Аз ин ҷост, ки шеваи зиндагӣ дар ин русто мисли ҳазорсолаҳо як навохт буда, сокинони он, аз як сӯ, дар муқобили истисмори молики деҳ ва аз сӯи дигар, рӯ ба рӯ бо тазодҳои дарунии хеш қарор доранд. Аммо бо омадани ислоҳоти арзӣ ба дӯши онҳо боз ду тазоди дигар илова мешавад, ки яке, ислоҳоти арзӣ бо мушкилоти ҳуша ва дигаре, вуруди технологияи асри XX ва дар маҷмӯъ ин ҳама зиндандагии якнавохту рокиди суннати онҳоро аз ҳам мепошад.

Меҳвари асосӣ ва симои марказии қисса муаллимест, ки барои омӯзгорӣ ба мактаби ин рустои дурдасти канори кавир фиристода шуда ва ривоятгари дoston низ ўст. Оғози дoston аз тарсики вуруди муаллим ба ин деҳи дурдаст шурӯъ мешавад. Муаллим бо як мошини боркаш меояд ва дар майдони марказии деҳ пиёда мешавад. Мудири мактаб қаблан хонандагонро ба майдон оварда соф оросатааст, то аз муаллими нави шаҳрӣ истиқбол намоянд. Зеро онҳо бори нахуст аст, ки бо як муаллими ғайрмаҳаллӣ ва он ҳам аз шаҳр мулоқот мекунанд.

Нависанда ин манзараро аз зехни муаллим-ровии дoston чунин ироа кардааст:

“Бисёр хуб. Ин ҳам деҳ. Дирӯз расидам. Мудир бачаҳоро хат карда буду ба пешвоз овард. Бист-сӣ тое васати майдонгоҳи деҳ. Исмаш ? ... Ҳасанобод ё Алиобод. Исме, ки муҳим нест. Деҳ мисли ҳама деҳот. Як лонаи занбӯрии гилӣ ва қади одамҳо. Канори оби борики ё чашмае ё истархе ё қаноте, яъне ободӣ. Ба ин фарқ, ки ман дар яке муаллими варзиш будам, дар дигарӣ муаллими ҳисоб ва ҳоло ин ҷо бояд муаллими килоси панҷум бошам, ки имсол боз шуда ва роҳи бурданаи дигар кори маҳаллиҳо нест” [6, 4].

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки мактаби деҳа низ ба ҷои қабристонӣ кӯҳна бо шитоб аз рӯи барномаи ислоҳоти давлатӣ сохта шудааст, ки ба ҷо худ як навъ рамзест. Зеро ҳеҷ як аз деҳотиҳо розӣ нашудааст, ки заминаро барои мактаб диҳад ва ин ишорат вобастагии рустоён бо замин аст.

Муаллими нав баъд аз шиносӣ бо мудир муаллимонро хонандагонӣ бо истиқбол омада ва нушидани ҷой бо роҳбаладӣ яке аз шогирдонӣ мактаб ба тамошои деҳ меравад. Нахустин манзарае, ки дар ин деҳ ҷалби таваҷҷӯҳи муаллим мегардад, қалъаи арбоби деҳа ва навиштаи рӯи дарвозаи он: “боз накарданд, дастаи сиюшашуми Д.Д.Т” бо қалам ва гузаштани имзову таърихи рӯз аз тарафи маъмурони “решакани малариё. Ин навиштаи рӯи дарвоза нишон медиҳад, ки онҳоро нагузоштан ба қалъа ворид шаванд. Ин амал мубайини он аст, ки то ҳанӯз малике, ҳокиме ё амире дар ин деҳ ҳукмронӣ ому томасту ҳеҷ гуна дастури ғайрро наменпазирад.

Зимни сайругашти деҳа муаллим мефаҳад, ки падари шогирдаш (он, ки ўро роҳбалади мекунад) ба наздикӣ вафот кардаасту модараш барои имрори маоши онҳо барои аҳли деҳа нонпазӣ мекунад. Модаркалонаш бемори рӯи ҷо буда, худи Акбар (номи мактаббача) дар оянда меҳодад муаллим шавад. Дар ҷараёни сӯҳбат бо Акбар муаллим иттилоъ пайдо мекунад, ки деҳи мазкур аз 150 хонавода иборат будааст. Дар баргашт ба сӯи мактаб онҳо бо дарвеша дучор мешаванд ва мактаббача ба муаллим мегӯяд, ки “дарвеш аз оқои мудир хеле бештар чиз медонад.” Муаллим бо дарвеш ба муколима мепардозад. Аз ин муколамаи дарвешу муаллим барои хонанда то ҳақде шахсияти дарвеш ошкор мегардад. Дарвеш ба зоти худ як навъ файласуфмаобест, ки бархурди тамаддуни асриро бо тарзи зиндагии асримиёнагии рустой кайҳо дарак кардааст ва рӯ овардан ба ирфонро ҷораи ягонаи наҷот аз ҳуҷуми ғарбзағӣ меҳисобад.

Барои муаллими шахри шигифтовар он аст, ки тамоми иттилоот дар ин деҳи дурдасти дар ҳошияи тамаддун монда, ба воситаи радио ба даст меояд. Радио ягона василаи пайванди ин деҳ бо ҷаҳони мутамаддин аст. Ин нуқтаро дарвеш дар аввали муколамааш бо муаллим таъкид кардааст:

“Пурсидам: Яъне туи ободӣ ҳама радио дорад? Гуфт: На, оқо муаллим. Бадбахтҳо нон надоранд, аммо радио мегӯяд: шахри шаҳ аини шахри парӣён. Дасташон, ки бирасад меҳаранд, баъд ҳам роҳ меафтанд, мераванд шахр, ки пул пору кунанд ” [6, 8].

Мудир мактаб ҳамон шаби аввал дар хонааш ба ифтихори муаллими шахрӣ зиёфат медиҳад. Ин ҷо нависанда имкон пайдо мекунад, то ашхосеро, ки дар ҳаёти деҳа нақши калидӣ доранд, барои хонанда як-як муаррафӣ кунад. Ин ашхос иборатанд аз мӯйсафедони деҳа, мубашир (қордори молики деҳа), мактабдори собиқ, ки ҳоло муаллими синфи дуюм аст, қадхудо, мудир мактаб ва бародараш.

Яке аз бародарони мудир соҳиби мошини боркаш аст, ки муаллими шахрӣ маҳз бо мошини ў аз шахр омадааст ва ҳар моҳ ба хоҷаи вайрон нашудани мошинаш як гӯсфанд қурбонӣ мекунад.

Дар ин меҳмонӣ, ибтидо сӯҳбати аҳли давра асосан дар атрофи задухӯрде, ки дар рустои ҳамсоя рух дода, меравад. Ангезаи ин задухӯрд тракторест, ки нахустин бор ба ин деҳа омадааст. Тракторчӣ як марди шахрии аз расму русум ва урфу одат ва суннатҳои рустой бегона мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми шудгор марзбандиҳои мазрааҳои деҳотиёро хароб мекунад, ки дар натиҷа низоми дохилии суннати аҳли деҳро вайрон мекунад. Ин сабаби даъвои хархашаи байни деҳотиён ва тракторчӣ

мешавад. Дар натиҷа тракторчӣ захмӣ ва трактор аз кор бароварда мешавад. Билохира жандарм маҷбур мешавад, ки чанд нафар аз аҳли деҳаро боздошт намояд.

Бо вучуди ин ҳама хусумат, деҳотиён бар ин ақидаанд, ки трактор заҳмати онҳоро хело сабук кард. Ин мочаро баёнгари бархӯрди нахустини технологияи ҷадид бо зиндагии патриархалии русто мебошад. Дар авҷи сӯхбат мубашир мерасад, ки бо худ як радио дорад. Ё ба маҳзи нишастан радиояшро рӯшан мекунад ва муаллим-ривоятгари дoston мӯҳтавои барномаи ҳамонлаҳзаи радиоро, ки ҳамаи аҳли нишаст гӯшу хуш онро гӯш мекарданд, чунин сабт кардааст:

“Ҳамчун ки мубошир дасташ ба печи радио расид, садояш даромад. Чанд лаҳзае эъломи рӯғани наботӣ буду собуну соати мучӣ ва хаамири дандону “бисквит.” Ва баъд садои морш дар омад ва баъд ахбори дохиливу хориҷа. Аз бомби атум гуфт ва аз ҷоиза бурдани саги “догови фалон дар Капрӣ” ва баъд аз зане, ки дар Сингопур ба тамошои як филми чинӣ он қадар хандида, то мурда. Ва баъд аз ҷаласаи ҳайҳати давлату тасмим бар тармими кабина ва баъд ба таъруфаи гумрукии мошинҳои кишоварзӣ....”[6, 17].

Ин порча чун баъд аз мочарои трактор дар деҳи ҳамсоя нигошта шудааст, хонандаро аз як тафовути зиёду нигаронкунандае, ки миёни шаҳру деҳот вучуд дорад, огоҳ месозад. Ба деҳот нафси шаҳрро танҳо амвоҷи радио меоварад ва ин боиси ин гаштааст, ки рустоӣ аз шаҳр тасаввурӯ бардошти нодуруст дар зеҳни худ парваранд ва шаҳрро “биҳишт барин” ҳисобанд.

Муаллими шаҳрӣ, ки ҳомили нуқтаи назари муаллиф низ маҳсуб мешавад, дар муддати як соли таҳсилӣ русуҳи муносибати сармоядориро ҳамзамон бо омадани технологияи нав ба деҳоти солҳои 60-уми асри XX ба мушоҳида гирифта, ҷӣ гуна аз байн рафтани низоми асримиёнагии мулукуттавоифиро дар деҳот ба тасвир кашидааст.

Забони асар дар сабк сиёқи забони “Мудири мадраса” эҷод шуда, ки сабки вижаи нависандагии Ҷалол Оли Аҳмад мебошад. Чун доир ба сабки нигориши ӯ мақолаи ҷудогона аз тарафи ин ҷониб зери унвони “Ҷалол Оли Аҳмад ва сабки нигориши ӯ “таълиф шудааст[7,11,15], аз такрор худорӣ намуда ин ҷо танҳо ба ин нуқта ишора мекунем, ки забону сабки Ҷалол Оли Аҳмад дар ин қисса ба нисбати “Мудири мадраса” пухтатару маҳкамтар аст, аммо бо ҳамон “ҷумолоти кӯтоҳ, барқосо ва муталошиқунанда”[8, 485].

Тавре ки ёдовар шудем, “Нафрини замин” як асари иҷтимоист ва ҳақ ба ҷониби Ризо Бароҳанист, ки онро “қиссаи ақоид” [8, 444] номида аст. Зеро дар вучуди Ҷалол Оли Аҳмад ду шахсият-рӯшанфикри ҳирфай ва нависандаи ҳирфай ҳамеша дар муҷодилаанд. Ба қавли Ризо Бароҳонӣ “гоҳе ин рӯшанфикри ҳирфай, ки фақат дар масоили иҷтимоӣ ва фарҳангӣ рӯшанфикр аст, чунин яҳаи Ҷалол Оли Аҳмад намегирад, ки қиссанависи ҳирфай зери бори ҳарфу суҳанҳои иҷтимоӣ хурду нобуд мешавад”[8, 445].

Ва “Нафрини замин” мисдоқи гуфторҳои ӯст. Аммо аз рӯи инсоф агар қазоват кунем, бо вучуди ҷанбаи иҷтимоигароиву публисистиаи ба ҷо худ қиссаи “Нафрини замин” як асари муваффақи бадеист. Зеро нависанда ба ҳадафи ҳеш, ки нишон додани русуҳи низоми сармоядори ба деҳот ва аз байн рафтани тарзи зиндагии ҳазорсолаи суннати патриархалии рустоӣ мебошад, ноил гаштааст. Дар паҳлӯи ин масъала, нависанда хеле ҳунармандона мушаххасоти дарунӣ ва берунии русто, расму оинҳои суннатӣ, бовариҳову хурофот, тарзи тақсими обу замин дар деҳот, ҷаҳонбиниву рӯҳияи рустоӣ ва амсоли онро аз дохил тавсиф кардааст, ки ҷанбаҳои ҳунариву бадеии асарро қавӣ сахтааст.

Дигар вижагиҳои нависандагии Ҷалол Оли Аҳмад дар ин қисса тасвирсозии мусалсалу кӯтоҳи ӯст, ки ҷанбаи эмотсионалӣ ва муяссарияти воқеоту сахнаҳоро афзудааст.

Барои мисол, тасвири сахнаи ҳучуми гургҳо дар сармои зимистон ба мактаббачаҳои деҳи ҳамсоя, ки яке аз онҳоро гургҳо меҳуранд, ба таври ғайримустақим хеле муассиру ҷидастона эҷод шудааст.

Нависанда дар тарсими ин сахна ба тадриҷ дар дили хонанда як ҳаросу андӯҳи бузургро тавбам бо дилсӯзӣ ворид мекунад. Ин сахнаро нависанда хеле мохирона лаҳза ба лаҳза ба зехну дили хонанда ҷо медиҳад. Дар ибтидо, дар шаби сарди зимистон муаллим дар хучрааш нишаставу машғули тафтиши кори талабагонаш аст, ки дарастро ба саҳтӣ мекубанд. Дарро боз мекунад ва мебинад, ки чанд нафар шогирдонаш аз деҳи ҳамсоя ларзону тарсон бо гурӯҳе аз мардҳои деҳ истодаанд. Онҳо хабар медиҳанд, ки дар роҳи деҳ гургҳо ба бачаҳо ҳамла кардаанд ва якеро хурдаанд. Муаллим пеш аз ин, ки бачаҳо хабари нохушро ба ӯ расонанд, онро дар чашмони онҳо меҳонад:

“Ҳаво торик шуда буд. Аммо рӯшноии барф, бар замин нишаста буд, дар ҳаво метаровиду хабар дар чашмҳо хонда мешуд”[6, 155]. Муаллим ҳамрои бачаҳову деҳотиҳо саросема ба ҷойи кушторгоҳи мактаббача мерасад: “Аввал лаккаҳои сиёҳ бар рӯи барф. Баъд ҷои поҳшон. Се ангушти чулӯ ва яке ақиб. Баъд як ҷо барф бад ҷӯре ошуфта буд, яъне саҳнаи ҷидол? Ва миёни худашон? Ё писарак ҳам муқовимате... , ки дуто бачаҳо ба гиря уфоданд”. (Ҳамин ҷо) Сипас марги мактаббачаи маъсум ғайримустақим тасвир мешавад: “Аввал кифашро пайдо кардем, баъд лингаи кафшро ва баъд як-ду тикка порча” (Ҳамон ҷо). Баъдан ҳолати ботинии ҳуди муаллим ба қалам дода мешавад: “... ки дидам дилам дорад ба ҳам меҳурад. Худамро кашидам канору ду мушт барф ба суратам молидам ва дандҳоям, ки аз сармои барф озурд, ҳолам ҷо омад ва дидам, ки ситорае уфтод... ҳар чӣ буд, қандилаҳое аз ҷаҳон бастаи ситорагон овехта буд” (Ҳамон ҷо).

Аммо, беш аз ҳама, чеҳраи бачаи тӯймаи гургон шуда, ки ба ҳадди шоирона гирову зебо тасвир шудааст, ғаму андӯҳро ба хонанда дучанд мекунад: “Ва чӣ писаре? Вақте меҳандид, дуруст ангар, ки гуле мешукуфад. Танҳо лабҳояш ба хонанда боз намешуд. Ё парраҳои бинӣ ва хутуте, ки канори лабҳо меуфтод. Тамоми сураташ мешукуфту хун то пушти гӯшаш медавид”[6, 156].

Тавре ки мулоҳиза шуд, тасвирҳои ҷузъ-ҷузъ якҷо бо ҳолати рӯҳиву ботинии ровии дoston тавбам бо тарсими симои кӯдаки гургҳо пора карда саҳнаи бисёр воқеиву шигифтангезро дар зехни хонанда ба вучуд меорад, ки дар маҷмӯъ таъсири эмотсионалии асарро меафзояд. Ироаи ин саҳна таъкид бар он дорад, ки дар деҳот масоили мавриди ҳал бисёр аст ва камбудии мактабҳо, сармои зимистону мушкilotи роҳу беҳдорӣ ва амсоли он, зиндагиро дар русто ғайриимкон сохтааст. Зеро аксаран марғу мир дар деҳот дар фасли сармоист ва инсон дар мубориза бо табиат аксаран ба шикаст мубоҷеҳ аст.

Бояд хотирнишон сохт, ки Ҷалол Оли Аҳмад дар тасвирсозии шигифту романтикӣ низ андешаҳои интиқодӣ ва иҷтимоии ҳеш ибраз меорад. Аз ҷумла ин тафсили шоиронаи хилвати муаллим дар сукути нимаҷаб дар шаби аввали омаданаш ба деҳ оро аз андешаҳои интиқодии нависанда нестанд, ки аз забони ровӣ ироа шудааст.

“Ситораҳои дурушт дар осмон овехтаву хеле наздик. Дуруст ҳамчун донаҳои тоза аз дарёи нур берун кашида. Ва нуқраҷаккон... осмон ба қадре наздик буд, ки ба толеъбинон ҳақ додам. Ва дарди палангҳоро фаҳмидам ва низ дарди ошиқонро... Ва саге, ки ба мадоро ронда будамаш ба дар панҷа мекашид. Ва гуфтугӯи мармузи бонги хурусо дар аз паси се яки шаби деҳотӣ хабар меод. Ва аз мурдагон ҳеҷ хабаре набуд, на асаре, на ирсе, на сояе, на ваҳме... Ва тарси сояи гузаро бар хотирам афканд. Ҳамчун гузари сояи гунҷишки деркардае дар нимаҷӯи чиллаи тобистон бар даште байир. Аммо ҳузури номаръии деҳу он осмони амиқу буланд ва он ситораҳои дар дастрас овехта ва ин ғӯристони таҳаввулфта ва саге, ки ронда буданаш ҷунон бо ҳам наздик буданд ва ҷунон танги ҳам нишаста..., ки ҳеҷ ҷое барои тарс набуд... ҳама ҷо пур буд. Пур аз чизи варои қабристонӣ мадраса. Пур аз чизи бартар аз муқоисаву ғамҳову дардисарҳо. Ва чӣ тасалое! Ва ҷунон азим, ки ҳиҷолат кашидам ба дастовези рӯшноии зарду чиркини як фатилаи нафти биёвезам. Чароғро куштам ва дар нури

ситорагон бар фарши хокиву бенишонаи мадраса ва ба интизори хобе, ки намеомад, ба истихолоае тан додам, ки аз дарвеше муаллиме месазад”[6, 68-69].

Ин рӯҷӯи лирикии муаллими рӯшанфикри хаста аз тамаддуни масрафҳои шахрӣ, баёнгари он аст, ки ӯ бо бардоштаи романтикӣ ба деҳ омадааст, то гӯшаи орому сокин бо зиндагии содатару бо маънотари суннатӣ ва дур аз асри санъатӣ зиндагӣ кунад. Аммо оромишро дар деҳ намеёбад, зеро робитаҳои сармоядорӣ бар сохти русто низ кам кам тасалути комил пайдо кардааст. Техналогияи асрӣ (дар мисоли трактор) зимни осон кардани корҳои деҳқонон, ниҳодҳои моддӣ ва маънавии суннатиро аз ҳам пошида ва мӯҷиби ошӯфтагӣ дар зиндагии якнавохти рустоӣ мегардад. Даре нагузашта, баъди аз омадани муаллим ба деҳа матори барқ (генератор) ва осиеби барқӣ ба ҷои осиебӣ бодӣ ворид мешавад. Ва молики деҳ қитъае аз заминашро барои сохтмони фермаи мурғпарварӣ ва кофтани ҷоҳи об (ба ҷои корези суннатии деҳа) ба соҳибкори шахрӣ мефурӯшад ва ин таҳаввулот аҳли русторо ба ваҳшат меоварад. Ба қавли муаллим-ровӣ, акнун садои матори осиеби барқӣ “шуда буд як ҷӯр набзи ободӣ” ва ин садои бегона нумоди тағйири низоми русто буд. Аз ин рӯ, нависанда ҳаводиси зиёдеро дар асар ҷо медиҳад ва барои таҳлили нуқтаи назари хеш аз дидгоҳи ровӣ - қаҳрамони марказӣ иттилооти гуногунро аз шеваи зиндагӣ, сохтори иҷтимоӣ ва одату русум ва фарҳанги мардуми деҳа барои хонанда ироа мекунад. Ҷалол Оли Аҳмад нишон додани мешавад, ки чун ин ҳама дигаргунӣ аз муқтазои дарунии деҳотиён маншаъ нагирифатааст, ҷомеаи русоиро вайрон ва онҳоро барои муздури равонаи шахро мекунад. Бо вучуди тақсими замин ва таъсиси ширкатҳои таъовунӣ ҳеҷ таҳаввули асосӣ дар зехну зиндагии рустоӣ ба вучуд намеояд. Зеро дар ин деҳаи мавриди тасвир тамоми умур дар дасти ду хонавода – мудири мадраса ва мубошир боқӣ мемонад. Нуқтаи авҷи асар он ҷост, ки деҳотиён сохтмони фермаи мурғпарвариро вайрон мекунанд, аммо вақте ки жандармҳо чанд нафари онҳоро асир мекунанд, дарк мекунанд, ки дар пушти ин ҳама таҳаввулоти нав ҳукумат қарор дорад ва бо як ноумедӣ ақибнишинӣ мекунанд.

Ҳангоме, ки муаллим барои раҳномой дар сохтмони мактаби нав ба рустои ҳамсоя рафта буд, хабари марги молики деҳа-Бибӣ ва оташ гирифтани фермаи мурғпарварӣ, кушта шудани мубоширу боздошт шудани бисёре аз рустоӣро мешунавад ва феврал ба деҳ бармегардад. Аммо ин воқеаи рӯзи мондани муаллими шахрӣ дар ин рустост. Дар масҷиди деҳ хонаводаи фавтидагону рустоӣ ҷамъ омаданд ва муаллим бо ҳамаи онҳо ҳушдорӣ мекунад бо ҳамон мошини боркаш, ки ба деҳа омада буд, ба шахр бармегардад.

Марги молики деҳ ва мубошири он (гарчанде Ҷалол Оли Аҳмад хонандаро ба ҷузъиёти ҳодиса мувоҷеҳу дар ҷараёни муфассали он намегузарад) дар остонаи ислоҳоти арзии “шоҳу миллат” худ баёнгари марги низоми феодалӣ ва пайванди арбобу раиятӣ буда, дар деҳ омадани фермаи мурғпарварӣ ва осиеби барқӣ вуруди низоми сармоядорӣ ва фаношавии шеваи суннатиро хабар медиҳад.

Тавре ки мушоҳида шуд, муаллим (рӯшанфикр) дар муддати як соли таҳсилӣ дар сайри воқеоти русто ҳеҷ таъсире расонида наметавонад ва билохира аз нотагонӣ деҳро тарк мекунад. Ӯ низ мисли қаҳрамони марказии қиссаи “Мудири мадраса” шикаст мехӯрад, аммо ин шикасти муаллим, аз шикасти қаҳрамони “Мудири мадраса” бо он фарқ мекунад, ки ин шикаст тавҳам бо фурӯпошии низоми суннативу кӯҳнаи қуруни вустоист.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳуди Ҷалол Оли Аҳмад дар шарҳи ҳоли мухтасараш, ки барои нашри олмонии “Мудири мадраса” як соли ҷаҳор моҳ пеш аз вафоташ навиштааст, ҳадафи аслии хешро аз таълифи “Нафрини замин” чунин изҳор доштааст:

“Ба қасди гуфтани охирин ҳарфҳо дар бораи обу кишту замин ва ламсе (фалаче - О.Х.), ки вобастагии иқтисодӣ ба кумпони аз онҳо карда ва игтишоше, ки ночор рух дода. Ва низ ба қасди арзёбии дигаре, хилофи эътиқоди аввом сиёсатмадорону ҳукумат аз қазияи фуруши амлок, ки ба исми ислоҳоти арзӣ чош заданд” [9, 22].

Албатта шарҳу тафсири нависанда доир ба ғояи асосӣ ва ҳадафи аслии асараш барои дарки беҳтари асари ӯ дорои аҳамият бузургест, вале на ҳамеша барои хонандаи дақиқназар қонькунанда аст. Зеро асари хунарӣ ҳамеша тафсирпазир аст. Ин вижагӣ аз табиати ҳуди хунар ҳамчун шакли инъикоси ҳақон аз тариқи дарку диди фардӣ сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, дар маъниофаринӣ ва тафсири асари бадеӣ хонанда низ ширкат мекунад ва метавонад бардошти ғайр аз ҳадафи нависандаро дошта бошад. Ва нависанда бо шарҳи асари хеш, ба қавли А.А. Потебня худ низ “дар радифи мунаққидон қарор мегирад ва як ҷо бо эшон метавонад иштибоҳ кунад” [10,330]. Чун ки бо ибрази назараш роҳи тафсирҳо ва бардоштҳои муғоирро мебандад.

Ба-дин робита метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки ба зами он чӣ ки Ҷалол Оли Аҳмад иброз доштааст, дар қиссаи “Нафрини замин” нависанда саъй кардааст дар зеҳни хонанда андешаеро низ бедор кунад, ки ҷомаи рустоии Эрон барои пазирии асри технология ва муносибати низоми сармоядорӣ ғарбӣ шууран омода нест, зеро ба талаботу сиришташ бегона аст. Ин ҳама талоши давлату ҳукумат барои ислоҳоти арзӣ аз тафаккури зеҳнияти хориҷӣ, ки ҳамон андешаи ғарбзадагист, нашъат мегирад ва пайёмадаш аз байн рафтани фарҳанги суннатӣ ва асолати рустои Эрон мебошад.

#### Пайнавишт

1. Хоҷамуродов Олимҷон. Ҷаҳише ба сӯи ҳаяҷону асабоният // Адабиёт ва санъат. 2004.14.05. №20 (1210).
2. Мирсодиқӣ Ҷамол. Адабиёти достонӣ. Техрон. 1366 ҳ.ш.
3. Ниг.: Ҳасан Обидинӣ. Сад соли достоннависӣ дар Эрон. Ҷилди 2. Техрон. 1369 ҳ.ш. С. 125; Абдулалӣ Дастгайб. Нақди осори Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. 1371 ҳ.ш. с. 177; Доктор Ҷамшед Эронӣ. Дар бораи “Нафрини замин” // Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Ба кӯшиши Али Дехбошӣ. Техрон. Чопи аввал. 1378 ҳ.ш. с.526. Мутаассифона, дар рисолаҳои ба масъалаи деҳот ихтисос додаи эроншиноси гурҷистонӣ Л.С. Гунашвили “Крестьянский вопрос в современной персидской прозе” (Тбилиси, 1977) ва “Проблемы становления и развития реализма в современной персидской прозе” (Тбилиси, 1985) доир ба қиссаи “Нафрини замин” ҳеҷ ишорае нашудааст.
4. Чун ҳадафу мавзӯи китобчаи мазкур аз доираи баҳси мо хориҷ буда, роҷеъ ба “Нафрини замин” муҳаққиқ танҳо бо бозгӯии мӯҳтавои асар (с.102) маҳдуд шудааст, аз ин рӯ, аз нақди он худдорӣ намудем.
5. Симин Донишвар. Шавҳари ман Ҷалол // Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. Чопи аввал.1378 ҳ.ш.
6. Ҷалол Оли Аҳмад. Нафрини замин. Техрон. 1346 ҳ.ш.
7. Олимҷон Хоҷамуродов. Ҷалол Оли Аҳмад ва сабки нигориши ӯ //Адаб. 1995. №1-2.
8. Ризо Бароҳанӣ. Қиссанависӣ. Техрон. Чопи дуюм. 1348 ҳ.ш.
9. Ҷалол Оли Аҳмад. Масалан, шарҳи аҳволот // Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. 1378 ҳ.ш.
10. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М. 1976.

#### ВОҶЕАТ ВА ТАҲАЮЛИ БАДЕӢ ДАР ҚИССАИ “НАФРИНИ ЗАМИН”-И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД

Дар мақола қиссаи нависандаи машҳури эронӣ Ҷалол Оли Аҳмад(1923-1969) «Нафрини замин» аз нигоҳи таносуби воқеияти зиндагии деҳоти Эрони солҳои 60–и



асри XX ва воқеияти бадии офаридаи муаллиф муфасссал таҳлилу баррасӣ шудааст. Муаллифи мақола вежагиҳои бадии маҳорати нависандаро дар тасвири воқеияти зиндагии рустоӣни Эрон дар арафаи ислохоти кишоварзии шоҳ дар солҳои 1962-1965 муайян ва ошкор намудааст.

Асоси сужети қиссаро шарҳу тавзеҳи ҷаҳони наву кӯҳнаи деҳаи дурафтодаву фаромӯшшудаи Эрони он солҳо ташкил медиҳад.

**Калидвожаҳо:** *Ҷалол Оли Аҳмад, нависанда, мудири мадраса, қасса, русто, тарсими воқеӣ, тақсими замин, муаллим, дарвеш, ровии достон, сармоядорӣ, иҷтимоигароӣ, низоми арбобу раиятӣ, намод, тарсим.*

### **РЕАЛЬНОСТЬ И И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ВЫМЫСЕЛ В ПОВЕСТИ ДЖАЛАЛ АЛЕ АХМАДА «ПРОКЛЯТАЯ ЗЕМЛЯ»**

В статье подробно рассматривается повесть известного иранского писателя и публициста Джалала Але Ахмада (1923-1969) «Проклятая земля» в аспекте соотношения, изображения действительности сельской жизни иранского общества 60-х годов XX века и художественного вымысла писателя.

Автор статьи попытался показать, особенности художественного мастерства писателя в изображении иранской сельской действительности в канун Шахской аграрной реформы 1962-65 гг.

В сюжетной основе повести лежит столкновение нового и старого в жизни отдаленной, забытой богом иранской деревне.

Вся сюжетная линия событий описывается сквозь призму чувства и видения героя-рассказчика, городского учителя сельской школы, который одновременно является носителем точки зрения самого писателя.

**Ключевые слова:** *Джалал Але Ахмад, повесть, герой-рассказчик, аграрная реформа, сельская жизнь, точка зрения автора, "Проклятая земля".*

### **REALITY AND FICTION IN THE STORY JALAL ALE AHMAD "THE DAMNED EARTH"**

This article details the story, renowned Iranian writer and publicist Jalal Ale Ahmad (1923-1969) "The damned Earth" in the aspect of ratio of the image of rural life reality of Iranian society 60th years of the 20th century artistic invention writer.

The author tries to show the features artistic skill of the writer in the image of the Iranian rural reality on the eve of the Shah's agrarian reform 1962-65. In the plot of the story is clash of old and new in the life of a distant, forgotten by God Iranian village.

Whole storyline describes events through the prism of feelings and visions of hero-storyteller urban teacher rural school, who is also a carrier point of view of the writer.

**Keywords:** *Jalal Ale Ahmad, the story, the hero-storyteller, an agrarian reform, rural life, the point of view of the author, "The damned Earth".*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Олимҷон Хочамуродов- сарҳодими илмии шӯъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология; тел.: +992 95 154 42 05. e-mail:

**Сведения об авторе:** Олимджан Ходжамуродов- главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук; тел.: +992 95 154 42 05. e-mail:

**Айout the author:** Olimjon Khojamuradov- Chief Researcher at the Department of Iran and Afghanistan Institute of language, literature, oriental studies and written heritage name after Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan , Ph.D. Phone : +992 95 154 42 05. e-mail:

## THE ROLE OF POETONYMS IN SPREADING OF SOPHISTICATED RELIGIOUS PLATFORMS

*Aʼudulloeva Safina*  
*Khorog State University*

Poetical onomastic as a determinant component of sophisticated poetry and culminating emblematic icon and it carries out different mental information. The most famous representatives of sophisticated poetry are Jaloliddin Rumi, Khakim Sanoʻi and Faridaddin Attor, whose work dedicated to onomastical religious units.

The main work of Rumi, Sanoʻi and Attor are versus from Quran and Holy scriptures of Biblical Prophets. Those are the bearers at the artistic, sophisticated concept. Idea reflection in the book of unification with truth and unanimity of God's light.

During investigation of religious poetonyms based on sophisticated poetry the most essential are known Prophets' divine names, which were also mentioned in "Qoʻriusname" book of U. Kaikovus in the unit of "resurrection and rise of Prophets". In the following unit the mentioned idea is stated: "And he sent Prophets to the people to teach them justice and knowledge and regulation of earning bread which is vital and gratitude of creator who ordered the creation of peace upon justice... It is necessary to recon all the Prophets holy beginning from Adam and ending with Muhammad. In order to be blessed from God, being dutiful in religion and not neglecting the gratitude and good deed of Him, also following obligatory prescription of religion and getting reputation and becoming worthy of his gratitude" [13, 17].

Based on some sources and historical events religious poetonyms are dividing to pre Islam and post Islam period. To pre Islam Prophets' name we can contribute Biblical names of Prophets-names of ancient period as: *Yosin (Ilyosin, Armiyo)*, *Ayuʼu*, *Yaquʼu*, *Yakhya*, *Lut*, *Davut (David)*, *Khizr*, *Idris*, *Unus (Zulfunun)*, *Sulaymon* and names of beside out Islamic period such as: *Noah*, *Musa*, *Isa (Jesus)*, *Muhammad*.

Poetonym *Yosin* in some sources was mentioned as Prophet *Ilyasin* or *Ilyas* binni Alyas from clan of whom belonged to Prophet Muhammad [10,404]:

*Īā šaraf ān kard mardi moltajī*

*Ki konad ūā āli Yāsīn hārejī [10, 404].*

*Ayuʼu*, in Bible is mentioned as Prophet's name, that is known with his patience and tolerance to difficulties [6, 32]. In "Mesnavii Ma'navi" by using of poetonym *Ayuʼu* were identified sophisticated categories as "steadiness" and "patience", and also onyma *Ayuʼu* served as allusion in sophisticated poetry, that indicated on poems about holy *Ayuʼu* from Quran that during swimming in spring (that was appeared under his feet) cured from fatal illness [10,173]:

*Morʼi āuī yarʼi daryāi asal,*

*Ayni Ayuʼuī, šaraʼo moytasal.*

*Ki ūod ān Ayuʼu az pā tā ūa farq,*

*Pāk šod az ranjhā čon nori Šarq [8,68].*

In Sanoʻi's and Attar's poetry *Ayuʼu* was praised as depauperized and tolerant Prophet, whose steadiness glorifies him among God senders:

*Īāz Ayuʼuī sitamkašrā nigar,*

*Mānda dar Kirmanu Gorgān peši dar [5,2].*

*Ayuʼu ūā Čandīn ūalā, k-andar ūalā šod moʼtalā,*

*Paywasta in ūodaš doā: assaʼuru miftāh-ol-faraj [5,42].*

With using of phrase collocation of «assaʼuru -miftah-ol-faraj» poet Sanoʻi nominates the Prophet *Ayuʼu* as «key of tolerance and discreetness».

*Yaqoʼu* – name of the Prophet that just after blindness of him submitted to will of Allah and realized that the tolerance is meaning of his life. Incrementally *Yaqoʼu* was day lighted

from smell of array of his son Yusaf (ayat: 83, 93, 96, Quran) [10,324]. Rumi in Mesnavi used that story as well in order to reduce categories, such as «suūmission» and “oūedience and consciousness of humanity aūout ūeing in sinful earth»:

*Dar qazā Yaqoū Čon ūimānd sar  
Čašm rawšan az ūoi pīsar [8,324].*

Sanoi and Attar in their poetry used onyma Yaqoū as category of “suūmission and will, tendency to achievement of Suūlime»:

*Īāz dar Yaqoūi sargardān nigar,  
Čašm karda dar sari kāri pīsar [11, 2].  
Gar dusad Yaqoū dārī, zeūadat,  
K-ān Yusof dāšt sadčandān torāst [11,35].*

Yahya is the name of pre Islamic Prophet, who lived at the time of Prophet Jesus and was his maternal cousin, his father Zakariyo was from Prophets triē:

*Mādari Yahyā ūā Maryam darnohoft,  
Pištar az vaz’i hamli xeš goft [8, 207].*

In Attar’s poetry Yahya was contriūuted to Prophets Compound according to whose qualities is making even all human ūeing:

*Īāz Yahyārā nigar dar piši jam’  
Sar ūorīda zār dar tašte čō šam’ [11, 3].*

Lut is one of God’s transmitter at the time of Iūrahim, that was mentioned in 82-83 surras of «Hud» and in 33-34 in surras “Qamar» of Quran during reminding the triē of Lut [10, 432]:

*Īarnakandī yak duāi Luti rād,  
Jomla šaristānašanrā ūimorād [8, 218].*

Doctor Nizamiddin Nuri in the ĩook of “Sharhi “Masnavii Ma’navi”” identified for Dawut the following status: Prophet, carrier of God’s scriptures, seer and divine, Imam, Spreader of holy scriptures (hujjat), saint(mu’zun) and leader (da’ i) [7, 92]. Prophet Dawut was descendant of prophet Yaqoū through his san Jahud. After death of Prophet Musa, whom Allah sent to Jewish people for sequence of Tora commandment, ĩut eventually among people the moral ĩecame worse, ĩecause they alienated from God laws and stopped to listen to God’s transmitters (Prophets).

Dawud is araīian form of Jewish anthroponomy David - one of the Jewish Prophets after Jolut [3,45]. In Jaloliddin Rumi’s poetry and Attar’s one with description of Dawud volition from the legend aūout metal transformation to elastic mass is hidden sophisticated categories «volition and convergence on trust way»:

*Dar kafī Dāwud, k-āhan gašt mom,  
Mom čī ūovad dar kafī o, ey zolom [8, 156].*

*Īāz Dāwudi zarragarrā nigar,  
Mom karda ahanī az taf jigar [11, 2].*

Hizr in researched poetry was used as symīol of “allegiance and suūmission”. According to legend aūout “killing of the ūoy that was not accepted ūy people and this action was ūlamed ūy Musa and later ūy the Prophet Hizr who was forgiven ” [10,34]: In Mesnavi mentioned:

*Ān pisarrā k-aš Hizir ūiūrīd halq,  
Sirri ānrā darnayāūad āmmi halq [8, 21].*

Sanoi identifies Hizr as religious person, that drank “aqua vitae” oītained “futurity”:

*Ta hašr čō Hizr zinda mānam,  
Az dasti to gar čašmi šarāūi [5 ,45].*

Idris is the name of Prophet in Egypt, in Masaf haīitation and Araīian people called him Hurmus. Some sources descriē Idris as seer of Christian religion, with allonym Hanukh [4,106]. Idris always tried to learn shariat [6,567]. In Rumi’s poetry Idris is mentioned as transmitter of God aūreast of Jesus for avoidance of human sins, evil doing and finally he acquired the soul for peace (peace of mind):

*Isivu Idrīs ūar gardon šodand,*

*Īā malāyik čonki hamjins āmadand [8,410].*

*Yunus (Zulfunun)* in Rumi's poetry was used as an ally with legend from Quran where Unus was clunked by huge fish [7,456]:

*Yunusat dar ūatni māhī pohta šod,  
Moxlisašrā nīst az nasūih ūod.  
Gar naūodī o musaūūih, ūatni non,  
Haūsu zindānaš ūodī tā yuū'asun [8,47].*

*Īāz Yunusrā nigar gomgaštarā,  
Āmada az māh ūa māhe čand gāh [11, 3].*

*Sulayman* is one name of the famous Prophet in Israel, who knew animal's language and constructed a powerful State. In Sanoī's and Attar's poetry while using poetonym Sulayman circumscribed conception such as «*reason and soul are dominant on the world*», and the purity and holiness are equal to Ka'na and Mina [7, 117]:

*Čon Solaymān kard āyāzi ūinā,  
Pāk čon Ka'ūa, humāyun čon Minā [8,353].  
Gāh Isārā Solaymānī dihad,  
Gāh morerā suxandānī dihad [11,5].*

Īeside the period of Islam includes in it poetonyms-names of *Noah, Musa, Isa* (eng. Jesus), *Muhammad*.

*Noah* is one of the Jewish Prophets. Arañian form of that onyms is Noah the meaning of which is "*frank and honest*". Rumi's and Attar's poetry with wide usage of poetonym Noah indicated the legend about *Noah's Ark* and salvation of all beings:

*Noh Mosarā na daryā yār šod,  
Na ūar a'dāyaš ūa kīn qahhār šod [8,62].  
Īāz ūingar Nohrā, yarqāūrā  
Tā čī ūord az kāfirān sāli hazār [11,5]  
Išq jāni Tur āmad ašiqā,  
Tur masto xarra Musā sa'iqā! [5,16].*

Indication of onyma *Musa* based on legend about Prophet Musa, who refer to Allah in Tur mountain and said: «*O Allah, (Thee) show me yourself, I would like to oūserve you. Allah said: "I can not to appear because you have not such strength to oūserve me. So, look at the mountain, I will reflect on it and if the mountain can aūt, you can oūserve me as well. During the reflection of Allah on the mountain it could not sustain the heaviness and ūecome ūroken on many pieces. As a result Musa insensīle felt down*».

Jaloliddin Rumi uses in his legend symbolically reflected "*patience and suūmission*" as main philosophical categories on way of verity "*Haq*" achievement. Poetonym *Musa* in Sanoī's poetry is used with onym *Harvan* (one of the successors of *Musa*) and determine sophisticated philosophical categories as «*Pir*» - leader, saint who indicates the "*Verity way*" and "*Murid*"-successor whose aim is achieving of prosperity by the help of leader of "*Verity*":

*Hamrahi Mosāvu Harvan ūāš dar maydāni išq,  
Farši fir'avnī masāzu fe'li hāmanī makon [5,43].....*

Faridaddin Attar is used multiple onym *Musa* in his poetry as well:

*Īāz Mosārā nigar z-āyāzi ahd,  
Dāyai Fir'avn šoda, tāūoti mahd [11,2].*

Prophets' name and names of legend heroes in sophisticated poetry areast of aūoriginal meaning can serve as identifying terminology. With help of these kind of literate poetonyms in sophisticated poetry expressed the hidden ideas of authors.

Poetonym *Isa* (eng. Jesus) was mentioned many times in Rumi's, in Attar's and Sanoī's poetry in context of which is reflected benefaction of blessed spiritual essence, solution of Jewish people from amorality and wandering condition in the name of what Jesus aūjured divine blessing :

*Īāz Isā čon šafāat kard haq,*

*Xān firistādo ʔanīmat ūar taūaq.  
Mānda az āsmān, šod 'āida,  
Čonk goft: «Aizil alaynā māida» [7,18].*

In Sanoi's and Attor's poetry Jesus was mentioned many times for remembering of legends about him that revived the dead person with holy breath:

*Īa yak dam mikonad zinda čo Isā mordarā z-ān laū,  
Dami Isāst, pindārī, miyāni la'lo marjānaš [5,41].  
Az dami Isā kasi gar zindahāst,  
O ūa dam dast ūorida kard rāst [11,21].*

Mohammad – the Islamic Prophet (Īelauded) [7, 180]) was mentioned many times in researched sources. In some them of sophistication poetry was used epithets of *Muhammad* as *Mustafa*, *Murtaza* for determination of Prophet's qualities. The meaning of *Mustafa* is "selected ūy God". According to linguistic O.Gafurov in some sources epithet *Mustafa* sometimes was used with onyma Muhammad together, referring straightly to Islamic Prophet. As specified the name the word "*mustafa*" was used in medieval compositions in form *Mustafiquli* that designated the meaning "*slave of Mustafa*" [6,67]. The definition of the *Muhammad*, *Mutannaūi* and *Mustafa* in "Firdaws-ul-lugot" have done as "*refined, ūllesed*", that is known as the main quality of the human being [4,271].

Example from «Mesnavi»:

*Īomusaylimrā laqaū «kazzāū» mānd,  
Mar Muhammadrā «Uluw alūāū» mānd [8,24].  
Čon zi ruyaš Mortazā šod dorfišān,  
Gašt o šeri Hodā dar marzi jān [8,142].  
Az huzuri nurūahši Mostafā,  
Peši xātir āmad ānrā ān do'ā [8,179].*

In Sanoi's and Attor's poetry the name of Muhammed was used many times as his epithets :

*Onsi Sanāi ūas ast xāki sari kofi to,  
Nori rohi Mostafā ūas ūovad onsi alas [5,175].  
Čon ūa soyi ʔar mišod Mostafā,  
Haft ān šaū ūar farāšaš Mortazā [11,26].*

Consequently with the help of religious names of pre Islamic and during of Islam in Rumi's, Sanoi's and Attor's poetry was revealed directed philosophical aims of authors such as: reflection of legends, narratives from surras and oyats of Quran and Īīllical holy scriptures for comprehension of hidden contents, using of poetonyms in capacity of determining element of philosophical thinking of authors, using of different structures and ways of scriptures expression combining with similar qualities of holy modes and real personages, lean on straight identification of composed base of sophisticated poetry.

#### List of used literature:

1. Afsahzad A. Allusion.//Encyclopedia of tajik art and literature . Part 3. -Dushanĕ, 2004.-524 pages.
2. Gıyasiddin Muhammad. Gıyasullugot. Part.I. – Dushanĕ: Adıĭ, 1987. – 480 p.
3. Gıyasiddin Muhammad. Gıyasullugot. Part.II. – Dushanĕ: Adıĭ, 1988. – 416p.
4. Dekhudo Aliakĕar. Lugatnomai Dekkhuda.–Tehran, 1258- 1342.
5. Zayniddin Mukhtar. Leksikai irfanii gazaliayti Sanoi.-Dushanĕ,2001.-127 p.
6. Īĭn al-Īalkhi. Farsname. – Dushanĕ: Danish, 1989. –158 p.
7. Nizamiddin Nuri .Farkhangi Lugati «Masnavii ma'navi».-Tehran, 1387.-219 p.
8. Rumi Jaloluddin. Masnavii ma'navi.-Tehran, 2001.-728p.
9. Rumi Jaloluddin. Devoni Kaĭir.-Dushanĕ: Adıĭ,1992. Part 1.-417p.
10. Said Īĭrohim Hikmat. "Quran in Masnavi". 1-2.-Dushanĕ, 2007.- 480 p.
11. Faridaddini Attar. «Mantiq-ut-tayr», Tehran, 1384. - 224p.
12. Hakim Sanoi. Asari muntakhaĭ.-Dushanĕ: Adıĭ, 1993.-669p.

### THE ROLE OF POETONYMS IN SPREADING OF SOPHISTICATED RELIGIOUS PLATFORMS

The article examines poetical onomastics in religious sophisticated poetry, which researches the historical origin of names. The literary onomastics (in general), literary-artistic and artistic onomastic view in article based on sophisticated poetry of Jalollidin Rumi, Khakim Sano'i, Faridaddin Attor and it was explained according to certain historical characteristic of onyms.

In particular, the article reflects various ways of using the religious names, especially Prophet's one, by indication the area of object's presence and its philosophical meaning in sophisticated poetry. Researching of several definition of this linguistic units, we can conclude that, the sophisticated literature was based on scriptures like Quran and Bible and from the legends and narratives of above mentioned scriptures could serve as an expression of main argument of sophisticated stream in Islam.

**Keywords:** *religious poetics, Sufi poetry, poetic onomastics, Sanoyi, Attor, Rumi.*

### К ВОПРОСУ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЭТОНИМИИ В СУФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассмотрена поэтическая ономастика как способ выявления образного выражения религиозно-философских мыслей суфийских поэтов – Руми, Санои и Аттора. Яркими примерами для переопределения чего послужили имена и характерные качества обладателей имён религиозных деятелей всех времён. Путём рассмотрения некоторых религиозных и мифических имён были освещены некоторые символические отражения мысли авторов при выражении категорий суфийской доктрины.

**Ключевые слова:** *религиозные поэтонимы, суфийская поэзия, поэтическая ономастика, Санои, Аттор, Руми.*

### ИСТИФОДАИ ТАЛМЕХОТИ МАЗХАБӢ ДАР ОСОРИ СӢФИЯ

Дар мақола дар бораи талмеҳоти мазҳабӣ дар ашъори тасаввуфӣ ҳамчун воситаи ифодаи бадеии афкори мазҳабӣ – фалсафии шоирони мутасавиф – Саной, Аттор, Румӣ сухан рафтааст. Намунаи барҷастаи ин гуна талмеҳот симоҳои намоёну маъруфи паёмбарону пешвоёни мазҳабии ҳамаи замонҳо шуда метавонанд. Истифодаи ин талмеҳот барои ифодаи афкори тасаввуфӣ шоирони ёдшуда ёрӣ расонидааст.

**Вожаҳои калидӣ:** *талмеҳоти мазҳабӣ, ашъори тасаввуфӣ, номиноси ашъори сӯфия, Саной, Аттор, Румӣ.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Абодуллоева Сафина - дотсенти Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев, номзади илми филология.

**Сведения об авторе:** Абодуллоева Сафина - дотцент Хорогский государственный Университет имени М. Назаршоева, кандидат филологических наук.

**Information about the author:** Abodulloeva Safina - docent of Khorog State University, Candidate of philological sciences.

## МОДДАИ ТАЪРИХ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО АЗИМИ СОМӢ

*Маҳмудҷон Холов*

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ  
ва мероси хаттии ба номи Рӯдаки*

Мирзо Азими Муншии Сомӣ (1837-1907) – шоир, хаттот ва муаррихи тоҷик дар деҳаи Бӯстон, 40 км шимолӣ Бухоро ба дунё омадааст. Оид ба аҳвол ва осори Сомӣ дар сарчашмаҳо маводи ночиз аст ва баъзе маълумот аз асарҳои худӣ ӯ бармеоянд [1, в. 78б, 79а, 80б], [2, в. 3а-6а, 167б, 178б, 191б, 216а, 225а, 274а, 398а]. Сомӣ маълумоти ибтидоиро дар деҳааш гирифта, сипас хонишро дар Бухоро давом медиҳад. Мир Муҳаммадсиддиқхон тӯраи Ҳашмат дар тазкираи худ менависад, ки Сомӣ дар назди қозӣ Саъдаддини Моҳир сабақ мегирифт ва таҳаллуси «Сомӣ»-ро аз ӯ гирифтааст [3, 76аб]. Пас аз хатми мадраса Сомӣ дар назди баъзе ҳокимони бекиҳои Бухоро вазифаи мирзогиро иҷро мекард. Дар ибтидои салтанати амир Музаффар (1860-1885) Сомӣ бо таҳаллуси «Ҳиммат» шеър мегуфт ва ба дарбори ӯ ба вазифаи муншӣ (фармоннавис) ба кор даъват мешавад. Ӯ дар замони ҷанги амир Музаффар бо русҳо (1866-1868) ба сифати воқеанигор дар ҷанг иштирок дошт [4, 356-357]. Ӯ инчунин соли 1881 дар ҳайати сафорати Бухоро ба Россия бо валиаҳд Абдулаҳад дар маросими тоҷгузории император Александри III иштирок кардааст. Дар ин бора худӣ Сомӣ дар асари «Тухфаи шоҳӣ»-аш хабар дода, қайд мекунад, ки дар оянда оид ба таассуроти худ китобе таълиф хоҳад кард [5, 298б]. Лекин Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам дар тазкираи худ менависад, ки Сомӣ дар замони хизмат дар дарбори амир Абдулаҳад дар ҳайати сафорати Бухоро ба Россия ҷанд маротиба сафар кардааст [6, 112б-113а].

Сомӣ дар дарбори амир Абдулаҳад 10-11 сол хизмат кардааст. Азбаски ӯ бемазагиҳои амир ва аҳли дарборро рӯшод танқид мекард, оқибат аз дарбор ронда шуд ва бемаош дар гӯшаи нокомӣ афтод [7, 280]. Садриддин Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-яш қайд мекунад, ки Сомӣ пас аз ин барои Шарифҷон-маҳдум асарҳои худ ва камёби дигарро китобат карда, ба музди хизмати ин гуна корҳо фақирона зиндагонӣ мекард. Чашми Сомӣ ба ҷунин меҳнати тоқатфарсо, ки дар як шабонарӯз 15-16 соат китобат мекард, тоб наёварда, оқибат кӯр шуд. Ӯ 4-5 соли охири умрашро ба саҳтӣ гузаронда, охир дар соли 1907 вафот кард. Сомӣ аз дӯстони наздики Аҳмади Дониш буда, дар замони зинда будани ӯ ҳафтае як маротиба ба суҳбаташ мерафт.

Дар бораи осори Сомӣ Садриддин Айнӣ [8, 173], З.Ш. Раҷабов [9, 26-30] ва Садри Зиё [10, 304-306] маълумот додаанд. Тибқи он Сомӣ дар илми таърих асарҳои «Таърихи салотини Манғития», «Тухфат-уш-шоҳӣ» («Тухфаи шоҳӣ») ва «Мирот-ул-яқин»-ро навишта, «Даҳмаи шоҳон»-и Мирзо Содиқи Мунширо (манзум ба вазни «Шоҳнома») такмил кардааст. Дар руқъа ва муросилот асари «Танзиҳ-ул-иншо», дар ёрлиғ ва маншурҳо «Муношир-ул-эълom»-ро эҷод, «Иълом-ун-нос»-ро тарҷумаи вофӣ намуда, «Масобех-ул-фикар»-ро шарҳи шофӣ навишта, «Мафотех-ул-ъибар» ном ниҳодаст. Асари «Тазкират-ул-фузало»-ро низ ба Сомӣ нисбат медиҳанд [8, 173].

Сомӣ дар навиштани моддаи таърих шуҳрати калон дошт ва якҷанд навъҳои онро (лафзӣ, байинот, таъмия) истифода кардааст. Ӯ ба воқеаву ҳодисаҳои муҳими таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии замони худ моддаи таърих эҷод кардааст, ки барои аниқ муайян кардани замони вуқӯи онҳо мусоидат мекунад. Яке аз ҷунин асарҳои Сомӣ – «Таърихи салотини Манғития» мебошад [1].

Сомӣ дар асари худ ибтидо аз ҷулуси подшоҳони Манғития оғоз карда, сипас дигар ҳодисаҳои муҳими сиёсӣ иҷтимоии замони худро рӯи коғаз овардааст. Ба ҳар як воқеаи рухдодаи замони худ Сомӣ моддаи таърих эҷод кардааст. Ӯ ибтидои ҳукмронии

амирони Мангитияро аз ҳодисаи кушта шудани Абулфайзхон ба дасти Раҳимбий ва ба тахт нишастани писараш – Абдулмуъминхон дар санаи 1156 ҳ.қ. /1743 нишон додааст. Ин ҷо ӯ боз як факти таърихӣ нодирро овардааст, ки гӯё қатли Абулфайзхон ва қатли Нодиршоҳ дар як шаб новобаста аз ҳамдигар рух додааст: «...Баъд аз истимзоҷи умарои дарбор Абулфайзхонро дар ҳавилии худ дар тахти манори Бухоро, ки ҳозир ҷои он ҳаммому сарой шудааст, бурда, қасди ғадр кард. Абулфайзхон аз хавфи кайд ва ғадри ӯ гурехта худро ба мадрасаи Амири Араб гирифта дар ҳучрае аз ҳучароти он пинҳон шуд. Раҳимбий аз таоқуб дар он ҳучра даромада, амон навода, ба аъвонони худ фармуд, ки ба дашнаи бедод сари он хусрави чингизнаҷдро зи тан чудо сохтанд.

Баъд аз судури ин амр аз барои тасаллии хотири умарои муқтадир ва ҷамъияти замири аҳолии мулк, Абдулмуъминхон - писари нуҳсолаи хони шаҳидро аз ҳарам бароварда, дар санаи 1156 ҳ.қ. дар сарири салтанат ҷулус додаву ҷуди ӯро рӯпӯши тасаллути худ сохт ва худро ноиб ва вакилуссалтана хитоб карда, ҷамеи ратку фатҳи умури мамлакатро ба қабзаи иқтидори худ даровард.

Умарои қизилбош ин муомиларо дониста аз Раҳимбий изҳори ранҷишу озурдагӣ карданд. Аз он ҷо, ки Нодиршоҳ эшонро аз барои ҳимояти Абулфайзхон фиристода буд, дар садади интиқоми Раҳимбий шуда, аскарҳои худро омодаи ҷанг сохта, Бухороро ба муҳосира андохтанд.

Дар ин вақт ҳодисаи қатли Нодиршоҳ дар Машҳади муқаддас ба дасти Алиқулихони додарзодааш воқеъ шуда, олам баҳам баромад. Гӯянд, ки қатли Абулфайзхон дар Бухоро ва қатли Нодиршоҳ дар Машҳад ба як шаб иттифок афтада. Байт.

*Ду хусрав дар завол омад ба як шаб,  
Набошад дар ҷаҳон з-ин кори аъҷаб.  
Ҷаҳон з-ин рангҳо бисёр дорад,  
Ки ҳар соат ба ранге сар барорад.  
На дар меҳру вафояш эътиборе,  
На дар кину ниқораи ихтиёре [1, 58а].*

Сомӣ дар хошияи варақи 58а моддаи таърихи кушта шудани Абулфайзхонро ду хел овардааст, ки ҳар кадоми он санаи 1156 ҳ.қ.-ро медиҳанд:

*Абулфайзхон – шоҳи волонасаб,  
Бурун шуд зи дунё ба сӯи риёз.  
Чу ӯ охири насли Чингиз буд,  
Аз он ғашт таърихи ӯ «инқироз».*

\* \* \*

*Ҳайф он шаҳзодаи соҳибҷамол,  
Дар ҷавонӣ рафт аз дори фано.  
Ғашт таърихи ҷулусу реҳлатаи,  
«Мулку ҷоҳи бесуботи лобақо».*

Раҳимбий пас аз як сол (1157 ҳ.қ.) ба тахт писари дигари Абулфайзхон – Убайдуллохро менишонад, ки Сомӣ таърихи онро чунин ба қалам дода:

*Подшоҳе, ки дар сахову қарам,  
Дар замона варо назир набуд.  
Дар ҷулусаш зи рӯи даст қалам,  
«Шоҳи кишваркушо» рақам фармуд [1, 58б].*

Пас аз он Сомӣ ҳодисаи ҷулуси подшоҳи навбатӣ – Дониёлбий атолиқро чунин тасвир мекунад: «...Чун Раҳимхон дар беруни шаҳр дар вақти бозгашти сайри тумони Ғичдувон ғавтида буд, наъши ӯро дар беруни Дарвозаи Мазор дар лаби Шохрӯд ба ҳазирааш гузоштанд. Таърихи ғавти Раҳимхон гуфтаанд, ки, таърих:

*Буд Раҳимхон шаҳи кишваркушо,  
Савлати ӯ заҳраи душман дарид.  
Қард чу даҳ сол амирӣ ба даҳр,  
В-аз пайи ӯ маснади шоҳӣ гузид.  
Адл барафрост ба рӯи замин,*



*Шӯразамин лолаву райҳон дамид.  
Гургӯ рама ҳар ду ба ҳам дар чаро,  
Оҳубарра шери ҷаён мемакид.  
Роҳзан аз кардаи худ мунфаил,  
Дастӣ тааддӣ тамаъ аз худ бурид.  
Мартабаи адл ба ҷое расонд,  
Зулм шуд аз воҳимааш нопадид.  
Бар забари тахт ду солаш гузашт,  
Се маҳу ними дигар аз пай расид.  
Фасли баҳораи ба хазон шуд бадал,  
Боди аҷал бар чамани тан вазид.  
Ҳар кӣ ба шоми аҷал аз по фитод,  
Субҳи қиёмат ба сари ӯ дамид.  
Зад кафи афсӯс, гузашт аз ҷаҳон,  
Навбати ҳар кас, ки ба охир расид.  
Буд шаби ҷумъа, дуюм аз раҷаб,  
Теги қазо нахли ҳаёташ бурид.  
Боз биғӯ аз пайи таърихи ӯ,  
«Тӯтии рӯҳ аз қафаси тан парид» [1, 60а].*

Агар ин байти охиристо ҳисоб кунем, (2 раҷаби) соли 1162 ҳ.қ. /18 июни 1749, яъне соли вафоти Раҳимхонро медиҳад.

Сомӣ давом медиҳад: «...Пӯшида мабод, ки чун Раҳимхон олами фониро видоъ гуфта озими дори ҷазо гардид, аз ҷиҳати адами фарзанд ва ворис, амри салтанату мулкдорӣ ба аморатпаноҳ Дониёлбӣ атолик, ки амаки хон буд, қарор гирифт. Байт:

*Раҳимхон чу фарзанди ворис надошт,  
Ба ночор давлат ба аммаш гузошт.  
Шуд аз лутфу бахшииши зулҷалол,  
Ба ҷои Раҳимхон амир Дониёл» [1, 60а].*

Дар хошияи варақ Сомӣ ҳамин моддаи таърихро ба дигар намуд овардааст:

*Аз карами Ҳақ чу амир Дониёл,  
Соҳиби давлат шуду мол[у] манол.  
Гашт ба таърихи ҷулусаи калид:  
«Тӯтии рӯҳ аз қафаси тан парид» [1, 60а].*

Пас аз марги Дониёл писари бузургаи Шохмурод дар ғурраи моҳи Шаъбони 1199 ҳ.қ. /9 июни 1785 милодӣ ба тахт менишинад: «...Ба ин тариқа сию ҳашт сол дар маснади ҳукмронӣ гузаронида, дар санаи 1199 олами фониро видоъ карда озими дорулбоқӣ гардид. Баъд аз ғавти ӯ Абулғозихонро қадру қимате намонда, гӯша гирифта ба ибодати Ҳақ таоло умр ба охир расонид.

Чун амир Дониёл аз олам рахт берун кашид, ба ҳукми вилояти аҳду варосат дар ғурраи шаҳри шаъбону-л-муаззами санаи 1199 (9 июни 1785) амир Шохмурод - писари амири кабир ба хоҳиши умарои зави-л-иктидори элотия пой бар сарири фармондеҳӣ гузошта, ҷойнишини падар шуда, соҳати мулкро назорати тоза бахшид. Мирзо Содиқӣ муншӣ дар таърихи ҷулуси ӯ чунин иншод карда. Таърих:

*Эй дил гами замона кунун бар канор неҳ,  
Айёми хуш расид, кушо аз чин гиреҳ.  
Хуршед алами адл алам зад ба ховаре,  
Ҷашми ҷаҳон надида бад-ин гуна рӯзи беҳ.  
Даврон бинои зулму ситамро ба бод дод,  
Бунёд кард қасри адолат ба шаҳру деҳ.  
Моҳи барот воли мулки Бухор шуд,  
Маъсумбӣ зи фазли Худованди бешабеҳ.  
Шикаст даст[у] бозуи зулму ситам ба зӯр,  
Чун кард дар замона камонҳои адл зеҳ.  
Дар як мақом зеъбу ганаи дар чаро шуданд,*

*Шери жаён ба оҳубара гаит ширдеҳ.  
Соли ҷулуси мири адолатишорро,  
Ҷустам зи ақл хидмати асҳоби кеҳу меҳ.  
Хоҳӣ, ки шаҳ муроди ду кавнат бароварад,  
Пири хирад бигуфт: «Шариат ривоч деҳ» [1, 626].*

Дар хошияи варақи 62б Сомӣ ин моддаи таърихро ба дигар намуд баён мекунад:

*Мири маъсум шоҳи динпарвар,  
Занги бидъат зи рӯи мулк бируфт.  
Дар ҷулусаш хирад пайи таърих,  
«Шоҳи душманкуши қавидин» гуфт.*

Пас аз вафоти Шохмурод писари бузургаш Ҳайдар ба тахти Бухоро менишинад ва Сомӣ ин воқеаро чунин ба қалам додааст: «...Амир Ҳайдар подшоҳи олим, фозил ва хусрави бозил ва одил буда, аз ҷамеи улум баҳраи вофӣ андӯхта. Дар айёми таҳсил бо вучуди ашғоли мамалакатдорӣ талабаи улуми диниро дарс гуфта, дар ҳалқаи тадрисаш камтар аз ҳазор нафар набуда. Дар санаи 1216 х.қ. (1801) баъд аз ғавти падар ба тахти подшоҳӣ нишаст».

Сомӣ дар хошияи варақи 63 а моддаи таърихро чунин овардааст:

*Ба иноёти Ҳақ тахти Бухор,  
Гаит вориси шаҳаншаҳи одил.  
Дар фазилат зибас назир надошт,  
Гаит таърихи ӯ «шаҳи фозил».*

Агар калимаи «шаҳи фозил»-ро аз рӯи абҷад ҳисоб кунем, соли 1216 х.қ. мешавад, ки таърихи ҷулуси амир Ҳайдар аст.

Пас аз марги Ҳайдар дар давоми ду моҳу бист рӯзи соли 1241 х.қ. /1825 ду писари амири мутавафо Ҳусайнхон ва Умархон ба тахти Бухоро нишастанд. Сомӣ ин ҳодисаи аҷибӣ таърихию дар хошияи варақи 64а оварда, дар як байт исми ҳар ду шохзодаро чун моддаи таърих навиштааст:

*Ҷулусу раҳили ду шаҳзодаро,  
Қазо дар яке сол осон навишт.  
Зи рӯи саодат пайи забти сол,  
«Муҳаммадҳусайн, Умархон» навишт [1, 64а].*

Дар ҳисоби абҷад ин ибора санаи 1241 х.қ. / 1825-ро медиҳад.

Пас аз вафоти Умархон ба тахти Бухоро Насруллоҳ менишинад: «...Амир Насруллоҳ ин хабарро шунида, чун мор бар худ печида, оҳанги муҳориба карда бо лашкари Насафу Самарқанду Миёнколот дар болои Бухоро юриш оварда, муддати ҳафтод рӯз шаҳро муҳосира намуд. Аҳолии даруни Бухоро ба танг омада сар ба шӯриш бардоштанд. Муҳаммадҳаким қушбегӣ - вазири амир Ҳайдар ба амир Насруллоҳ забон дода, бе машварати амирони дигар дарвозаро кушода, амир Насруллоҳро ба шаҳр даровард, мулкро таслим намуд. Ва дар давлати амир Насруллоҳ ҳаққи хидмате собит кард, аммо натиҷаи он хидмат ҳалокати ӯ шуд ва ба ҷулдуи он некӯхидматӣ сарашро буриданд. Алқисса, амир Насруллоҳ шаҳро мутасарриф шуда ба болои Арк баромад. Алқисса, амри салтанати Бухоро ба Баҳодурхон қарор гирифта ба тахти салтанат ҷулус намуд» [1, 64б].

Амир Насруллоҳ ба тахти Бухоро соли 1242 х.қ. /1826 нишаст ва Сомӣ ба ин сана ибораи «Хусрави шӯҷоъ»-ро моддаи таърих қарор додааст:

*Бо ҳашимати тамои Баҳодурлақаб амир,  
Омад, раҳид мамлакат аз фитнаи низоъ.  
Пири хирад ба зайли тараб аз пайи ҷулус,  
Гуфто: Ба забти сол бигӯ: «Хусрави шӯҷоъ» [1, 64б].*

Пас аз марги Баҳодурхон писари ягонааш Музаффар ба тахти Бухоро менишинад, ки ин санаи таърихию Сомӣ чунин таърих кардааст:

«...Амир Баҳодурхон муддати сию панҷ сол подшоҳӣ карда дар санаи 1277 х.қ. (1860) аз дорулфано озими дорулҷазо гардид. Амири мазкурро ғайр аз амир

Музаффархон фарзанди нарина набуд. Ҷамеи умарову фузало ва бузургони вилоят ба тавъу рағбати тамом амир Музаффарро аз Кармина оварда дар сарири ҳукмронӣ ба ҷои падар нишониданд ва хидматашро камари бандагӣ ба миёни ҷон бастанд» [1, 65a].

Дар ҳошияи варақи 65а Сомӣ ин таърихро чунин овардааст:

*Шоҳ сайид Музаффар он ки ҷуз ӯ,  
Писари дигаре ба шоҳ набуд.  
Дар ҷулусаи зи рӯи меҳру хирад,  
«Вориси мамлакат» рақам фармуд.*

Дар замони салтанати худ амир Музаффар ҷангҳои зиёди забткорона мебурд, ки Сомӣ дар ин бора менависад: «...Баъд аз соле чанд чун ҳазоин аз зар мамлӯв шуд ва мунозеъе дар мулк намонд ва тамоми вилояти Ҳисори Шодмон то Дарвозу Кӯлобу Балҷувон дар ҳавзаи тасарруф даромад ва вилояти Хӯканд, ки муқобилу мувозини давлати Бухоро буд, мазриби санобики афроси ўзбакии манғития шуда, то ақабаи Кошғар шуққаи алам нокушода мусаххар гардид, зоғи аҷаб ва пиндор дар димоғаш ошён карда байза ниҳод» [1, 65б].

Пас аз ин ҳодисаи забти шаҳрҳои Осиёи Миёна аз ҷониби русҳо оғоз мешавад, ки Сомӣ забти Тошкандро аз ҷониби губернатори Туркистон Кауфман чунин ба қалам додааст: «...Баъд аз рафтани кӯшуни Хӯканд губўрнотур дар тасхири Тошканд ба ҷидд кӯшида, вилоятро муҳосира намуда, роҳи муруру духули қалъаро аз ҷаҳор ҷониб масдуд сохт. Дар он айём, ки амир Музаффар бо лашкари Бухоро ба мавзеи Конибодоми Хӯканд расида буд, лашкари насоро қаҳран ва касран вилояти Тошкандро мусаххар ва аҳолии онро маърузи теғу ханҷар сохта, каси бисёре ро шаҳид карда, вилоятро мутасарриф шуданд. Ва амир Музаффар низ бе ҷангу ҷидол рафта ба вилояти Хӯканд даромада ба ҳавои нафс комраво шуд. Таърихи фатҳи Тошкандро роқими камина чунин ёфта. Таърих:

*Чун губўрнотур ба амри корфармоёни Рус,  
Баҳри фатҳи Шош бар авҷи таманно зад каманд.  
Бениёзиҳои Ҳақ таъйиди бозуяш намуд,  
Бар муроди хотири худ ғашт охир баҳраманд.  
Соли таърихаи бипурсидам, хирад гуфто маро,  
Аз сари қарбу бало таърих: «фатҳи Тошканд» [1, 67a].*

Ин ҷо ибораи «фатҳи Тошканд» моддаи таърих буда, ҳисоби он соли 1263 ҳ.қ. (1847)-ро медахад.

Дар замони забти қалъаи Ҷиззах аз ҷониби давлати Русия, ки Сомӣ дар риқоби амир Музаффар буд, ӯ шӯҳиди як ҳодисаи аҷибӣ осмонӣ – рехтани шайхобпораҳо мешавад. Дар тафаккури мардуми таҳҷой рух додани ҳодисаҳои астрономии нодир, ба монанди пайдоиши ситораи думдор (зузанаб, комета) ё афтиши ситора аз осмон фоли наҳс ҳисобида мешуд. Аз ин рӯ, Сомӣ ин ҳодисаи астрономиро бо шикасти лашкари амир вобаста дониста, онро чун осори қиёмат маънидод мекунад ва ҳамчун моддаи таърих меоварад: «...Дар он шаб, ки пагоҳи он Русия Дизахро мусаххар кард, шаби ҷаҳоршанбе шашуми моҳи раҷаби мураҷҷаб, соли паланг, санаи 1283 ҳ.қ. буд (14 ноябри 1866). Аз касрати қатлу наҳбу ғорат осори қиёмат ошкор карданд. Дар нисфи шаб авзои олам мутағайир шуда, ҷамеи ситорагони осмон якбора аз осмон соқит шуда ба замин рехтан гирифт ба ҳашияте, ки мисли бориши борон ситораҳо рехта, қариби як қадӣ найза ба замин наздик омада, ғойб мешуд. Муддати ин резииши ситора то субҳ [идома] ёфта буд, чун рӯз равшан шуд, барҳам хӯрд. Дар он вақт соҳати осмон аз ситора соф пероста шуда, як адад ҳам дар осмон намонд. Мазмун «ва изо-л-кавокиб-ут-ташарат» возеҳ шуд. Роқими ҳуруф аз баъзе мардумони аз саҳоро ва куро меомадагӣ пурсидам, ин воқеа дар ҳама ҷо, бал ҷамеи вилоёт зоҳиру воқеъ шуда будааст.

*Хирад таърихи он некӯ аломат,  
Рақам фармуд: «осор-ул-қиёмат» [1, 71б].*

Сомӣ соли забти шаҳри Самарқандро (1283 х.к. /1866) аз чониби лашкари Русия бо моддаи таърихи зерин дар хошияи варақи 79а чунин нишон додааст:

*Ба қасди Самарқанди зарринахишт,  
Насоро зи баҳри Зарафшон гузашт.  
Ба таърихи фатҳаи дабири хирад,  
«Самарқанд рафт аз кафи мо» навишт* [1, 79 а].

Дар давоми матн (в. 816) Сомӣ санаи фатҳи Самарқанд, Каттақўрғон ва Панчшанберо бо моддаи таърихи дигар ин тавр баён мекунад: «...Губўрнотур бо аскарияи Русия Каттақўрғон ва Панчшанберо мутасарриф шуданд. Каминаи роқим таърихи тасхири Самарқандро ба дасти насоро чунин иншод карда, ки, таърих:

*Аз иноёти Худованди Вадуд,  
Шаҳри ислом насоро бикӯшуд.  
Аз сари ҷаҳду мадад шуд таърих,  
«Қоуфмон фатҳи Самарқанд намуд»* [1, 81 б].

Пас аз ин ҳодисаҳо амири Бухоро Музаффар бо губернатор Кауфман дар соли 1283 х.к. / 1866-67 сулҳ мебандад. Ин таърихро Сомӣ чунин нигошта: «...Чаноби олӣ ин раъйро писанд дида, аз барои талаби сулҳ ба губўрнотур нома карда, элчӣ фиристоданд. ...Вукӯи ин мусолаҳа дар таърихи ҳазору дусаду ҳаштоду сеи ҳичрӣ буд. Роқими камина таърихи ўро чунин дар қайди назм кашида, таърих:

*Аз низои давлати Русу Бухор,  
Буд дилҳо бо қудурат дар гарав.  
Сулҳ воқеъ гашту ҳам таърих шуд:  
«Бо Бухорову насоро аҳди нав»* [1, 87 б].

Амири Бухоро пас аз бастанӣ сулҳ бо Россия, барои пахш кардани исёни Абдумаликтўра дар Қаршӣ аз давлати Россия кумак мецоҳад. Русҳо бо дарназардошти фоиди худ ва сиёсати пешгирифта ба амир Музаффар ёрӣ расонда, шаҳри Қарширо забт мекунанд. Дар ин бора Сомӣ менависад: «...Каминаи роқим фатҳи Қарширо ба дасти насоро таърихе ба риштаи назм кашида, марқум мегардад, таърих:

*Чун ба амри шоҳ дар мулки Насаф,  
Лашкари Рус аз ҷалодат зад алам.  
Соли фатҳу қасри шаъни тўраро  
«Фатҳи Қаршию Насаф» кардам рақам* [1, 96 б].

Агар ибораи «Фатҳи Қаршию Насаф»-ро, ки моддаи таърих аст, ҳисоб кунем, соли 1288 х.к. /1871 мешавад.

Пас аз вафоти амир Музаффар дар соли 1303 х.к. /1885, ҷои ўро писараш Абдулаҳад ишғол мекунад. 17 ноябри соли 1885 дар Арки Бухоро маросими ба маснад нишастани амир баргузор мегардад. Сомӣ қасидае дар ин боб навиштааст [10, 118-120]. Дар охири қасида Сомӣ менависад, ки барои таърихи ҷулус ў як намуди камистифодаи моддаи таърих – «байинот»-ро истифода бурдааст, ки онро на ҳама метавонанд ёбанд:

*...Исми покатро мани дилхаста аз баҳри ҷулус,  
Кардаам таърихи зебосурат бо интизом.  
Лек ёбад нақҳати ин гулу бог он қасе,  
Қ-аз ҳисоби байинот ўро бувад қишфи тамом.  
Қасру ҷоҳат бардавому умри давлат мустамар,  
Душманон мақхур, нусрат ёру дунё бар маром.  
Раъфату раҳму футуват он қадар афзун шавад,  
То расад як раиҳа бо Сомии мискин, вассалом* [10, 120].

Байинот як намуди ҳисоби абҷад буда, дар бораи он маълумот ночиз аст. Ҳатто дар китоби «Санъати суҳан», ки намудҳои зиёди моддаи таърих гирд оварда шудааст, ин намуд мачуд нест [11, 111-112]. Танҳо дар луғати «Ғиёс-ул-луғот» чунин маълумот омадааст: «... дар он исми ҳар ҳарф ба эътибори талаффуз гиранд, яъне ҳуруфи духарфиро ду ҳарф гирифта ва ҷузви аввал, ки мусаммои ўст тарк кунанд ва ҷузви

сонӣ, ки алиф аст, боқӣ монад. Ҳамчунин аз ҳуруфи сеҳарфӣ ҳарфи аввалро тарк карда, ду ҳарф, ки боқӣ монад, аъдоди онҳо бигиранд» [12, 152].

Сомӣ намуди дигари моддаи таърихро, ки аз пешина муаммотар аст, дар ҳамин воқеаи чулуси Абдулаҳад моҳирона истифода кардааст:

*Бо ризои «ре»-ю «вов»-у «син» ба «те»-ю «хе»-ю «те»,  
«Вов»-у «алиф»-у «ре»-ю «се» шуд «бе»-ю «хе»-ю «те» чалис.  
Баҳри забти соли «ҷим»-у «лом»-у «вов»-у «син»-и ӯ,  
«Хе»-ю «ре»-ю «дол» гуфто: «гайн»-у «ишн»-у «бе» навис [1, 106а].*

Дар байти аввали ин моддаи таърих Сомӣ сафари Абдулаҳадро ба Россия дар назар дорад, ки онҳо императори Россия ўро расман валиаҳди тахти Бухоро таъйин кард. Дар байти сонӣ таърихи чулуси амир аз калимаи «ғашб» мебарояд (1302). Яъне, байти болоиро барои фаҳмо шудан метавонем чунин навишт:

*Бо ризои Рус ба тахт,  
Ворис шуд бахт чалис.  
Баҳри забти соли чулуси ӯ,  
Хирад гуфто: «гаишб» навис.*

Воқеаи муҳими сиёсии он давра, ки Сомӣ дар асари худ ба он таваҷҷуҳ кардааст – ин шӯриши Эшони Мадалӣ ё Эшони Дукчӣ аст, ки 18 майи 1898 дар Андиҷон рух дод. Дар бораи ин воқеа Сомӣ менависад: «...Ба шумии фасоди он шайхи муташайихи гумроҳ, ки мулаққаб ба Дукчӣ Эшон буд, мардумони бедахли бегуноҳ дар дуки барзаи чархи қачрафтор гирифтори доми ранҷу бало ғаштанд. ... Азбаски ҳаракати бемавқеи он шайхи дуктарош сабаби ташвишу парешонии мусалмонон шуд, каминаи роқим дар таърихи он бад-ин гуна таъъозмӯй кард. Таърих:

*Ба аҳди импиротур – подшоҳи Рус Александр,  
Ки буд аз адли ӯ осоиш андар мулкҳо пайдо.  
Ба даврони чунин шоҳе, ки мӯреро наёзурдӣ,  
Бароварданд аҳли шаҳри Андиҷон сари ғавго.  
Пайи таъдиби онҳо лаишари руси зафаросор,  
Ба он кишвар расониданд шӯри ҳаширо барпо.  
Бале, ҳар кас, ки ношукрӣ қунад бар неъматӣ мунъим,  
Сазо ёбад чунин аз пешгоҳи адл дар ҳар ҷо.  
Пайи таърихи ӯ «Қавли зафар» муаррих гуфт,  
Дигар: «Берун шуд аз Фарғона дуди оҳ» кард имло.  
Сеюм: «Шуд мулки Андиҷон хароб»-у ман рақам кардам:  
«Сари ваҳшӣ, сари ёғӣ, сари шайтон, сари ғавго» [1, 122б].*

Ин ҷо Сомӣ чор маротиба моддаи таърих эҷод кардааст, ки ҳамаи он санаи вуқӯи ҳодисаро бо тақвими ҳиҷрӣ-қамарӣ (1316) ва милодӣ медиҳанд. Дар ибораи «Берун шуд аз Фарғона дуди оҳ», Сомӣ яке аз намудҳои моддаи таърих – таъмиро истифода кардааст. Дар ин мисраъ барои ёфтани моддаи таърих, бояд аз «Фарғона» «дуди оҳ»-ро тарҳ кард (яъне 1336-20=1316). Дар мисраи охир Сомӣ шӯришгаронро моҳирона танқид карда, аз он санаи шӯришро ба ҳисоби солшумории милодӣ баровардааст (1898).

Сомӣ дар асари худ инчунин ба санаи вафоти одамони машҳури замони худ моддаи таърих эҷод кардааст. Масалан, ба санаи вафоти ҳокими Ҳисори Шодмон – Остонақул қушбегӣ Сомӣ чунин менависад: «...Алғараз мушорунилайҳи мавсуф ба сабаби инқизои ҳаёти мустаор ва инқирози айёми умр ба фаҳвои байт:

*Ҳар он кӣ зод, ба ночор боядаш нӯшид,  
Зи ҷоми даҳр майи қулу ман алайҳо фон [1, 124 а]*

ба синни ҳаштодсолагӣ ғурраи рачаби 1324 х.қ. (21 августи 1906) дар вилояти Ҳисор нидои «арҷиъӣ»-ро ба гӯшу ҳуш исғо намуда, вадиати ҳаётро ба қобиз супурда, аз бисоти ҳукумати фони лобақо бархоста, озими дорулҳукумаи олами боқӣ шуд. Наъши ўро аз Ҳисор оварда ба сари мазори Ғоизуланвори имом Абуҳафси Кабир раҳматуллоҳи алайҳ дар ҷавори падараш мадфун сохтанд. Фақири роқимро дар таърихи ӯ бадеҳатан чизе ба хотир расид, манзур-ул-илабсор бод, таърих:

*Остонақул қушбегӣ он мири вазоратманқабат,  
Умре зи бахт муттафиқ, занги ғам аз хотир ситурд.  
Дар арсаи тӯли амал аспи шаҳоматро давонд,  
Дар турктози аҷал дармонд чун бечора гурд.  
Аз давлату ҷоҳу ҳашам дар кори ӯ н-ояд яке,  
Гӯӣ таваффуқ аз ҳама дар иззату ҳашмат бибурд.  
Дар базмгоҳи зиндагӣ шуд сархуши ҷоми фараҳ,  
Ногоҳ соқии аҷал бо софии ӯ омехт дурд.  
Таърихи соли реҳлаташ аз рӯи андӯҳ килки ман,  
Оҳе кашид, зад рақам: «Остонақул қушбегӣ мурд» [1, 1246].*

Дар мисраи охирон ибораи «Остонақул қушбегӣ мурд» моддаи таърих шуда, санаи 1324 ҳичрӣ-қамариро медиҳад.

Ҳодисаи дигар дар санаи мазкур, ин марги Мирзо Чалолиддинбӣ додхоҳ - ҳокими вилояти Каркӣ аст, ки бо марги Остонақул қушбегӣ дар як рӯз ба вукӯъ пайваستاаст. Дар ин бора Сомӣ дар давоми асари худ менависад: «...Яъне, мушорунилаҳи мавсуфу шахси маъруфро фурсати умр кӯтоҳӣ карда, ба муарриф ҷамраҳӣ намуд. Роқими ҳақир дар таърихи вафоти ӯ бо ин модда мулҳам шуд. Таърих:

*Чалоли ҳокими Каркӣ зи боргоҳи ҷалол,  
Расида буд ба ӯ рутбаи додхоҳӣ бор.  
Ба ҷои дод баровард дуди мардумро,  
Кашид аз ҳама аҳли диёр дуди димор.  
Аҷал расид ба доди аҳолии он мулк,  
Рабуд ҷони вайу дод ҷо ба дори қарор.  
Агар зи соли вафоташ касе суол кунад,  
Худи ӯ ҷавоб бигӯяд: «музолимам бисёр» [1, 125 а].*

Пас аз ин ҳодиса, Сомӣ доир ба вафоти ду духтари амир Абдулаҳад хабар дода, ба ин ҳодисаҳо моддаи таърих навиштааст: «... Сониха. Дар шуҳури санаи 1324 ҳичрӣ аз ҷумлаи муҳаддароти тутуқи ифбат ва мастуроти ҷилбоби исмат, аънӣ навбонаи бӯстони давлат ва ғунҷаи ҷамани салтанат, нурулайни дилбанд, фарзанди арҷманди ҷаноби алоҳазрат амирулмуъминин амир Абдулаҳад салламаху-л-Лоҳу-с-Самад, ки дар ақди издивоҷи бародарзодаи комкор, писари сайид Мирақрамтӯраи ҳокими вилояти Хузор буд, дар ахири моҳи ҷумодиуссонӣ (20 августи 1906) ба инқизои ҳаёти мустаор ва инқирози муддати умри нопойдор дар Хузор озими сафари ногузир шуда, рахт аз олами фанӣ ба дори боқӣ кашид. Наъши марҳумаи мазкураро дар вилояти Насаф оварда, ҳамчун ганҷ мадфун сохтанд. Бандаи роқим дар таърихи вафоти он муҳаддараи суродиқи исмат бо ин моддаи таърих мулҳам ва дар силки назм мунтазам гардонид. Таърих:

*Ба гулзори ҷаҳон бӯи бақо нест,  
Машав ғарра ба ибрат, дида бикшо.  
Ки дар роҳи фано фарқе набошад  
Ғадову шаҳ, фақирӯ агниёро.  
Аҷал ҷоми фано яксон ҷашонад,  
Бале, ҷуз Ҳақ намонад ҳеч ашё.  
Зи боғи салтанат ифбатпаноҳе,  
Ҳазон шуд бемаҳал дар дори дунё.  
Набошад ҷораи ин дард ҷуз сабр,  
Ки дар сабр омада аҷран ҷамило.  
Хирад таъриҳаш аз рӯи адаб гуфт:  
«Мақомаш ҷаннатулфирдавс бодо!» [1, 126 а].*

Пас аз ҷанде духтари дуҷуми амир Абдулаҳад вафот мекунад, ки ба ин ҳодиса ҳам Сомӣ моддаи таърих эҷод кардааст: «...Сониха. Мастур мабод, ки баъд аз ҳодисаи ҳоилаи мазкура ба фосилаи андак рӯз, панҷшанбеи бисту ҳафтуми моҳи раҷабу-л-марачҷаб (16 сентябри 1906) лайлатулмеъроҷ сабияи қаримаи дигари алоҳазрат, ки

дар никоҳи Циёнхоҷаи Мазорӣ буд, дар болои вазъи ҳамл ранҷур шуда, аз дори нопойдори дунё, ки намудест бебуд, озими олами буди бенамуд гардид. Аз рӯи қавли аиммаи ифбатпаноҳ мазкура «шаҳиди ҳукмӣ» шуда, аз ин рӯ дар лайлатулмеъроҷ фавтида, макбуру марҳум гардид. Каминаи роқим таърихи вафоти марҳумаи мазкураро чунин мулҳам шуда марқум сохт. Таърих:

*Рафт навбовае аз боғи амир,  
Сӯи фирдавс аз ин дори фузул.  
Некбахте, ки зи бахти масъуд,  
Бисту ҳафтум зи раҷаб ёфт вусул.  
Шаби меъроҷи Расулуллаҳ буд,  
Шуд аз ин дори пурошӯб малул.  
Соли таърихи вафоташ гардид:  
«Панҷишанбе, шаби меъроҷи Расул» [1, 126 б].*

Моддаи дигар:

*Гар зи таърихи вафоташ зи ту пурсанд, бигӯ:  
«Рӯзи панҷишанбеи шаҳри раҷабу ҳува бикаш».*

Сомӣ дар таҳти калимаҳо шумораи «1335» ва дар таҳти калимаи «ҳува» (هو) шумораи «11» навиштааст. Яъне аз 1335 адади 11-ро тарҳ кунем, моддаи таърих (1324) ҳосил мешавад.

Аз ин навиштаҳо чунин натиҷа баровардан мумкин аст, ки Сомӣ дар эҷоди моддаи таърих беҳамто буд ва якҷанд намуди он: лафзӣ, байинот ва таъмиро моҳирона истифода кардааст. Аҳамияти моддаҳои таърихи Сомӣ боз дар он аст, ки санаи вуқӯи аниқӣ воқеаву ҳодисаҳои муҳими таърихӣ ва табиӣ, ба монанди таваллуду вафоти одамони машҳури замон, чулуси подшоҳон ба тахт, ҳодисаҳои атмосферӣ ва ғайраро муайян мекунамд, ки дар дигар китобҳои илмиву таълимӣ кам дида мешаванд.

#### **Китобнома:**

1. Мирзо Абдулазими Сомӣ. Таърихи салотини манғитияи доруссалтанаи Бухорои Шариф. Дастхати Ганҷинаи дастхатҳои Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 927.
2. Мирзо Абдулазими Сомӣ. Тӯҳфаи шоҳӣ. Дастхати Институти шарқшиносии АИ РСС Ўзбекистон, № 2091.
3. Дастхати Институти шарқшиносии АИ РСС Ўзбекистон, № 61.
4. Садри Зиё. Тазкори ашъор. - Техрон, 1380. – 428 сах.
5. Дастхати Институти шарқшиносии АИ РСС Ўзбекистон, № 2091.
6. Дастхати Институти шарқшиносии АИ РСС Ўзбекистон, № 2262.
7. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Душанбе. СИ ЭМТ, 2009. – 680 сах.
8. Садриддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. Техрон, 1385. – 372 сах.
9. Раҷабов З. Мирзо-Азим Сомӣ ва осори ӯ. «Шарқи Сурх», 1947. - № 5. – С. 26-30.
10. Рӯзномаи Садри Зиё. Техрон, 1382. – 502 сах.
11. Зехнӣ Т. Санъати сухан. Душанбе, Маориф, 1992. – 304 сах.
12. Ғиёс-ул-луғот. Душанбе: Адиб. Ҷилди 1 (Алиф-шин). 1987. – 480 сах.

#### **МОДДАИ ТАЪРИХ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО АЗИМИ СОМӢ**

Дар мақола моддаи таърих дар осори муррих ва адиби асри XIX тоҷик Мирзо Азими Сомӣ баррасӣ шудааст. Анвои моддаи таърих мисли баййинот ва таъмия, ки дар замони муаллиф қариб ба фаромӯшӣ расида буданд, Сомӣ дар истифодаи онҳо дасти тамом дошта, дар эҳёву густариши онҳо эҳтимом варзидааст.

Моддаҳои таърихи Сомӣ бисёре аз вақоеи таърихӣ, соли чулуси амирон, солли таваллуд ва вафоти шахсиятҳои машҳури замонаш ва таърихи сохтмони биноҳои таърихиро фаро гирифтааст, дар осори илмӣ ва таърихӣ онҳо сабт нашудаанд.

**Вожаҳои калидӣ:** аморати Бухоро, Манғитиён, Мирзо Абдулазими Сомӣ, таърихнигорӣ, моддаи таърих, байинот, таъмия.

### ШАРАДА В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗЫ 'АБДАЛ'АЗИЗА САМИ

В статье рассматривается искусство шарады в творчестве таджикского историографа XIX века Мирзы 'Абдал'азима Сами. Показано, что он искусно использовал несколько видов шарады, как: байинот, таъмия и др. Значение его шарад заключается в том, что они точно определяют даты важнейших исторических и природных событий, вошествия на престол правителей, рождения и смерти знаменитых людей, строительства архитектурных зданий и сооружений и др., которые мало освещены в научной и учебной литературе.

**Ключевые слова:** Бухарский эмират, мангиты, Мирза 'Абдал'азим Сами, историография, шарада, байинот, таъмия.

### CHARADE IN THE WORKS OF MIRZA 'AĪDAL'AZIZ SAMI

The article deals with the art of charades in the work of the Tajik historiographer of the XIX century Mirza 'Aīdal'aziz Sami. It is shown that he skillfully used several kinds of charades as: *īayinot*, *ta'miya*, etc. The value of his charades lies in the fact that they accurately determine the date of the most important historical and natural events, rulers' coming to the throne, births and deaths of famous people, construction of architectural buildings and structures, etc., that had little coverage in the scientific and educational literature.

**Keywords:** *Īukhara Emirate, Mangit, Mirza 'Aūdal'aziz Sami, historiography, charade, īayinot, ta'miya.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Холов Махмудҷон Шарипович- ходими пешбари илми Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хатти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзоди илмҳои физика ва математика; тел.: (+992)903-05-00-28; E-mail: mkholov@rambler.ru.

**Сведения об авторе:** Холов Махмуджон Шарипович – ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, кандидат физико-математических наук; тел.: (+992)903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

**Aйout the author:** Kholov Mahmudjon Sharipovich – leading researcher at the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of physical and mathematical sciences. Phone: (+992) 903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

УДК:891.550.092

### ШАҲРВАНДИ КИШВАРИ ШЕЪР

*Умриддин Юсуфӣ*

*Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Имрӯз дар замони истиқлоли Тоҷикистон як насли нави вориди майдони адабиёт шуданд, ки бо шеваи гуфтор, сабки баён, тарзи тасвир, вусъати маъниофарӣ ва бардоштҳои шоирона аз насли қаблӣ бузургсоли худ тафовут доранд. Толиби Лукмон, Бобаки Суғдӣ, Фирдавси Аъзам, Рустам Аҷамӣ, Сурайёи Ҳаким, Разиюддин Атоӣ, Шаҳодат, Бузургмехри Ҳаким ва Шохбегимро ба ин гурӯҳ метавон шомил кард.

Шохбегим (Маликшоева Шохбегим Хайруллоевна) 16-уми март соли 1991 дар шаҳри Душанбе зода шуда, фориғуттаҳсили донишқадаи суханшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2014) аст. Солҳои 2013-2014 дар олимпиадаи ҷумҳуриявӣ



донишчӯён ширкат варзида, соҳиби ҷои аввал ва сазовори медали тилло гардид. Яке аз аъзои фаъоли маҳфили адабии “Чароғи абадӣ”-и Донишкадаи суҳаншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон буда, навиштаҳояш аз ҷониби устодон ҳубу умедбахш арзёбӣ гардид. Аз ширкаткунандагони Машваратҳои ҷумҳуриявии адабони ҷавон, ки аз ҷониби Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон ҳар ду сол барои пайдо кардани истеъдодҳои нав таъсис дода шудааст, мебошад. Аз ҷумла, шоир ва муҳаққиқ Рустам Ваҳҳоб, ки ба нахустин дафтари шеъри Шохбегим сарсухан навиштааст, дар мавриди шеъри ӯ чунин андеша дорад: “Хусусан, Шохбегим бо чанд китба шеъри навоваронаи худ он вақт мавриди таваҷҷуҳи ширкаткунандагони ин машваратҳо қарор гирифта буд ва ин намунаҳо баъдан дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ба таърифи расид” [9, 4].

Ҳолиё, ӯ аспиранти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. Ашъораш дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ва ҳафтаномаи адабии “Адабиёт ва санъат” борҳо интишор шудаанд.

Ҷавҳари ҳар як шеърро, пеш аз ҳама суварӣ хеёл ва маъниофарӣ ташкил медиҳад. Ин ду унсурӣ шеър шоирро ба иҷбор водор месозад, ки “аз нардбони обшор боло биравем ва пиллаҳои амвоҷро зерӣ по” (Қайсари Аминпур) гузорем.

Бидуни тардид, шеър ҳосили ҷустуҷӯҳои эҷодӣ мебошад. Фитрат, заковат ва истеъдоди модарзодӣ бо заҳамоти пайвасти ва пайгириҳои шоир имтизоч ёфта, барои таквину такмили ҳунари асили шоирӣ замина фароҳам меорад. Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Ҷаҳор мақола” менависад, ки шоир бояд “салимулфитрат, азимулфикрат, саҳеҳуттаъ, ҷайидурравия ва дақиқунназар” [5,48] бошад. Ӯ баъдан таъкид мекунад, ки “шоир... дар унфувони шабоб ва дар рӯзгори ҷавонӣ бист ҳазор байт аз ашъори мутақаддимон ёд гирад ва даҳ ҳазор калима аз осори мутааххирон пешӣ ҷашм кунад ва пайвасти давонини устодон ҳамехонад ва ёд мегирад, ки дар омаду беруншудӣ эшон аз мазойику дақиқи суҳан бар ҷӣ ваҷҳ будааст, то туруку анвои шеър дар таъби ӯ муртасам шавад ва айбу ҳунари шеър бар саҳифаи хиради ӯ мунаққаш гардад, то суҳанаш рӯй дар тараққӣ дорад ва таъбиаш ба ҷониби улув (в) майл кунад” [5,49]. Ҷарҷанд ин андеша аз ҷониби Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҳанӯз дар садаи XII гуфта шудааст, вале он имрӯз низ ба масобаи “дастури шоирӣ” ба ононе, ки ҳаёти хешро ба шеър мебахшанд, аҳамияти вижа дорад.

Тару обдор ва саҳлу латиф гуфтани шеър яке аз шартҳои дигари ҳунари шоирӣ бувад ва муҳимтар аз ҳама ба қавли Унсурӯлмаолии Қайковус “шеър баҳри мардумон гӯянд, на аз баҳри хеш” [2,167].

Вале ҳолиё, дар авоили садаи XXI натавонӣ вазъи шеъри ҷаҳон, балки шеъри порсии тоҷикӣ низ дигар шудааст. Шеър бештар ҳолати навишторӣ пайдо карда, ҳонандаи кам дорад. Инсоният имрӯз ба кашфи падидаҳои нави илмӣ бештар таваҷҷуҳ пайдо карда, то ба василаи истеҳсоли таҷҳизоти замонавӣ қори одамонро осон намояд. Шеър дар ин авохир, дар маҷмӯъ ба завқи зебоишинохтии гурӯҳе маҳдуд ва шоир ба қавли Шохбегим “шаҳрванди кишвари шеър” гардидааст.

Шеърҳои Шохбегим самимӣ суруда шудаанд ва соҳиби эҳсоси иҷтимоӣ мебошанд. Дар онҳо эҳсоси гарм, афкори амик, диди тоза, вусъати тасвир, гоҳе қудрати баён, ҷамъбастиҳои зебои бадеӣ ва вазну оҳанги ҳасби ҳоли ҷавонӣ ба назар мерасанд. Рӯдхонаи шеъри Шохбегим аз қуллаи ҳаёли Варзобдара сарчашма гирифта, ба маҳди шеъри тоҷикӣ - Душанбешаҳр мерезад. Ӯ ҳудро зодаи кишвари хуршедӣ, аз базри офтоб, аз дудаи Золи Зар ва аз насли Рустаму Сиёвуш медонад ва ифтихормандона мегӯяд:

Мо мардумони мамлақати офтобием,  
Чун Золи Зар ба мӯйи зару ҷашми обиём.  
Дар сафҳаи замон  
Ҳубу бади ҷаҳон  
Бисёр дидаем.  
Аз базри офтоб,  
Аз насли Рустамем. (Офтобӣ)

Ин мавзӯъ тадовуми мавзӯи “худҷӯӣ, худрасӣ, худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ” (ибороти Абдунабӣ Сатторзода) буда, дар ашъори устодони шеърӣ муосири тоҷик - Мӯмин Қаноат, Лоик Шералӣ ва Бозор Собир нақши барҷаста дорад.

Адабиётшиносии номӣ Абдунабӣ Сатторзода дар ин хусус чунин менависад: “Ба шарофати онҳо (Мӯмин Қаноат, Лоик ва Бозор Собир- У.Ю.) исмҳое чун Зардушт, Авасто, Деваштич, Бухоро, Самарқанд, Балх, Сугд, Зарафшон, забони порсии дарӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Мавлавӣ, Шохнома, Рустам, Сӯҳроб, Рахш, Таҳмина, Восеъ, Айнӣ, Турсунзода, Бобочон Ғафуров ва ғ. ба рамз ва тасвирҳои шоирона табдил ёфтанд ва дар дилу дидаву ғӯши ҳар тоҷики ватанпарасту миллатдӯст ҷой гирифтанд” [6,70].

Шеърҳои дар тавсифи Ватан ва модар навиштаи Шохбегим низ дар идомаи ҳамин суннатҳои устувори адабиёти муосири тоҷик аст. Шоирони зиёде дар тавсифи шаҳри Душанбе шеър эҷод кардаанд, вале маъруфтариини он шеърӣ устод Боқӣ Раҳимзода мебошад:

Аҷаб шаҳри дилорой Душанбе,  
Хаёлам зеби дунёӣ Душанбе.  
Шудам сарсабз дар оғӯши меҳрат,  
Чу дил дар синаам ҷой Душанбе. (Дилорой, Душанбе)

Шоира аз зовияи дигар ва дариҷаи нав ба ин масъала нигоҳ карда, мақом ва ҷойгоҳи пойтахти тоҷикон – шаҳри Душанберо бо таркиботи равшани “матлаи давлат”, “масдари миллат” ва “тахту авранг ва ҷуҷу ниғин” ташбеҳ кардааст. Бояд гуфт, ки дар назари нахустини он шеър хитоба мебошад, вале мухтассоти ин гуна ашъор, қабл аз ҳама ба бедор кардани эҳсоси гарми ватандӯстӣ ва бедории миллӣ ниғаронида шудааст.

Душанбе рӯзи аввал шуд ба таърихи навини мо,  
Душанбе - ҳарфи аввал дар китоби сарзамини мо.  
Душанбе - матлаи давлат, Душанбе-масдари миллат,  
Душанбе-тахти мо, авранги мо, ҷуҷу ниғини мо. (Душанбе)

Дар бораи шахсият ва фаъолияти Сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ шоирони зиёде, бахусус Лоик, Бозор Собир, Гулназар, Гулрухсор, Фарзона шеър гуфтаанд.

Лоик Шералӣ шахсияти адабӣ, таърихӣ, сиёсӣ ва эҷодии устод Айниро чунин тасвир карда:

Зи лавҳи ғӯрҳо, аз мармари сарди мазористон,  
Зи хоки мурдагони зиндатар аз зиндадарғӯрон,  
Зи нақши ҳар катиба, нақши нохун дар тани зиндон,  
Зи соҳилҳои бедаре, зи дарёҳои бечарён  
Ту моро кофӣ, устод,  
Ту моро ёфӣ, устод!

Зи аъмоқи фаромӯшхонаҳои тираи таърих,  
Зи хоке, ки шуда оморҳои тири бадхоҳон,  
Чу абёти парешоне, ки монд аз Рӯдакӣ мерос,  
Ту моро ҷамъ овардӣ зи ҳар маҷмӯаву девон,  
Ту моро зинда гардондӣ,  
Ба мо моро шиносондӣ.

Зи маснадҳову манзарҳо,  
Зи ҷанги роҳи кишварҳо,  
Зи авроқи баёзу ҳарфи ноҳони дафтарҳо,  
Зи сарҳое, ки рӯи дорҳо ҳам буда сарафроз,  
Зи ҳар доре, ки бишкоста зи бори фитрати сарҳо,  
Ту ҷустӣ номи тоҷикон,  
Муроду коми тоҷикон....[3, 26-28].

Ба андешаи Абдунабӣ Сатторзода «... бештар мақом пайдо намудани маъниҳои шоиронаи миллию таърихӣ дар шеъри имрӯзаи тоҷик гувоҳӣ бар он медиҳад, ки дар назми граждании мо дар ду даҳсолаи охир як навъи нави шеър – шеъри таърих ва сабки тозаи нигориш – сабки миллию таърихӣ» ташаккул ёфтааст (6, 100). Бозор Собир низ аз ин шеъри устод Лоик пайравӣ намуда (худааш онро эътироф кардааст), ҷеҳраи адабӣ ва симои таърихии устод Айниро бо воқеъгароии сифр чунин тасвир намудааст:

... Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,  
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.  
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,  
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.  
То ба Айнӣ гарчи дарёи сухан шодоб буд,  
То ба ӯ дар зиндагӣ пайроҳаи ноёб буд.  
Мисли он рӯзе, ки онро метавон дар ёд дошт,  
Дар лаби Вахш Зарафшон мардуме беоб буд.

Ин ҳақиқат мекунад чашми маро ҳар бор тар,  
Кас набуд дар Панҷруд аз Рӯдакӣ гумномтар.  
Дар Фаранг аз аҳди Сомон гар асар мекофтанд,  
Дар Бухоро тӯдае дуздона зар мекофтанд.

То ба Айнӣ шоирон танҳо ба танҳо хондаанд,  
Ӯ суруди инқилоби халқро бо халқ хонд.  
То ба ӯ аз шоирон девону дафтар мондааст,  
Ӯ ба мо девону дафтар, ҳам ватан, ҳам халқ монд.

Тоҷиконро аз замин чун донаҳо дарёфт ӯ,  
Чун китоби кӯҳна аз вайронаҳо дарёфт ӯ.  
Тоҷикистон гар на, ҳар як тоҷике осори ӯст,  
Хотири бедори мардум хотири бедори ӯст.

Гарчи табъи Рӯдакӣ шеъри зақӣ эҷод кард,  
Офарин бар табъи Айнӣ, Рӯдакӣ эҷод кард.  
Гар ба дунё рафт Сино чун табиби иллате,  
Кард ӯро ҳиммати Айнӣ табиби миллате [1, 13-14].

Шоҳбегим, ки дар навиштаҳояш аз сабки нигориши устод Лоик, Бозор Собир ва Фарзона тақлид мекунад, бо таҷдиди назар ва ручӯи таърихӣ Душанбеи навбунёдро ба маҳди донишу хирад ва қонуни илму фарҳанги тоҷикон - Бухоро шабеҳ (талмех) сохтааст, ки дорои як навъ биниши ҳунарий ва диди зебошиносӣ мебошад:

Дар ин ҷо қомати Айнии миллатсоз боло шуд,  
Дар ин ҷо чашмҳои Рӯдакӣ аз шавқ бино шуд.  
Дар ин ҷо Оли Сомон боз ҳам ҳомии Сино шуд,  
Бухоро - маҳди дониш, дар Душанбе тоза эҳё шуд. (Душанбе)

Шоира бо диди тоза «ман»-и худро дар миёни анбӯҳи одамон аз фарҷоми тақвими замон мепоёнд ва дами будан бо ёрро соати саодати рӯзгори хеш мешумарад, ки аз табъи салим ва қареҳаи баланди шоирӣ доштани ӯ гувоҳӣ медиҳад. Чунончӣ:

Зиндагии дили ман ба тамоми дигар аст,  
Мисли ман ҳеч кас ин гуна будан нагӯнад.  
Ман тамоман дигарам  
На ба мисли дигарон.

Ва далели ҳама ин соати девори ман аст,  
Ки зи поён ба қафо мепоёнд

Ва ҳамон соати бо ту бударо  
Зи раҳи омадааш мечӯяд.

Ва далели ҳама тақвими ман аст,  
Ки зи тақвими замон фарқ кунад:  
Сафҳаҳоро ба қафо месипарад  
Ва ҳамон рӯзаки бо ту бударо

Сафҳаи аввалу ҳам охири худ мешумарад. **(Соати саодат)**

Аксари шеърҳои Шохбегим ба ишқ, дӯст доштани маҳбуб, муҳаббат ба ёр, хушиҳои рӯзгори ҷавонӣ, инчунин дарди ҳичронӣ фироқ бахшида шудаанд. Шоира эҳсос ва ҳасби ҳоли ошиқону дилбарони муштокро дар қолаби ғазал, дубайтӣ ва шеъри сафед сурудааст. Ў дар шеъри «Ману ту» санъати чамъу тафриқро ба кор бурда, ҳолати мушаххас, рӯҳияи ошиқона, манзараи васлу ҳичрон, фазои пуртакопӣ ва эҳсоси гарму сарди худро чунин баён дошта:

Ману ту мисли ду тори рубобем,  
Ҳама оҳанги мо оҳанги ишқ аст.

Ману ту мисли ду боби китобем,  
Ҳама мазмуни мо фарҳанги ишқ аст,

Вале афсӯс,  
Агарчанде ки ду тори рубобем,  
Чудо аз ҳам ба ду торем, ду тор...

Агарчанде ки ду боби китобем,  
Чудо аз ҳам ба ду чилдем, ночор... **(Ману ту)**

Қаҳрамони лирикии шоира бештар дарди ҷудой мекашад. Нигоҳи маъюси раҳпо ва танҳои дилбар ҷӯи дидори ёр аст, ҳарчанд номи ёри дилбанди худро дар «тасбеҳи лабҳо» мисли занҷир такрор ба такрор зикр мекунад, вале он ёри номехрубон ба дилбар эътино ва эътиборе намедихад.

Аз ин раҳпоии беҳудапой,  
Садои номи ту охир раҳо шуд.  
Ба гӯши ҳафт миллиард одами даҳр  
Садои хастаам оҳиста ҷо шуд.

Вале бар гӯши ту ҳарфе нагунҷид  
Зи оҳанги нидои ёр, эй ёр.  
Мане, ки кардаам тасбеҳи лабҳо

Ҷафат занҷири номатро ба такрор. **(Занҷири ном)**

Ишқ ба андешаи Шохбегим ба “ҷадвали зарбу ҳисоб” монанд буда, ба ҳеч чиз шабоҳат ва муҳимтар аз ҳама “миллату мазҳаб” надорад. Вале посухи он ба ошиқу маъшук яксон аст, ё васл ё ҳичрон:

Ишқ гӯё ҷадвали зарб аст,  
Ҷадвали тақсиму зарб аст.  
Миллату мазҳаб надорад,  
Нусхае дигар надорад.  
Ишқ гӯё  
Ҷадвали зарбу ҳисоб аст,  
Бар суоли ду ба ду,  
Дар ҳама ҷо як ҷавоб аст.

Ишқе, ки шоира табиғ мекунад, дар бештари онҳо ҳолати ноумедӣ эҳсос мегардад. Ин ҳолат рӯҳияи маъюскунандаро ифода мекунад ва чунин менамояд, ки қаҳрамони лирикии шоира дар ҷустуҷӯи ёри мувофиқ аст. Шоира дар ҷаҳони ёдҳо зиндагӣ мекунад ва дар “навори хоҳири дили ӯ” таркиботу мусталаҳоти “ёдҳои садгиреҳ” “ёдбуди ғам”,

“ёдгори ишк”, “мазори ёдхо”, “риштаи ёд” “лавҳи ёд”, “занҷири ёд”, “ҳасрати ёд”, “шишаи ёд”, “барги ёд”, “дунёи ёд”, “ҷангали ёд”, “ёдномаи дил”, “ёдҳои рафта”, “ёдҳои ғамгин”, “рамзи ёдбуд”, “ёдҳои парешон”, “бобунаи ёд”, “сабзёд”, “ёдҳои қорӣ” ва ... ба мушоҳида мерасанд, мисли:

Ман меравам, ки туро ёбам,  
Сӯи қафо,  
Аз сафҳаҳои даридаи тақвим.

Ман меравам, ки туро ёбам,  
Аз зарби ду ба ду,  
Аз чору дуи тақсим.

Ман меравам, ки туро ёбам  
Аз ёдҳои гуму парешонам.  
Ман меравам, ки туро ёбам  
Аз лаҳзаи қадим. **(Ман меравам, ки туро ёбам)**

Ҳамин аст, ки зиндагии гузаштаи худро меҳода фаромӯш намояд ва саҳфаи ҳаёти худро “аз сари хат ва бо ҳуруфи хатти нав” оғоз бахшад:

Зиндагиро медиҳам оғоз боз,  
Аз сари хат бо ҳуруфи хатти нав.  
Он ҳама сенуқтаҳоро хат задам...  
Ҳамраҳи сенуқтаҳо аз ман бирав!

Шоҳбегим дар гуфтани ғазал ҳам таби худро озмудааст. Ҳарчанд ин нави шеър дар маҷмӯаи шоира кам ба назар мерасад, вале гуфтори ӯ муҳкам ва устувор буда, суҳанаширо бо таркибҳои тоза ва лаҳни нав баён медорад:

Биё сарлавҳаи ғамҳои борон,  
Варақҳои диламро боз гардон.

Биё, ай мӯҷиби абри нигоҳам  
Маро аз офати ғам соз пинҳон.

Биё, барномаи худро дигар кун,  
Биёву нуқта мон бар номи ҳичрон.

Биёву хандаро арзониям деҳ,  
Тулӯи офтоби васлу армон.

Маро бо бозгаштат шод гардон,  
Ба мавҷи тозаи як занги тилфон.

Биё, аз имтиҳони ғам гузаштам,  
Дар охир аз фани ту саҳлу осон.  
Биё, барномаи ғам хатм гардид,  
Суруди интизорӣ ёфт поён. **(Бозёфтҳои шоирона )**

Таби Шоҳбегим модарзод буда, суҳанаши равон ва сабки баёнаш сода аст. Эҳсос, дарк ва биниши шоирона дорад. Дар навиштаҳои ин бозёфтҳои зебои шоирона ба назар мерасанд. Пораҳои зер, ки ҷанбаи тасвири ва ҳунарии шеър, ҳолатсозӣ доранд, гувоҳи ин гуфтаҳоианд. Дар даруни ҷашмҳо “дил задан”, яъне тапидан, “оҳ кашидан”, “нишастан” ва “роҳ рафтан” саропо баёни шоирона аст.

Даруни ҷашмҳоят мезанам дил,  
Даруни ҷашмҳоят мекашам оҳ.  
Даруни ҷашмҳоят менишинам,  
Даруни ҷашмҳоят меравам роҳ...**(Даруни ҷашмҳо)**

Ва:

Ки худро мезанад бар дӯши танҳой.  
Ва ин пораи шеър:

Ман туро, ай соати макру фиреб,  
Ҳолиё бар рӯи деворат занам.  
Бишканӣ, гардӣ дупора мисли дил,  
Акрабакҳои дилатро барканам.

Ё:

Офтоб аз хонааш кӯчидааст.

Ва:

Дили ман сард шудааст аз меҳрат,  
Осмонам ба замин часпидааст.  
Ях бибаствааст дилам аз сардӣ,  
Ва аз он ишқи ту ҳам лағжидааст.

Ва:

Луқмаи нон дар даҳоншон гашт захр,  
Ҳасрати фарзандҳо посира шуд.

Вожасозӣ:

Калидашро бидеҳ бар ман, мабодо!  
Дилатро бишканад ин дилшикаста!

### **Нуксонҳо**

Дар канори бозёфтҳо дар шеъри ҳар шоире, ки ба нав сахнаи адабиёт ворид мешавад, одатан нуқсу камбудҳои лафзӣ маъноӣ ва вазнӣ дида мешаванд. Навиштаҳои Шохбегим аз ин мустасно нест.

Шоира дар шеъри «Офтобӣ» дар мисраи: «Зарри халос нест», дар поварақ шарҳ дода, ки таркиби «зари халос» ба маъноӣ «тилоӣ холис» ояд. Вале ин тавр нест, ҳеҷ гоҳ вожаи «халос» маъноӣ «холис», яъне «зарри тамомиёр»-ро намедихад. Ин гуна қорбурди вожа аз ҷониби шоира иштибоҳи фоҳиш аст. Бояд қарина ва гунаи дигарро ба қор бурд, то маънии дилхоҳ ба даст ояд.

Дар шеърҳои шоираи ҷавон гоҳе таркибҳо нодуруст ифода ёфтаанд, аз ҷумла «гулӯи завқ», «бозии бачошав» (ин бозии кӯдакон «рустшавақон» ном дорад – У.Ю.), «фарёди нигоҳ», «даштҳои зиндагӣ», «биёбони зимистон», «суди шаҳри орзу».

Ба ин намунаҳо таваҷҷуҳ фармояд:

### **Гулӯи завқ:**

Бо ту будан дар гулӯи завқи ман  
Савти шеъри нотамоме мешавад.

### **Фарёди нигоҳ:**

Ман хуни ҷароҳати дили шаб,  
Фарёди баланди як нигоҳам.

### **Даштҳои зиндагӣ:**

Дар миёни даштҳои зиндагӣ,  
Гоҳ пайдо, гоҳ нопадостам.

### **Биёбони зимистон:**

... Шеъри танҳоям ба рӯи як саҳифа,  
Сафҳаҳо боқӣ сафеданд  
Чун биёбони зимистон  
Даштҳои беҳуданду қаронанопадиданд.

Таркиби «биёбони зимистон», ки соҳтаи муаллиф аст, аз лиҳози маъноӣ иштибоҳ дорад. Зеро «биёбон» ончоест, ки аз регу шин иборат мебошад. Дар биёбон асосан гармо ҳукмфармоӣ мекунад ва дар биёбон фасли зимистон, баҳусус барф намеборад.

Баъзан дар навиштаҳои шоира абёте ба назар мерасанд, ки бори маъноеро ифода намеkunанд, мисли:

Накши пой аспӣ қисмат дар уфук,

Ёдгорӣ оқибат пай мекунам.

Ё таркиби «рахпоии беҳудапой», ки ҳеҷ бори маъно ба худ намекашад:

Аз ин рахпоии беҳудапой,

Садои номи ту охир раҳо шуд. (Занҷири ном)

Таркиби «ҷӯйбори хотир» ҳам дар осори мутақаддимин ва мутаохирин дида нашуд, ба гумони ғолиб сохтаи муаллиф аст:

Бо равиши ҷӯйбори хотирам,

Мебарам бобунаи ёдат ба шавк.

Дар баъзе аз абёт ноҳамвории мантиқӣ ва сакта воমেҳӯрад, масалан дар байти зер вожагони «афзун» ва «бисёр», ки як маънӣ доранд, дар як мисраъ омадаанд. Шоира ба хотири пур кардани вазн ин амрро анҷом дода, ки нохушоянд аст:

Ёди ту дар хотири дил,

Аз ҳад афзун гашт бисёр.

Бархе аз шоирони ҷавон ва ҳатто шинохтаи тоҷик ба ҳатти сирилик бештар одат кардаанд. Масалан, вожагоне, ки бо ҳарфи «айн» оғоз мешаванд, дар алифбои кунунии тоҷикӣ бештар ба «алиф» шабоҳат дошта, сабук талаффуз мешаванд. Чунон қорбасти вожаҳо асосан ба сактаи вазн рӯбарӯ мегардад. Дар таркиби «навунвон» ҳар се ҳичояш баланд (дароз) аст, вале тибқи талаффузи имрӯзаи тоҷикӣ ҳичаи аввали ин таркиб кӯтоҳ воқеъ мешавад, ки дар ин сурат вазн иштибоҳ аст:

Матлаъи навунвонӣ,

Нусхаи дилу ҷонӣ.

Дар навиштаҳои ин шоираи ҷавон шиору хитоба низ вуҷуд доранд. Ин шиорҳо ҳолати як лаҳзаро ифода месозанд ва аз ҳунари шоирӣ ори ҳастанд:

Оташу сӯзи муҳаббат,

Зиндагӣ дард асту ҳасрат.

Шоҳиде дорам? Надорам!

Пеши кӣ созам шикоят? (Зиндагӣ кинои зебост)

Шоира дар мисраъе “Аз паси оина растам” мегӯяд, чӣ маънӣ дорад нафаҳмидам:

Пушти зиндони ҳавасҳо,

Қолаби ғамро шикастам.

Шишаи ёди ту уфтод,

Аз паси оина растам.

Яке аз нуқсҳои дигари шеърӣ муосири тоҷик умумигӯӣ, урёнгӯӣ ва мучаррадбаёнӣ (баёнӣ абстракт)-и матолиб мебошад. Ин гуна ашъор дар аксари навиштаҳои шоирони ҷавон ба назар мерасад. Нахуст онҳо, аз маҷрои замони муаллиф дуранд, яъне набзи замонаро ифода намесозанд. Дувум, ҳолат, фазо, замони номуайян ва рӯҳияи умумӣ доранд. Онҳоро наметавон ташхис кард, ки муаллифашон кист ва замони таълифашон кадом қарн аст!!? Ҳамин гуна хитобаҳои беҳолат ва бефазову безамон дар маҷмӯаи Шохбегим низ вуҷуд доранд. Барои мисол ду намуна меорем:

Кӯчаҳо тангу ҳамӯшу тору бим

Осмон ғамхонаи ҷашми ман аст.

Қисса ҳолӣ аз навозишҳои туст,

Лаҳзаҳо саршор аз ҳашми ман аст.

Соати дастам дигар ҳобидааст,

Вақт охир дод истеъфои худ.

Беҳабар мондем аз вақту фазо,

Дар миёни лаҳзаҳои бевучуд. (**Қоби ҷашм**)

Мисоли дигар:

Аз китоби сарнавиштам, бедарег,  
Меравам, барномаро хат мезанам.  
Когазу дастурҳои қолабӣ  
Аз фарози тори дунё меканам.

Меравам аз чор фасли зиндагӣ  
Мекунам барномаи онро дигар.  
Аз паси ҳар фасл фасли тозае  
Мерасад беинтиҳо чун чорагар. (Дастурҳои қолабӣ)

Рустами Ваҳхоб дар сарсухани худ аз «зудранҷӣ»-и ҷавонон, аз ҷумла Шохбегим, ки шеършон аз ҷониби мунтақидон нақд мешавад, чунин ёд мекунад: «Ҷаласаи нахустини маҳфили «Ҷароғи абадӣ» ба ёд мерасад, ки дар он донишҷӯи соли аввале, ки худро Маликшоева Шохбегим муаррифӣ кард, суханро бо шикоят оғоз намуд, ки баъзе аз доварон ва ноқидон бо хунсардӣ ва бепарвояи нисбат ба меҳру алоқаи ҷавонон ба адабиёт, ба шеър суханоне мегӯянд, ки онҳоро дилшикаста мекунад ва аз шеър адабиёт дур мешаванд. Маълум шуд, ки ӯ худ низ бо чунин ҳолате рӯбарӯ шудааст ва чанд сол дигар даст ба шеър набурдааст» [9, 4].

Барҳакс, ба андешаи инҷониб, ҳадафи асосии танқиди адабӣ таъриф ва ситоиши шоир на, балки баррасии норасоии шеър мебошад, то ин ки муаллиф дар оянда иштибоҳоти худро ислоҳ намояд.

#### **Пайравӣ аз бузургон**

Ҳеч шоире дар ибтидои ҳунари шоирӣ аз тақлид ӯрӣ нест. Шохбегим ҳам дар навиштани шеър ба устодоне чун Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Фарзона ва Фурӯғи Фаррухзод пайравӣ кардааст. Шеваи баён ва вазни ашъораш бештар ба сабку сиёқ ва авзони ашъори устод Лоик ва Бозор Собир шабоҳат дорад. Ба хоҳири тӯл нақшидани сухан танҳо ба як мисол аз ашъори устодон иктифо мекунем.

Ба шеъри устод Лоик алоқаи шадид доштани шоира диққати адабиётшиноси тавоноӣ тоҷик устод Абдунабӣ Сатторзодаро ҷалб кардааст. Устод Сатторзода дар мақолаи “Шеъри тоҷикӣ бе Лоику Бозор” менависанд: “Дар яке аз шумораҳои моҳи ноябри соли 2009 ҳафтаномаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон “Ба қуллаҳои дониш” ҷашмам ба навиштаи донишҷӯи соли аввали факултаи забон ва адабиёти тоҷикӣ Шохбегим Маликова афтод, ки “Лоик кучой?” унвон дошт. Муаллиф дар он аз ҷумла навиштааст: “Имрӯзо дилам шеъри нави ӯро меҷӯям, вале кучост он Лоик, ки дилро таскин бахшад” [7, 155]. Албатта, ин гуфтаҳо гувоҳи онанд, ки шеъри устод Лоик ба эҷодиёти шоираи ҷавон таъсири мустақим доштааст.

Лоик дар яке аз шеърҳои машҳури худ менависад:

Мезанад борон ба шиша,  
Тора-тора, ришта-ришта.  
Шеърҳоям нимкора,  
Саргузаштам нонавишта [3, 46].

Пораи зери шоира ҳам аз лиҳози маъно ва ба вазни шеъри ғавқ мутобиат дорад:

Зиндагӣ ҳуб асту зебо,  
Бе ту аммо нотамом аст.  
Шеърҳоям пучу сода,  
Шеърҳоям бе ту хом аст.

Шохбегим ба шахсияти адабӣ ва ашъори Бозор Собир эҳтироми хоса дошта, яке аз шеърҳояшро ба ӯ эҳдо кардааст:

Мисли чил милён халқи тоҷики рӯи замин,  
Парчамафрозӣ накардӣ,  
Бо дирафши ковиёӣ,  
Мисли мо бозӣ накардӣ.  
Баски бо теги забон аз душманон  
Қасди тоҷикро гирифтӣ,



Дасти тоҷикро гирифтӣ.

Ин муҳаббати самимӣ ба шахсияти адабии Бозор Собир дар нигоштаҳои шоираи ҷавон, албатта бетаъсир намондааст.

Такрори калимот, ки ба оҳангин ва мутантан шудани шеъраш мусоидат менамояд, дар шеваи нигориши Бозор Собир ҷойгоҳи хос дорад. Баъдан ин сабки баёнро Низом Қосим ва Сайёд Ғаффор пайравӣ кардаанд ва худро аз шогирдони Бозор Собир мешуморанд.

Масалан, ба ин абёт таваҷҷуҳ фармояд, ки аз шеъри «Ширбаҳо» аз ӯ шуда:

Дар зулфи ту аз рӯзи азал мавсими бод аст,  
Дар ҷаҳми ту аз рӯзи азал мавсими об аст.

Ва:

Ғайри ту дар ин шаҳр касе ширбадан нест,  
Ғайри ту дар ин шаҳр ҳама ширфурӯшанд.

Ё:

Он ҳалқаи гӯшат, ки маро ҳалқа намуда,  
Чун ҳалқаи сифр асту вале сифри тилоист.

Ва:

Бобои туро ҷилди китобам ҳақи нон аст,  
Момои туро шеъри сафедам ҳақи шир аст [1, 49-50].

Шоҳбегим аз шеваи нигориш устод Бозор Собир илҳом гирифтаву пайравӣ карда:

Олам ҳама ҷо намунаи танҳоист,  
Олам ҳама ҷо намунаи зебоист.

Ё:

Байни мо дар зиндагӣ рабте набуд,  
Байни мо дар зиндагӣ рабте намонд.

Ва:

Мебарад ёди туро аз ёди ман,  
Акрабак беист умре меравад.  
Мебарад ёди маро аз ёди ту,  
Акрабак беист умре медавад.

Шоираи ҷавон аз шеъри Гулрухсор ҳам илҳом гирифта, шеъре бо номи «Хайрбод» эҷод кардааст, ки як навъ хитоба мебошад:

Меравам аз олами афсонаҳоят,  
Меравам аз ёдҳоят,  
Меравам аз олами фарёдҳоят,  
Меравам то самти хомӯш  
Меравам то кӯи уммед,  
Меравам рӯ сӯи хуршед. (Хайрбод)

Баъзе таркибу истилоҳоте, ки дар ашъори Фарзонабону корбаст гардидааст, дар эҷодиёти Шоҳбегим низ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ин нукта шаҳодат медиҳад, ки Шоҳбегим ба ашъори Фарзонабону низ таваҷҷуҳи хоса дорад.

**Фарзона:**

Дар ин қарне, ки бе Мачнуну Лайлост,  
Ҳама офоқ мачнунхонаи мост [8, 101].

**Шоҳбегим:**

Дар ин асре, ки Мачнун ҳам маҷозист  
Хузурат дар дилам чун офтоб аст.  
Дило, аз нав қадимӣ шав, қадимӣ,  
Ки Мачнуни навин андар ниқоб аст.

**Фарзона:**

Рӯзи милоди муҳаббат рӯзи милоди Худост,  
Меравам ман, зери поям нардбони кибриёт [8, 113].

**Шоҳбегим:**

Рӯзи мавлуди муҳаббат,

Базми шодӣ базми ғам шуд.  
Бе ту дидам хештанро,  
Умри кӯтаҳ боз кам шуд. (Мавлуди муҳаббат)

**Фарзона:**

Гуфтам, ки нуқта мениҳам, инак, зи баъди ишқ,  
На, ишқи ман се нуқта шуду бардавом шуд... [8, 153].

**Шохбегим:**

Зиндагиро медиҳам оғоз боз,  
Аз сари хат бо ҳуруфи хатти нав.  
Он ҳама сенуқтаҳоро хат задам...  
Ҳамраҳи сенуқтаҳо аз ман бирав!

Умед дорем, Шохбегим, ки бо «Пайғомбарг» вориди адабиёт шуд, бо «оташбарг»-у «зарринбарг»-ҳои дигар дарахти тавоноии шеъри муосири тоҷикро сабзтар хоҳад кард. Шоира дар ин маҷмӯа ба мардум пайғом дод, ки ӯ «шаҳрванди кишвари шеър» ва ба андешаи инҷониб маромномаи шоирии худро таъйид сохт:

Мардум!

Ай мардуми ҷаҳон!

Аз ӯ дигар шиноснома напурсед,

Ӯ шаҳрванди кишвари Шеър аст. (Шаҳрванди кишвари шеър)

**Китобнома**

1. Бозор Собир. Бо ҷамидан, бо ҷашидан. – Душанбе: Адиб, 1987. - 208 с.
2. Кайковус Унсурӯлмаолӣ. Қобуснома. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. - 248 с.
3. Лоик Шералӣ. Девони замон. – Душанбе: Адиб, 2011. - 400 с.
4. Раҳимзода Боқӣ. Шеърҳо ва дostonҳо. – Душанбе: Маориф, 1983. – 208 с.
5. Самарқандӣ Низомӣ Арӯзӣ. Ҷаҳор мақола ва таълиқот. Ба саъй ва эҳтимоми тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ: бо эҳтимоми Муҳаммад Муин; ба кӯшиши Меҳрдухт Муин. – Тоҳрон: Садои муосир, 1387. - 736 с.
6. Сатторзода Абдунабӣ. Кӯҳна ва нав. – Душанбе: Адиб, 2004. - 254 с.
7. Сатторзода Абдунабӣ. Аз Рӯдакӣ то Лоик.
8. Фарзона. Девон. Панҷсад ғазали дилангез. – Хучанд: Хуросон, 2014. - 540 с.
9. Шохбегим. Пайғомбарг. – Душанбе: Балоғат, 2015. - 48 с.

**ШАҲРВАНДИ КИШВАРИ ШЕЪР**

Дар ин мақола бори аввал ашъори шоираи ҷавони тоҷик Шохбегим (Шохбегим Маликова) мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф ҳусну қубҳи навиштаҳои шоираро, ки нав ба ҷодаи шоирӣ қадам мегузорад, нақд кардааст.

**Вожаҳои калидӣ:** *“Пайғомбарг”, шеъри муосири тоҷик, Шохбегим, Душанбе, шаҳрванди кишвари шеър.*

**ГРАЖДАНИН СТРАНЫ ПОЭЗИИ**

В данной статье впервые рассматривается поэзия и творчество молодой таджикской поэтессы Шохбегим (Шохбегим Маликова). Автор описал всю красоту и нелепость творчества поэтессы, делающей первые шаги в мир поэзии.

**Ключевые слова:** *“Пайғомбарг”, современная таджикская поэзия, Шохбегим, Душанбе, гражданин страны поэзии.*

**Citizen of the Country of Poetry**

This article is the first to consider the poetry and creation of a young Tajik poetess Shokhñegim (Shokhñegim Malikova). The author described all the beauty and charm of the poetess's creativity, who is making the first steps in the world of poetry.

**Keywords:** *"Paygomūarg", modern Tajik poetry, Shohūegim, Dushanūe, citizen of the country of poetry.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Юсуфов Умриддин Абдукофиевич- докторанти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел.: (+992) 919 04 55 75; email: nushin74@mail.ru.

**Сведени об авторе:** Юсуфов Умриддин Абдукофиевич, докторант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки, кандидат филологических наук; тел.: (+992) 919 04 55 75; email: nushin74@mail.ru.

**Айout the author:** Yusufov Umriddin Айdukofievich is a doctoral student Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992 919 045 575; Email: nushin74@mail.ru

# МАЗМУН ВА МУНДАРИЧАИ ҶОЯВИИ ПОВЕСТИ «ТОРИ АНКАБУТ» – И Ч. ИКРОМӢ

*Ҳошимова Хуршеда*

*ҳодими илмӣ шуъбаи адабиёти муосири*

*Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Табаддулоти бузурги таърихӣ дар ибтидои садаи XX ва дигаргун шудани сохти иҷтимоӣ боиси тағйир ёфтани афкори ҷамъиятии давр мегардад, ки идеологияи пешқадами он, пеш аз ҳама, дар адабиёт инъикос гардидааст. Аз ин рӯ, афзудани асарҳои таърихӣ, аз он ҷумла повестҳои таърихӣ ҳамчун як раванди таърихӣ бо қонуниятҳои инкишофи ҷамъият ва тақозои замон алоқаманд буд. Дар баробари ҳикояҳои таърихӣ дар байни солҳои 50-90-уми садаи XX, повестҳои таърихӣ ҳам ба майдон омадаанд, ки барои омӯзиши таърихи инкишофи афкори иҷтимоӣ-сиёсии он давр аҳамияти бузург доранд.

Ба ақидаи адабиётшинос Маъруфи Раҷабӣ “қатъи назар аз он ки дар атрофи жанри таърихӣ ақидаҳои мухталиф вучуд дорад, омилу сабаби инкишофи он чун қонун, ба таври бахшоназир қобили қабул аст. Ба фикри мо, барои инкишофи жанри таърихӣ роли субъект - нависандае, ки ба талаботи замон, барои ба тақомули ҳофизаи таърихӣ халқ ҷавоб додан қодир аст, бузург мебошад” [3, 73]. Аслан табиати асосии инкишоф ва тақмилёбии жанри повест ба масъалаҳои муҳтавӣ тезу тунди замон ва «ба таҳлили ҷиддии ҳуди раванди инкишоф ва ҳалли ихтилофҳои асосии мавҷудбуда» алоқаманд аст. Воқеан, агар ба марҳилаи инкишофи насри муосири тоҷик назар андозем, пай хоҳем бурд, ки жанри қисса дар марҳилаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеаи мо назар ба дигар жанрҳои наср, ба воқеияти зиндагӣ бештар ҳамовоз гардидааст.

Дар адабиёти тоҷик жанри повести имрӯза бо офаридаҳои устод С. Айни ва шоғирҳои ӯ, хусусан баъд аз солҳои 30-ум шакл мегирад ва нави таърихӣ повест бошад баъд аз солҳои 50-уми садаи XX вусъат меёбад. Повестҳои таърихӣ, ки дар байни солҳои 50-90-уми садаи XX эҷод шудаанд, иборат аз повести таърихӣ инқилобии Ч. Иқромӣ “Тори анкабут” (1960), повестҳои Р. Ҳодизода “Сапедадам” (1970) ва “Ишқи духтари Рум” (1985), повестҳои Ҷ. Кӯҳзод “Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз” (1977) ва “Ҳам кӯҳи баланд ва ҳам шаҳри азим” (1983), повести С. Улуғзода “Ривояти суғдӣ” (1977).

**Таҳлили мазмун ва мундариҷаи повести “Тори анкабут”-и Ч. Иқромӣ.** Повести таърихӣ инқилобии “Тори анкабут” (1960) бо тасвири муҳити Бухоро ва воқеаҳои баъд аз ҳафт моҳи дар болои дарвозахонаи арки Бухоро ҷилвагар шудани байрақи сурхи инқилоб оғоз меёбад. Дар ин давра зиддияти аъзоёни ҷамъият вобаста ба дигаргунӣҳои бузурги таърихӣ вусъат ёфт. Ин вазъият ба он вобаста буд, ки дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX бо таъсири рӯйдодҳои таърихӣ Россияи подшоҳӣ, аз ҷониби дигар, зери тасарруфи русҳо мондани Осиёи Миёна, аз он ҷумла, аморати Бухоро, дар муҳити Осиёи Миёна афзудани норозигии мардум ва инчунин бедорӣи шуури зиёӣ, равшанфикрон ва маорифпарварон торафт вусъат меёбад. Хусусан мавҷи ҳаракатҳои озодихоҳона ва истиқлолталлаби мардуми рус (1905-07) Инқилоби Октябр (1918) ба Осиёи Миёна, аз он ҷумла, мардуми Бухоро таъсир расонда, сабаби сар задани табодулоти бузурги таърихӣ мегардад.

Баъд аз инқилиби Бухоро соли 1920 садаи XX на танҳо сохти иҷтимоӣ тағйир ёфт ва ҷомеаи фарсудаи феодалӣ аз байн рафт, балки давлати нави устувор – Иттиҳоди Шӯравӣ ба вучуд омад ва ба пайдоиши муносибатҳои нави фарҳангиву адабӣ мусоидат намуд. Ана ҳамин воқеаҳои таърихӣ муҳити Бухоро ва саргузашти шахсони ҷудоғонаро Ч. Иқромӣ дар повести “Тори анкабут” ба тасвир гирифтааст. Дар аввал нависанда яке аз шабҳои баҳори муҳити Бухоро, кӯчаҳои торик ва дар гузари Аскар-

Бӣ воқеъ дар тарафи ғарби шимолии Бухоро таваҷҷуҳи хонандаро ба ҳавлии бошукӯҳе ҷалб менамояд. Аз ин пас ғаёлият ва зиддияти образҳои повест дар муҳити Бухоро нишон дода мешавад, ки дар бораи муҳити иҷтимоии ибтидои садаи XX ва қувват гирифтани муборизаҳои синфӣ маълумот медиҳад.

Дар повест Ҷ. Иқромӣ услуби маъмулие, ки дар адабиёти классикӣ бештар ба кор бурда мешуд, “ҳикоя андар ҳикоя”-ро ба кор мебарад. Дар гузари ҳавлии бошукӯҳе, ки нависанда нақли худро оғоз мекунад, як гурӯҳи иртиҷоиён гирд меоянд. Онҳо гурӯҳе буданд, ки дар давраи амирӣ бо дуздиву ғоратгарӣ ва мардумфиребию қаллобӣ давр меронданд ва баъди Инқилоби Бухоро ва ташкил ёфтани сохти нави иҷтимоӣ ба ҳеч ваҷҳ намехостанд мавқеи худро аз даст диҳанд. Ҳадафи онҳо ба ташкилотҳо ва муассисаҳои навбунёд ворид шуда, давом додани зулму бедодихони қабилӣ худ ва аз ҳисоби мардум соҳиби молу сарват шудан иборат буд.

Яке аз қаҳрамонҳои марказии повест Аҳрорхоҷа мебошад, ки бо судхӯрию муфтхӯрии худ як андоза ба образи Қорӣ-Исматӣ устод С. Айни, ки дар повести “Марги судхӯр” бо номи Қорӣ-Ишқамба ном бурда мешавад, монандӣ дорад. Симои Аҳрорхоҷаро нависанда дар повест ба тариқи зайл хеле равшан тасвир кардааст: “дар паҳлӯи ӯ (Нозир афандӣ – Ҳ. Ҳ.) марди қадбаланди қоқина ва сиёҳчеҳраи бузриш менишаст, ки ҷашмони гирдаи тезнигоҳ дошт ва дар танааш камзӯли сатини сафеди дароз, аз болои он ҷомаи абраастари алоҷаи базеби қаршигӣ ва дар сар саллаҷаи базеб ва олуфтаворона басташуда дошт ” [1, 9]. Аҳрорхоҷа ҳам ба мардумон қарз дода, ғоизи онро дучандон меситонид ё хонаашонро бар ивази қарз аз қарздорон кашида мегирифт. Ба монанди Аҳрорхоҷа Ҷ. Иқромӣ образи Ҳамдамҷаро офаридааст, ки бо супурдани хучра, ситондани ғоизи қарз, дуздӣро ғоратгарӣ машғул буд. Аз номи Акамирзо нависанда ҳислату характери ин тоифа одамонро тавсир карда, мақсади онҳоро ба ҳубӣ ошкор кардааст: “маълум шуд, ки Аҳрорхоҷа ҳам ғоидахӯро балохӯри гузаро будааст ва дар ҳамин бобат бо Ҳамдамҷа сару коре доштааст ва акнун омадааст, ки пули худастро гирифта равад” [1, 53.]. Ҳатто дар ҳолати ҷанг, садои тӯпу тӯфанг, сар задани оташ Аҳрорхоҷа ва Ҳамдамҷа баринҳо дар андешаи молу сарват ва бо дуздӣ ба даст овардани ғоида мебошанд ва яке ба дигаре баҳри мол даст ба гиребон мешавад.

Қувват гирифтани қувваҳои аксулинқилобӣ, ки дар симоҳои Муҳиддин Махдум, Нозир афандӣ, Аҳрорхӯҷа, Саид, Қозӣ, шайхӣ Ҳоҷаўбонӣ нишон дода шудааст, дар повест нависанда ҳадафҳои нопоки онҳоро зимни тасвири ҳодисаҳо ва нақли саргузашти се нафар одами бегуноҳи дар девонахонаи шайхӣ Ҳоҷаўбонӣ басташуда ошкор мекунад. Дар симои Махдум Муҳиддин нависанда шахсеро офаридааст, ки зерӣ ниқоб ба ҳукумати навбунёд ворид шуда, гӯё бар зидди аксулинқилобчиҳо мубориза мебурда бошад, вале дар асл ӯ ҳадафи ниҳонии худро дошт. Ҳадафи аслии ин гурӯҳро нависанда дар ҷамъомаде, ки дар ҳавлии Муҳиддин Махдум гирд омада буд, чунин ошкор мекунад: “аз сӯҳбати имшаба мақсад ҳам ҳамин буд, ки бо маслиҳат зӯриро ба даст гирем ва қувватамонро нишон диҳем, набошад, агар корро ба раъйи ин роҳбарҳои даҳонъяла монед, ҳукумат аз даст меравад [1, 11]. Дар байни ғуфтуғӯи онҳо масъалаи паҳн кардани забони туркӣ ва уствор кардани мавқеи забони туркӣ ҳам ёдовар мешавад, ки яке аз воқеаҳои таърихӣ он давр ва сарчашмаи бисёр бадбахтиҳои миллати тоҷик буд. Ҳамин тавр, нависанда дар повест ба пайдоши зиддият замина фароҳам меорад.

Баъд аз Инқилоби Бухоро боқимондаҳои аморати барҳамхӯрда, амалдорони кӯҳна ва “муллоҳои ҷадидтарош”, бойҳо дар идораҳои ҳукумати ҷадидҳо роҳ ёфта мавқеъ ва мақоми худро пайдо карданӣ мешуданд. Ин вазъият бештари шахсонро, ки аз ҳокимияти навбунёд пушту паноҳ ёфта буданд, ба сарфаҳм рафтани моҳияти инқилоб ва ҳақиқати таърихӣ имкон намерод. Масалан, Акамирзо, ки дар хучраи Ҳамдамҷа мезисту бо мирзогӣ машғул буд, шоҳиди бисёр воқеаҳои муҳити он вақтаи Бухоро шуд: “дар даруни шаҳр саркардаҳо, пешхизматҳо ва шербаҷаҳои амир ҳар чӣ ки ба дасташон ояд, кашида гирифта, ҳар касе ки ба назарашон бад намояд, парронда ва охири ҷинояткориҳои худро ба кор бурда, гурехта мерафтанд. Ман аз дариҷаи хучра

медидам, ки арк месӯхт, ҳавлиҳо, бозорҳо ва мадрасаҳо ҳадафи тиру тӯп шуда буданд. Ман дар андеша будам, ки чӣ мешаваду, чӣ мемонад...” [ 1, 54-55].

Дар заминаи пайдоиши зиддият Ҷ. Иқромӣ ҳамчун нависанда ба хонанда муруҷиат карда таваҷҷуҳи ӯро ба нақли Остонзода ном шахсе, ки муаллими хизматнишондода буд, ҷалб мекунад. Худи нависанда дар повест ҳамчун шунавандаи қиссаи Остонзода Мурод ғаёлият мекунад ва услуби маъмулии “ҳикоят андар ҳикоят”-ро моҳирона ба кор мебарад.

Нақли Остонзода, яъне Мурод дар бораи афтодани вай ба девонахонаи шайхи Хоҷаӯбонӣ, саргузаштҳои Акамирзо ва Ғиёсиддин дар повест пай дар ҳам омада, ҳамин тавр, сирру асрори шайх ва девонахонаи Хоҷаӯбонӣ ошкор карда мешавад, ки дар он шахсони солиму дорой ақли расо бо сабабе дар он гирифта карда шуда, занҷирбанд шудаанд. Ин се нафар Мурод, Акамирзо ва Ғиёсиддин нафароне буданд, ки шоҳиди воқеаҳои бузурги таърихӣ, инқилоби Бухоро, аз байн рафтани аморати зулмовари Бухоро ва ташкил шудани ҳукумати нав буданд, вале ҳанӯз моҳияти ин дигаргуниҳои азими таърихиро дарк накардаанд ва ба макри душманон, ақсулинқилобчиҳо гирифта шуда, қариб ба ҳалокат мерасиданд. Дар повест ҳамчунин образҳои Лутфия, Шарофҷон, Ҳалимҷон, зани Аҳрорхоҷа, модари Лутфия, Малоҳатҷон ва дигарон амал мекунанд, ки барои равшан тавсир шудани воқеаҳо ва қушода шудани ҳислати характери персонажҳои повест кумак расонидаанд. Хусусан Лутфия ҳамчун духтари ғаёл ва мубориз тавсир шудааст ва вай дар замони ҳукумати нав савод бароварда, дар муборизаи боқимандаҳои ҷомеаи кӯҳна барои ояндаи нек талош дорад. Бояд гуфт, ки образи Лутфия барои нависанда таконе буд барои дар оянда офарида шудани симоҳои ғаёли занҳои тоҷик дар айёми табаддулоти бузурги таърихӣ.

Ҳамин тариқ, дар повести “Тори анкабут” дар тасвири воқеаҳои таърихӣ баъд аз ҳафт моҳи Инқилоби Бухоро бархӯрди қувваҳои ақсулинқилобию намояндагони ҳукумати нав нишон дода шудааст. Дар зимни ин бархӯрдҳо нависанда кӯшидааст, ки ниқоби душманони ҳукумати навро барканда, ҳадаф ва талошҳои нопоки онҳоро ошкор созад ва дар баробари ин ҷавонро ба моҳияти воқеаҳои таърихӣ садаи ХХ ошно карда, онҳоро дар мубориза ва бунёди ҳаёти нав аз даст надодани устуворию матонат ва мардонагиро талқин намоянд.

#### **Китобнома:**

1. Иқромӣ, Ҷ. Тори анкабут /Ҷ. Иқромӣ. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960. – 109 с. (С.9)]
2. Набавӣ, А. Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
3. Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: «Адиб», 1990. – 192 с.
4. Шукуров М. Жанри таърихӣ ва моҳияти замон // Садои Шарқ. - № 3, соли 1971. – С. 122-136.
5. Шакурӣ, М.Таърихи адабиёти советии тоҷик: насри солҳои 1941 –1974 / М. Шакурӣ // – Душанбе: 1980. – 379 с.

#### **МАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ ҶОЯВИИ ПОВЕСТИ «ТОРИ АНКАБУТ»-И Ҷ. ИҚРОМӢ**

Дар мақола мазмун ва мундариҷаи повести таърихӣ нависанда Ҷ. Иқромӣ баррасӣ шудааст, ки воқеаҳои муҳими таърихӣ баъди инқилоби Бухоро фаро гирифтааст. Нависанда кӯшидааст, ки дар заминаи воқеаҳои таърихӣ ва дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ ҳаёти як идда мардуми одиро ба тавсир гирад ва ба ин восита ҳақиқат ва душманони давлати навбунёд (Иттиҳоди Шӯравӣ)-ро ошкор намояд. Дар повест воқеаҳои таърихӣ баъд аз ҳафт моҳи Инқилоби Бухоро, бархӯрди қувваҳои ақсулинқилобию намояндагони ҳукумати нав инъикос

ёфтааст, ки дар зимни ин бархӯрдҳо нависанда ҳадафи аслии душманони халкро ошкор намудааст.

**Калидвожаҳо:** *повест, таърих, воқеаҳо, инқилоб, аксулинқилоб, ҳукумат, аморат.*

### СОДЕРЖАНИЕ ПОВЕСТИ “ПАУТИНА” ДЖ. ИКРОМИ

В статье рассматривается содержание повести “Паутина” Дж. Икромии, которая охватывает послереволюционные события Бухары.

Писатель на основе исторических событий попытался отразить политические, социальные и исторические изменения на примере жизни некоторых простых человек, и таким образом, раскрыть истину и врагов создавшего нового государства (Советский Союз). В повести описывается в основном исторические события после семи месяцев Бухарской революции, столкновение контрреволюционеров, представителей новой власти, в процессе этих столкновений писатель раскрывает истинные намерения врагов народа.

**Ключевые слова:** *повест, история, события, революция, контрреволюционер, правительство, эмират.*

### CONTENTS STORIES "WEЙ" J. Ikromi

Annotation. The article deals with the content of the story "The Weй" J. Ikromi that covers post-revolutionary Ёukhara events. Writer on the basis of historical events have tried to reflect the political, social and historical changes on the example of the lives of some ordinary people, and thus reveal the truth and created new enemies of the state (the Soviet Union). The story is described in the main historical events after seven months of the Ёukhara Revolution, collision counter-revolutionaries, representatives of the new government, in the course of these clashes writer reveals the true intentions of the enemies of the people.

**Keywords:** *stories, history, events, revolution, counter-revolutionary, provitelstvo, the emirate.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Хошимова Хуршеда - ходими илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АИ ҶТ.

**Сведения об авторе:** Хошимова Хуршеда - научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ.

**Айout the author:** Khoshimova Khursheda - is a research associate of Institute of language and literature of Rudaki of Acalemly of Sciences of Tajikistan.

## ОБРАЗИ ЗАН ДАР ОФАРИДАҲОИ МРИДУЛА ГАРГ

*Зебунисо Малахова*

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва  
мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Дар баробари рушд намудани соҳаҳои гуногун, адабиёти муосири ҳиндӣ низ ба пешравиҳои зиёде ноил гардида, сабку услуб, интихоби мавзӯ ва тарзи образофарии адибон низ тағйир кард. Чунонки дар китоби тарҷумаиҳолии худ Яшпал қайд менамояд: «Вазифаи адабиёти мутарракӣ дар он аст, ки аз роҳи худ боқимондаҳои кӯхнаи замони гузашта, гуломдорӣ ва истисморро, ки ҷомеаро аз рушд қардан бозмедоранд, дур созад. Адабиёт бояд силоҳи бозътимод дар дасти шахси мубориз барои ҳуқуқи мардуми заҳматкаш бошад, вай бояд ба бунёдкунандаи заҳмат ба хотири рушди моддӣ ва маънавии инсоният илҳом бахшад» [9, 223]. Дар ин давра дар сахнаи адабиёти муосири ҳиндӣ адибоне ворид мегарданд, ки аз навиштаҳои онҳо инсони озодандеш, пешрафта, мубориз барои ҳуқуқҳои худ тасвир ёфтааст. Яке аз чунин адибон нависандаи муосири Ҳиндустон Мридула Гарг мебошад, ки дар мақолаи мазкур мо кӯшиш менамоем ба қадри имкон дар мавриди образи занон дар эҷодиёти ӯ суҳбат намоем.

Мридула Гарг 25-уми ноябри соли 1938 дар шаҳри Калкуттаи Ҷумҳурии Ҳиндустон ба дунё омадааст. Ӯ курси магистиро дар риштаи иқтисодиёт дар Донишгоҳи Дехлӣ хатм намуда, дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳо аз фанни иқтисодиёт дарс гуфтааст. Бо вучуди иқтисоддони хуб будан вай ба ин соҳа рағбати зиёд надошт ва ин сабаб гардид, ки ӯ рӯ ба адабиёт орад. Дар баробари дониши хуб доштан, Мридула Гарг донандаи хуби забонҳои ҳиндӣ, англисӣ, урду ва панҷобӣ мебошад. Ӯ муаллифи бештар аз 20 китоб аз ҷумла роман, маҷмуаи ҳикояҳо, драма ва очеркҳо мебошад.

Дар адабиёти муосири ҳиндӣ ду нафар нависандаи зан Носира Шарма ва Мридула Гарг табуи ҷамъиятӣ – фарҳангиро аз байн бардоштанд. Масалан, Судҳа Арора дар бораи Мридула Гарг чунин ақидаронӣ кардааст: «Вақте ки ӯ ҳикояҳои аввалини худро ҳамчун зани ҷавон иншо намуд, аз тарзи баёни ӯ чунин ба назар мерасид, ки онҳоро устои марде дар давраи камолот навишта бошад» [5].

Ҳикояҳои Мридула Гарг аз ҳикояҳои дигар нависандагони муосири ҳиндӣ бо интихоби мавзӯ, банду баст, сабку услуб, образофарӣ ва тарзи тасвир фарқ мекунанд. Алалхусус, образи занонро, ки ӯ офаридааст хеле реалистона мебошанд. Ӯ маҳз образи занони ҳамзамонашро ба риштаи тасвир кашидааст.

Дар мавриди образ Л.И. Тимофеев дар китоби худ таърифи нисбатан саҳеҳ ва равшанро фармудааст: «Образ – тасвири конкрет ва дар айнаи замон умумиятдошудаи манзараҳои ҳаёти инсонист, ки тавассути таҳайюл эҷод шудааст ва дорои арзишҳои эстетикӣ мебошад» [4, 55]. Бештари қаҳрамонони офаридаи Мридула Гарг қомилан озод, соҳибфикр, қавиירוда ва озодбаёнанд. Нависандагони қаблӣ дар асарҳои худ образи занонро зиёд офаридаанд, вале образи занонро, ки Мридула Гарг тасвир кардааст аз онҳо ба қуллӣ фарқ мекунанд.

Агар ба ҳаёти занони замони қадими мардуми Ҳиндустон нигоҳ кунем, ҷабру зулме, ки дар сари занони ҳинду буд, хеле даҳшатовар менамояд. Дар давраҳои қадим ҳангоми марги шавҳар занро бо ӯ зинда ба зинда месӯзониданд. Ӯро ҳамчун қисмате аз мард ҳисоб мекарданд ва баъд аз марги шавҳар ӯ дигар ҳатто ҳуқуқи зинда монданро надошт. Вале, хушбахтона ин мушкилӣ ҳалли худро пайдо намуд ва ин одат аз байн рафт.

Мушкилии дигаре, ки то имрӯз дар баъзе манотиқи Ҳиндустон ҷой дорад, ин масъалаи арӯсии дуҷум барои занон аст, яъне зан баъд аз марги шавҳар иҷозати бори дуҷум издивоҷ қарданро надорад. Боз мушкилиҳои зиёде дигар ба монанди, зулми модарарӯс, хоҳарарӯсон, ба қорҳои саҳту сангин водор намудани келинҳо ва як қатор



мушкилиҳои дигари ҷомеа, ки имрӯз на танҳо дар Ҳиндустон, балки дар бештари кишварҳои Шарқ ба назар мерасанд.

Албатта бо мурури замон ва гузашти вақт, тағйир ёфтани ҳолати сиёсӣ ва идеологияи ҷамъиятӣ, мавзӯи эҷодиёти адибон низ тағйир меёбад. Ҳар давра барои инсон мушкилиҳои навро пеш меорад ва ўро бо муносибатҳои нави паҳлӯҳои гуногуни ҳақиқат рӯ ба рӯ месозад [4, 74]. Нисбат ба асарҳои адабиёти давраи қадим ё худ давраи миёна, қаҳрамонони зан дар адабиёти нав ғайбат ва соҳибфикр ҳастанд. Худи нависанда дар мусоҳиба бо рӯзноманигор Амбика Анантх март-апрели соли 2007 дар мавриди занон чунин ибрози назар кардааст: «Агар занон бо мушкилиҳои ҷомеа мубориза баранд ва қувваи худро ба ин самт равона созанд, ин дар ҳақиқат натиҷаи хуб хоҳад дод» [5, <http://www.museindia.com/>]. Баъд аз хондани ҳар як асари вай фикр кардан мумкин аст, ки ў ин воқеаро аз зиндагии касе гирифта, бе ягон тағйирот рӯйи қоғаз овардааст. Ў ба ҳубӣ аз олами ботинӣ ва зоҳирии ҳар қаҳрамонаш огоҳ аст.

Ҳар як нависанда дар масъалае, ки бо он хуб ошноӣ дорад, иншо мекунад. Офаридаҳои Мридула Гарг аз он шаҳодат медиҳанд, ки ў ҳамроҳи замона қадам мегузорад ва аз дарду мушкилиҳои ҷомеаи имрӯзаи кишвараш хуб бархурдор аст. Дар ин хусус, ақидаи намоёндогони «ҳикояи параллелӣ» -ро ҷамбаъбааст намуда, Е. Челишев дар китоби худ «Адабиёти ҳиндӣ: дирӯз ва имрӯз» («Индийская литература: вчера и сегодня») иброз доштааст: «Адабиёт набояд аз вақт пеш гузарад ва набояд аз зиндагӣ қафо монад. Он бояд баробари зиндагии мардум рушд намояд. Воқеаҳои рӯзмарро ба қайд гирад, олами эҳсосот ва дарду алами инсонӣ муосири Ҳиндро нишон диҳад» [6, 273]. Инчунин андешаи муҳаққиқ ва ҳиндушиноси тоҷик Ҳабибулло Раҷабов метавонад ин гуфтаҳои тақвият бахшад: «Ҳикояи ҳиндӣ дар давраи озодӣ баробари замон қадам зада, тавонистааст ба тамоми паҳлӯҳои зиндагии инсон даҳлат намуда, ба ҷаҳони ботинию зоҳирии вай назар кунад» [2, 130]. Ин нуқтаро ба назар гирифта бо боварии том метавон гуфт, ки Мридула Гарг аз зумраи чунин нависандагоне мебошад, ки маҳз мушкилиҳои имрӯз мавҷуд будаи на танҳо кишварашро, балки тамоми олами Шарқро ба қалам додааст. Ў на аз вақт пеш гузаштаасту на аз зиндагӣ қафо мондааст.

Адабиётшиносии маъруфи ҳинд Намвар Синх ҳикояи имрӯзаи ҳиндиро аз нигоҳи аҳамияту мақом дар радифи романи муосири ҳиндӣ гузошта, таъкид мекунад, ки ҳикояи имрӯзаи ҳиндӣ нисбат ба назми ҳиндӣ бештар мавқеи ҷамъиятиро соҳиб буда, монанди романи ҳиндӣ дар инъикоси дигаргуниҳои зиндагӣ нақши муҳим дорад [2, 3]. Далели ин гуфтаҳои мо метавонем дар ҳикояҳои «Mera – Az oni man», «Kitni qaide – Чи қадар бандҳо», «Ek aur vivah – Боз як туй», «Hari hindi – Холи сабз», «Do ek phul – Як-ду гул», «Avkash – Фосилаи вақт», «Rukavat - Монеа» ва ғайраи Мридула Гарг бувинем.

Масалан, образи қаҳрамони ҳикояи «Mera – Az oni man» Мита хеле аҷоиб аст. Мита духтари соҳибмаълумот ва босаводест ва ў бо муҳаббат оиладор мешавад, вале ҳангоме ки баъд аз оиладоршавӣ чанд вақт мегузараду шавҳараш ҳомиладорӣ ўро дастгирӣ намекунад ва мегӯяд, ки ҳоло онҳо барои фарзанддор шудан тайёр нестанд, вай хеле нороҳат мешавад. Ҳатто вақте ба модараш мурочиат мекунад, модар низ мегӯяд, ки ба гапи шавҳараш гӯш кунад. Ин маслиҳат барои ў як даҳшат буд. Охир чи тавр фарзандашро кушад. Аммо вақте, ки ўро шавҳараш ба беморхона барои исқоти ҳамл меорад, дар рафти сӯхбат бо духтур Мита ба худ меояд ва дарк мекунад ки барои ҳалли ин масъала ў ба касе ниёз надорад.

Агар кӯдак дар батни вай аст пас танҳо ў ҳақ дорад барои зинда мондан ва ё намондани вай ҳулоса барорад. Ў нусхаи махсусро барои пур кардан аз дасти ҳамшираи шафқат мегирад ва дар қисмати «Бо хоҳиши худам кӯдакамро исқот мекунам» ба мулоҳиза меравад ва меҳаҳад чунин нависад: «Ман рӯирост мегӯям, ман кӯдаки худамро аз он рӯ қатл мекунам, ки вай ягон хел падар надорад. Дар раҳми худам ўро аз ин рӯ аз пайдо шудан маҳрум карда истодам, зеро аз тухми марде, ки вай пайдо

шудааст, он мард падари вай нест, танҳо шавҳари ман асту халос. Не, шавҳар не, танҳо ошиқи ман аст. Ошиқ ҳам не, танҳо як мард аст, як мард».

Нусхоро ба ҳамшира дода, ба шавҳараш нигоҳ карда оромона мегӯяд: «Ту рав, ман ҳам аз ин ҷо рост ба ҷойи корам меравам ва ҳа, шояд ин бегоҳ дер ба хона оям, корам зиёд аст. Боз фикр мекунам бояд кори хубтаре пайдо кунам». Шавҳараш ҳайрон ба ӯ менигарад вай бошад, ба паси пардаи утоқ гузашта оҳиста-оҳиста нопадид мегардад.

Чи тавре ки маълум гашт, Мита зани асри нав аст. Нависанда образи ӯро хеле бочуръат офаридааст. Гарчанде дар аввал ӯ рӯҳафтода шуда, бечора ба назар расад ҳам, дар охир фикрҳояшро ҷамъ намуда, худро ба даст гирифта бо шавҳараш тарзе гап мезанад, ки ӯ ҳайрон мемонад ва баракс ӯ дар назди Мита хеле бечора ба назар мерасад. Дар зиндагии ҳақиқӣ ин гуна ҳолатҳо зиёд ба назар мерасанд. Прототипҳои ҳар як офаридаи Мридула Гарг аз ҳамин гуна саҳнаҳои воқеии ҳаёт гирифта шудаанд. Ба ақидаи М.Горкий маводди адабиёти бадеӣ ин инсон аст [1, 254]. Нависанда тавонистааст ҳолати рӯҳии қаҳрамонашро хуб дарк намуда, ҳама паҳлӯҳои зиндагии ӯро бо тамоми нозукиҳои тасвир намояд.

Дар ҳикояи дигар «Kitni qaide – Чи қадар бандҳо» қаҳрамони ҳикоя Мина ба шавҳараш ҳағоми дар лифт муҳкам мондан тамоми саргузашташро нақл мекунад. Чӣ тавр ӯ як духтараки содаву одӣ аз табақаи миёна ба коллеҷ шомил шуда, барои дар байни мардуми табақаи боло роҳ ёфтаниш ба мисли онҳо либос пӯшидаву ба монанди онҳо сигоркашиву шаробнӯширо оғоз кардааст ва кор то ҷое мерасад, рӯзе маст аз нашъаи шаробу кӯкнор чанд нафар ӯро таҷовуз мекунанд. Танҳо баъд аз табобати дуру дароз аз нашъамандӣ, падару модар ӯро ба шавҳар медиҳанд. Шавҳараш аз нақли ӯ қарахт шуда чӣ гуфтанишро намедонад ва пас аз муддате ба худ омада мепурсад: «Ба ҳама зан маъқул аст, ки ӯро таҷовуз кунанд?» Мина мегӯяд: «Не, албатта, ҳар занро метавонанд таҷовуз кунанд, аммо ӯ инро ҳаргиз намеҳаҳад. Инро мард ҳам намеҳаҳад. Зан ва мард ҳар ду меҳаҳанд, ки аз таҳи дил якдигарро дӯст доранд, ишқ варзанд, вале магар дар ҳаёт муҳаббати самимино пайдо кардан осон аст. Дар аксари одамон маҳз ана ҳамин муносибати маҷбурӣ дида мешавад, ки агар онро бо лафзи таҷовуз ёд кунем, хато намекунем».

Лаҳзаҳои ҷолиб дар ҳикоя он аст, вақте ки дари лифт боз мешаваду онҳо ба берун мебароянд Мина мегӯяд: «Ба назарам чунин менамояд, ки аз банди лифт не, балки аз банди зиндагӣ раҳо шуда бошам». Маноч бошад фикр мекард: «То ин ҷо дуруст аст, аммо ҳоло дигар фикри марг не, балки масъалаи зиндагӣ аст. Оё ман шиканҷаҳои зиндагии гузаштаи ин занро бардошт карда метавонам? Оё ман бо ин зан зиндагӣ карда метавонам?» Дар ин ҷо анҷоми ҳикояро нависанда ба ҳуди хонанда ҳавола мекунад.

Хулосабарорӣ аз ин ҳикояҳо ва ба таври худ қабул кардану баҳо додан ба онҳо танҳо ба ҳуди хонанда ҳавола мешавад. Хусусияти фарқкунандаи бештари ҳикояҳои Мридула Гарг дар он аст, ки ӯ анҷому хулосабарориро ба ҳуди хонанда ҳавола мекунад. Қаҳрамони асар – Мина тамоми воқеаи аз сараш гузаштаре бо тамоми ҷузъиёташ ба шавҳараш мегӯяду ҳудашро озод ҳис мекунад, яъне дигар ӯро вичдонаш азоб намедихад. Аммо оқибати зиндагии вай чи мешавад, маълум нест.

Суханонеро, ки нависанда аз забони қаҳрамонаш овардааст, хеле маъноӣ амик доранд, яъне зиндагии маҷбурӣ, бидуни муҳаббату ҳамдигарфаҳмӣ ба мисли таҷовуз аст. Дар бештари мамолики Шарқ издивоҷ бо интиҳоби падару модар сурат мегирад, ки ин метавонад оқибатҳои нохуб дошта бошад. Агар ҷавонон ҳамдигарро дарк кунанду дӯст доранд, хуб, аммо агар ба ҳамдигар писанд наоянд чӣ? Нависанда гоҳе ҷавонон масъалагузорӣ мекунад, ки хонанда дар ҳал кардани он мушкилӣ мекашад.

Қаҳрамони ҳикояи «Ek aur vivaḥ – Боз як тӯй» Комал духтари ҳозиразамон аст. Аз оилаи сарватманд, зебо, соҳибмаълумот, номзади илм. Ба ақидаи ӯ зиндагӣ дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ, ҳурмату эҳтиром ва боварии ду нафар ба ҳамдигар сохта мешавад: «Дар зиндагӣ мо аз муносибатҳои шахвонӣ дида, ба муносибатҳои ошиқона бештар ниёз дорем». Ӯро ҷавоне аз ҳиндувони Амрико хостгорӣ мекунад.

Дар вақти мулоқот Комал ба ӯ савол медиҳад, ки оё ӯ касеро дар зиндагӣ дӯст доштааст. Вай ҷавоб медиҳад, ки дар Амрико бо зани шавҳардори ҳинду муносибат доштааст, дигар на қабл аз ӯ ва на баъд аз ӯ касеро дӯст надоштааст. Комал интизор буд, акнун туро дӯст медорам мегӯяд, аммо ӯ ин тавр нагуфт. Вай мехост фаҳмад, ки барои чи ӯ ин издивоҷро мехоҳад. Мадан оромона ҷавоб дод, ки ӯ зебо аст, босавод аст, барои ҳамин.

Онҳо бо ҳам хонадор мешаванд, аммо ӯ ҳамсафари хости дилашро пайдо намекунад. Субҳи рӯзи дигари баъди тӯй, вақте ки шавҳараш ӯро таъриф мекунад, ки: «Оҳо, ту занони амрикоиро низ мот мекардаӣ» ӯ аз ин таъриф ҳеҷ хушҳолӣ ҳис намекунад. ӯ фикр мекард, ки: «Истеъмом ба хуби анҷом ёфта буд». Аз суханони қаҳрамони ҳикоя маълум мешавад, ки ӯ аз ин муносибат хушҳол нест. Он касеро, ки ӯ интизор буд, пайдо накард. ӯ шавҳар кард, аммо ҳамсафари зиндагиро пайдо накард.

Ин боз як мушкилот аст. Дар ин ҳикоя ҷиҳати равонии инсон низ то ҷое ба назар гирифта шудааст. Қаҳрамони ҳикоя низ маҳз ҳамин нуктаро қайд мекунад: «Дар зиндагӣ мо аз муносибатҳои шахвонӣ дида ба муносибатҳои ошиқона бештар ниёз дорем». Дар ҳақиқат зану шавҳар бояд ба ҳамдигар дӯст, машваратчӣ, ошику маъшук бошанд, то ин ки ин ҳислатҳоро берун аз хона, дар ҷои дигар ҷустуҷӯ накунанд.

Ҳикояи «Hri iindi –Холи сабз» бошад, хеле аҷоиб аст. Дар ин ҳикоя дар бораи як рӯзи зиндагии зане сухан меравад. Қаҳрамони ин ҳикоя тамоман ном надорад. Ҳарчанд нависанда дар бораи ӯ нақл кунад ҳам номи вай дар ягон ҷо зикр нагардидааст. Ин ҳикоя дар бораи як зани шавҳардор аст.

Вақте ӯ субҳи барвақт аз хоб меҳезад ва диққат медиҳад овози шавҳараш набаромада истодааст, ба ёдаш меояд, ки шавҳараш ба Дехлӣ рафтааст. Боз ба хоб меравад ва чун ин дафъа аз хоб меҳезад соат ҳашту ним шудааст. Як пиёла чой таёр карда менӯшаду, ҳаммом мегирад. Баъд куртаву почомаи кабудашро пӯшида, мехоҳад дар пешониаш низ холи кабуд гузорад, аммо баръакс холи сабзи калонеро ба пешониаш мечаспонад.

Ба оина нигоҳ карда шавҳарашро ба ёд меорад. Агар Рачан ин ҷо мебуд ҳатман мегуфт: «Магар ҳамин ҳам мувофиқат шуд?» Ба оина нигоҳ карда забонашро ба аксаф нишон дода мегӯяд: «Мувофиқат чист?» ва аз ханда сушт мешавад. Гӯшвораҳои дарози нукрагинашро аз куттии ҷавохироташ бароварда ба гӯшҳояш меовезад ва боз шавҳарашро ба ёд меорад. Ба Рачан ин гӯшворҳо маъқул нестанд, сунъӣ ҳастанд, аз ҳамин сабаб. Баъд сумкаи кӯҳнаеро ба китфаш гирифта аз дарвозаи хона берун мешавад. Таксиро дошта савор мешавад, «Акнун, ки аз хона баромадам ва такси киро кардам, бояд ҷое равам» мегӯяд ӯ худ ба худ.

Аввалин фикре, ки ба сараш омад, ҳамонро гуфт: «Ба галерияи Ҷаҳонгир». Дар галерия тасвирҳои кадом як расоми машҳуре ба маърази тамошо гузошта шуда буданд. Вай дар назди як тасвир истода хеле ба он нигоҳ мекунад. Тасвир бо рангҳои гуногун ороиш ёфта буд. Вай ба он тасвир нигоҳ карда мегӯяд: «Эҳ ин мисли куртаи ман будааст ку» ва қоҳ-қоҳзанон механдад. Он қадар баланд механдад, ки марди ришдори дар наздаш буда ба ӯ хеле нигоҳи ҷиддӣ мекунад. Ба сараш фикре меояд, ки шояд ҳамин мард расом бошад ва ҷеҳрашро ҷиддӣ карда аз вай узр меурсад. Баъд аз он ки аз галерия мебарояд тарабхонаеро мебинад ва ба ёдаш меояд, ки хеле гурусна аст. Ба тарабхона даромада зуд фармоиш медиҳад: «Як нони картошкагии гарм ва яхмос, якҷоя». Пешхизмат ҳайрон шуда меурсад, ки якҷоя биёрам, вай бошад мегӯяд, ки ҷӣ ягон этироз доред. Ба вай хеле маъқул аст гарму сардро якҷоя хӯрдан. Дар ҳамин лаҳза боз шавҳараш ба ёдаш мерасад. Агар Рачан ин ҷо мебуд, аввал ҷои нишастии хубро интихоб мекард, дар интиҳоби хӯрок низ Рачан хеле ҷиддӣ аст.

Сипас ба сараш меояд, ки ягон филм тамошо кунад. Аз тарабхона баромада ба тамошои филм меравад. Филм мазҳакавӣ аст. Марде, ки дар паҳлӯяш нишаста аст мисли худи вай хеле зиндадил аст, онҳо аз тамошои филм хеле лаззат бурда

меҳанданд. Баъд аз тамои шудани филм ҳар ду берун мебароянду ба қаҳвахонае даромада қаҳва менӯшанд. Сухбат мекунанд.

Аввал ӯ фикр мекунад, ки шояд ин мард ҳам ба мисли дигар мардҳо ягон нияти ишқу ошиқӣ дошта бошад, аммо вай ҳатто номи ӯро намеурсад. Онҳо як таксиро киро мекунанд ва чун то манзили вай мерасанд, ба ронанда пул додан меҷӯҳад, аммо мард ӯро боз медорад, ки ман худам бо ронанда ҳисобӣ мекунам. Зан ҳайрон шуда меурсад, ки ин боз барои чӣ? Мард меӯяд, ки имрӯз барои ман хеле рӯзи қиматӣ буд, зеро ман то имрӯз касеро бо холи сабз надида будам. Такси оҳиста-оҳиста рафта аз назар нопадид мешавад.

Чӣ тавре, ки аз мазмуни ҳикоя маълум мегардад, қаҳрамони ҳикоя як зани пок аст, ҳеҷ нияти хиёнат ба шавҳараш надорад, вале ӯ дар зиндагӣ шавку ҳавасҳои худро дорад. Ба мисли гӯшвораҳои одӣ пӯшидану гармо бо хунук якҷо ҳӯрдан ва ғайра. Дар ҳикоя як рӯзи зиндагии ин зан тасвир карда шудааст.

Қаҳрамони ҳикоя ном надорад ва аз ин мақсади нависандаро пай бурдан мумкин аст, ки ин ҳикоя дар бораи зиндагии як зани муайн нест, яъне ҳар нафаре метавонад дар ҷои ӯ бошад. Дар ҳар амале, ки ӯ анҷом медиҳад шавҳарашро ба ёд меорад. Аз ин бамеояд, ки шавҳараш ӯро хуб дарк намекунад. Баъзан хоҳишҳои хурди инсонро низ ба назар гирифтани хеле муҳим аст. Аз ин ҳел таваҷҷуҳи рӯҳи инсон баланд мешавад ва ӯ худашро танҳо эҳсос намекунад. Ин зан аз шавҳараш ҳеҷ шикоят надорад ва дар бораи ӯ ҳеҷ сухани бад ҳам намеӯяд, вале аз тарзи рафтори ӯ фаҳмидан мумкин аст, ки шавҳараш ба таъбу заво ва хоҳишҳои ӯ на он қадар диққат медиҳад. Дар навбати аввал мазмуни ҳикоя сода ба назар мерасад, аммо агар аз тарафи дигар нигоҳ кунем, нависанда он қадар моҳирона қаҳрамонашро тасвир кардааст, ки гӯе ин сахна дар пеши чашми кас рух дода истодааст. С.Н. Дасгупта меӯяд: «Асарҳои бадеи ин бозӣ ё ин ки таҳайюлотӣ тасодуфӣ нестанд, балки онҳоро асарҳои шакли муайяни фикрӣ номидан мумкин аст» [3, 14].

Хулоса, дар ҳар офаридаи Мридула Гарг зиндагии ҳақиқӣ рӯи коғаз оварда шудааст. Ӯ ба ҳубӣ аз олами ботинӣ ва зоҳирии ҳар қаҳрамонаш огоҳ аст. Озодбағии ӯ дар аввал дағал ба назар мерасад, аммо чи тавре ки дар боло зикр намуда будем, Мридула Гарг ва Носира Шарма табуи чамбиятӣ-фарҳангиро аз байн бардоштаанд ва ҳақиқатеро, ки дар бештари маврид одамон аз гуфтани он худдорӣ менамоянд, ҷуръат карда ба қалам додаанд.

#### **Китобнома**

1. Горький М.. Собр. Соч. в 30 томах. Т. 27./ М. Горький.—М.: Гослитиздат, 1953. — 254 с.
2. Рачабов Ҳабибулло. Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ. / Ҳабибулло Рачабов. — Душанбе, 1998. — 130 с.
3. Серебряков И.Д. Литературный процесс в Индии (VIII-XIII века). / И.Д. Серебряков. — Москва, 1979.
4. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. / Л.И. Тимофеев. — М., 1963.
5. Hindi Writers' Workshop, Anandgram. - New Delhi. Oct 30 to Nov. 1, 1999.
6. <http://www.museindia.com/> / Muse India - Current Issue — Mridula Garg — In conversation with Amika Ananth.
7. Чельшев Е. Современная индийская литература. / Е. Чельшев. — Москва, 1981. — 223 с.
8. Чельшев Е. Индийская литература вчера и сегодня. / Е. Чельшев.—М.: Художественная литература, 1989. — 273 с.

#### **ОБРАЗИ ЗАН ДАР ОФАРИДАҲОИ МРИДУЛА ГАРГ**

Дар мақола сухан аз симои зан дар эҷодиёти нависандаи муосири ҳиндӣ — Мридула Гарг меравад. Муаллиф дар баробари таҳлилу баррасии симои занон дар ҳикояҳои ин адиб ба баёни сохтору сабк ва забони қаҳрамонони ҳикояҳо пардохтааст.

**Вожаҳои калидӣ:** *Мридула Гарг, ҳикоя, образ, зан, адабиёти ҳиндӣ.*

## **ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МРИДУЛЫ ГАРГИ**

В данной статье речь идет об образе женщины в произведениях современной индийской писательнице Мридуле Гарги. Приведя пример, нескольких ее рассказов мы постарались по мере возможности открыть язык ее стиля, структуры и смысл ее рассказов и роль женщины в ее произведениях.

**Ключевые слова:** *Мридула Гарг, рассказ, образ, женщина, индийская литература.*

### **THE ROLE OF WOMAN ON MRIDULA GARG'S WORKS**

The present article is about the role of woman on the works of modern Indian writer Mridula Garg. To give an example of some her stories we tried to underline her style, structure and meaning of her stories and role of woman on her works.

**Key words:** *Mridula Garg, story, image, hindū literature, woman.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Малахова Зебо- ходими илмӣ Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: + 992 91 900 01 82; е-майл: [zeym1980@gmail.com](mailto:zeym1980@gmail.com).

**Сведения об авторе:** Малахова Зебо- научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, тел.: + 992 91 900 01 82; е-майл: [zeym1980@gmail.com](mailto:zeym1980@gmail.com).

**Information about the author:** Malakhova Zebo is a research associate of Institute of language and literature of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: + 992 91 900 01 82; e-mail: [zeym1980@gmail.com](mailto:zeym1980@gmail.com).

## СИМОИ ПАЙҒАМБАР (С) ДАР АШЎОРИ ИҚБОЛ

*Фирдавси Нусратулло**Маркази исломииносии назди Президенти ҚТ*

Муҳаммад Иқболи Лохурӣ бузургтарин шоири Машрикзамин буда, чун эҳёгари фарҳанги исломӣ дар Шарқу Ғарб шуҳрат дорад. Асоси фикру андешаҳои ӯ, ки реша ба баробархукукии ҷамъият доштаву аз нигоҳи ӯ пояи асосии ҷамъият ҷавонон хонда мешавад, на танҳо дар Шарқ, балки дар тамоми ҷаҳон маъруф аст.

Омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммад Иқбол ҳанӯз аз айёми дар қайди ҳаёт будани ӯ оғоз ёфтааст. Адибону донишмандон, файласуфону шарқшиносон ва дӯстону мухлисони Иқбол дар Ҳиндустон, Покистон, кишварҳои арабӣ, Эрон, Афғонистон, Европа ва Тоҷикистон дар бораи ҳаёт ва ҷаҳолияти гуногунсоҳаи ӯ рисолаҳо, ёддоштҳо ва мақолаҳои бисёре навиштаанд. Аз ҷумла, нависандаи маъруфи Ҳиндустон Мулк Роҷ Онанд дар мақолае, ки соли 1933 ба адабиёти тараққиқарвари халқҳои Ҳиндустон бахшидааст, шоир ва мутафаккири баландмақом будани Иқболро таъкид кардааст. Соли 1926 бошад, Рашид Аҳмад Сиддиқӣ бо унвони «Паёми Иқбол» мақолае навишта, оид ба баъзе масъалаҳои фалсафӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва тарбиявӣ ахлокии маснавиҳову девони зикршудаи Иқбол изҳори ақида намудааст. Дар адабиёти даврони шӯравии тоҷикон бошад, Абдуллоҷон Ғаффоров дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Аллома Иқбол китобчае зери унвони «Муҳаммад Иқбол» соли 1977 ба таъъ расонидааст.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки агар шахсиятҳои маъруфтари сиёсӣ давлатии садсолаи охири ҷаҳонро раддабандӣ намоянд, Муҳаммад Иқбол, хатман, дар раддаҳои аввали он бузургон қарор мегирифт. Шеърҳои Иқбол мондагор аст ва абёти ҷаззоби ӯ ҳанӯз ҳам дар ҳоли тасхири ҳазорон қалбҳои ташнагони дурри маънист.

Хушбахтона, дар партави рӯҳафзои Истиқлолият ва таҳкими муносибатҳои ҳамҷонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла, бо Покистон дар Иқболшиносии тоҷик марҳалаи нава арзи вуҷуд намуд, ки меваҳои аввалини шахдбори он ташнагони алфози ширину пурмаънӣ ва фалсафаю тафаккури ин шахсияти маҳбубро ғизои маънавии қавӣ медиҳад. Таъи чанд соли охир дар натиҷаи ҷаҳолияти пурсамари «Анҷумани Иқбол» Куллияти форсии Иқбол ба таъъ расид, маҷмӯаи мақолаҳо таҳти унвони «Иқболнома» мунташир гардид ва чандин ҷашну конференсияи илмӣ ба ифтихори ёдбуди Иқбол баргузор гардиданд. Дар ин қор саҳми донишмандони шинохтаи тоҷик – Расул Ҳодизода, Алии Муҳаммадӣ, Ҳабибулло Раҷабов, Шарафбону Пӯлодова ва бисёр дигарон хеле назаррас мебошад.

Иқбол на фақат шоир, балки бузургтарин ислоҳгару мутафаккири исломист, ки тамоми суҳанонаш аз сарчашмаи қуръонӣ об меҳӯрад ва тамоми гуфтораш аз аҳодиси набавӣ манша мегирад.

Муҳаммад Иқбол ошиқ буд, ошиқи ҳақиқат. Маҳз ҳамин ишқ буд, ки ба ӯ шӯру шавқ ва ҳолу қудрат дод, то тамоми умри худро сарфи беҳбуд бахшидани зиндагии кишрҳои гуногуни ҷомеаи ҷаҳонӣ, бахусус, уммати Муҳаммад (с) намояд.

Ту ғанӣ аз ҳар ду олам, ман фақир,

Рӯзи маҳшар узрҳои мо пазир.

В-ар ҳисобамро ту бинӣ ногузир,

Аз нигоҳи Мустафо пинҳон бигир.

Бо мурури замон муҳаббати Муҳаммад Иқбол ба Пайғамбар (с) зиёдтар мегашт, ба гунае ки дар марҳалаҳои охири ҳаёташ вақте номи мубораки Пайғамбар (с) ё номи шаҳри Мадинаро ба ёд меовард, беихтиёр ашқи ҷашмонаш аз шавқу муҳаббат нисбат ба Пайғамбар (с)

ҷорӣ мешуд. Ин ишқи бепоён, илҳами ӯро барои сурудани шеърҳои ошиқона бармеангехт.

«Худоё ту аз ҳар ду ҷаҳон бениёзӣ ва ман гадои даргоҳи Туям, агар рӯзи маҳшар ногузир аз ман ҳисоб мегирӣ, лутф фармо ва ҳисобамро аз ҷаҳми Маҳбубам-Расулulloҳ (с) пинҳон бигир» (1, 120).

Боиси ифтихори мо мардуми форсзабон аст, ки яке аз таълифоти бузурги Аллома «Куллиёти Форсӣ» мебошад. Сабаби ба форсӣ эҷод намудани Муҳаммад Иқбол аз ҳикояти зерин аён мегардад.

Мегӯянд, «Муҳаммад Иқбол боре ба манзили дӯстеаш меҳмон шуд. Дӯстон аз ӯ хостанд, то чанд шеър ба форсӣ бигӯяд. Инчунин, аз ӯ пурсиданд, ки оё ба форсӣ ҳам шеър мугӯяд? Иқбол гуфта, ки ба ҷуз чанд порчаи шеърие, ки ба форсӣ сурудааст, то кунун саъй накардааст, то шеър ба ин забон бигӯяд. Дӯстон хомӯш гаштанд ва ба ӯ чизе нагуфтанд, вале ин нукта ӯро мутаассир сохт. Вақте аз меҳмонӣ бозгашт, ба ашъори форсӣ сурудан камар баст ва дар муддати кӯтоҳе ғазалҳои зиёде эҷод намуд, ки дар натиҷа назми форсии ӯ аз шеъри ба забони урду сурудааш бартарӣ ёфт» (9, 82).

Осори Муҳаммад Иқбол, бахусус мунтахаби ашъор ва «Куллиёти форсӣ»-и ӯ дар кишварҳои форсизабон, борҳо интишор ва дастраси аҳли илм ва дӯстдорони сухани ноби Аллома гардидааст.

Дар Тоҷикистон бошад, аввалин бор соли 1958 маҷмӯаи хурде бо номи «Шеърҳо» ба ҷоп расид, ки онро шодравон Мирсаид Миршакар мураттаб сохта буд. Маҳз аҳли илму фарҳанги тоҷик бо ашъори Иқбол тавассути маҷмӯаи мазкур ошно гардиданд. Баъдтар, соли 1966 «Паёми Машрик» дар таҳияи Мирсаид Миршакар ва соли 1978 «Садои Машрик» ва соли 1987 «Пайғоми Шарқ» дар таҳияи Абдуллоҷон Ғаффоров ба ҷоп расиданд.

Бояд таъки намуд, ки «Симои Пайғамбар (с) дар ашъори Иқбол» ҳанӯз аз ҷониби донишмандон мавриди баҳсу баррасии монографӣ қарор нагирифтааст. Танҳо дар робита ба ин метавон аз чанд донишманде, ба монанди Сайид Ғуломризо Саъидӣ дар китоби «Иқболшиносӣ», Аллома Сайид Абулҳасан Алии Надавӣ дар китоби «Шигифтиҳои андешаи Иқбол» ва дигарон ёд намуд, ки дар осори худ порчаҳои шеъриеро, ки Муҳаммад Иқбол дар васфи Пайғамбар (с) сурудааст, мавриди баррасӣ ва таҳлилу пажӯҳиши илмӣ қарор додаанду бас. Ҷунончи Алии Надавӣ дар шарҳи ин абёти Иқбол

Дар дили ӯ оташи сӯзанда нест,

Мустафо дар синаи ӯ зинда нест.

Бандаи муъмин зи Қуръон бар нахӯрд,

Дар аёғи ӯ на май дидам, на дурд.

афзудааст: «Имрӯз мардуми мусулмон аз таълими Қуръон дур мондаанд ва равиши зиндагӣ аз рӯйи фармудаи Қуръон дар дилҳои онҳо хомӯш гардидааст. Инчунин, пайравии онҳо бо фармудаҳои Пайғамбар (с) суст шудааст, аз ин рӯ, дину дунёи онҳо гирифтори мушкilotи зиёде гардидааст» (1, 115).

Чӣ тавре маълум аст, ҳадисҳои Пайғамбар (с) баъд аз Қуръони азимушшаън ҳамчун дувумин сарчашмаи муҳиму асосии фикҳ, ақидаи исломӣ, шариат ва дигар илмҳои Ислом мебошад. Ҳадафи асосӣ ва муҳимтарин дурнамои суннати набавӣ ба камол расонидани шахсияти инсон ва устувор намудани пояҳои ахлоқи ҳамида дар ҷомеаи башарӣ мебошад. Пайғамбари Худо (с) дар ин замина мефармояд: «Ман барои ба камол расонидани пояҳои ахлоқи ҳамида ва ҳислатҳои нек фиристода шудаам». Суннати набавӣ беҳтарин фарҳанги зиндагӣ ва олитарин рафтори инсониро дар тӯли таърихи ҳазору ҷаҳорсадсолаи худ барои ҷаҳониён тақдим намудааст. Аз ҳамин лиҳоз, Иқбол ҳудро шефтаи фармудаҳои Расулulloҳ (с) намуда, дар ашъори худ, ба хусус дар маснавии «Румузи беҳудӣ» пайравӣ намудан аз фармудаҳои ӯ (с) ва муҳаббати зиёд доштани ҳудро ба ӯ (с) бештар тавсифу таъкид ва умматонро бо ин тарбия намудааст:

То маро афтод бар рӯят назар,

Аз абу ум гаштай маҳбубтар.

Байти мазкур ишора ба ҳадиси Пайғамбар (с) аст, ки фармудаанд:

لا يؤمن أحدكم حتى يكون أحب إليه من والده وولده والناس أجمعين

«Муъмини комил нафарест, ки Ман назди ӯ аз падару модар ва фарзанд ва умуман, аз тамоми мардум маҳбубтар бошам» (2, 15).

**Хулоса.** Иқбол дар баробари шоир ва файласуф будан пеш аз ҳама дӯстдори Худо ва Расули Ӯ (с) буда, дар ашъори худ тамоми мусулмононро ба пайравии Худову Расул (с) фаро меҳонад. Моҳияти шеъри Иқбол озодӣ ва ҳудогоҳист. Бинобар ин ҳар соҳибзавқе, ки ашъори Иқболро мутолиа мекунад, ҳатман, ҳудро дар талотуми пуртуғёни афкори ӯ асир мебинад.

Баъд аз таҳлилу баррасии шеърҳои Муҳаммад Иқбол дар робита басирату рисолати Пайғамбар (с) чунин бар меояд, ки ашъори ӯ саршор аз баёни муҳаббати ӯ нисбат ба Расули Худо (с) буда, дар зимни онҳо ба мардуми мусулмон нидо мезанад, ки агар начот мехоҳанд, пас, ҳамон роҳеро паймоянд, ки Пайғамбари Худо (с) ба онҳо роҳнамоӣ намудааст. Начоти уммати Ислом-ба андешаи Муҳаммад Иқбол, танҳо дар ҷанг задан ба Китоби Худову аҳодиси набавӣ мебошад, ки ин нукта аз оёти қуёнӣ ва сунани набавӣ об меҳӯрад.

Дар ин китоб симои Пайғамбар (с) дар эҷодиёти Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор гирифтааст. Ва дидгоҳи ҷолиби Аллома рочиъ ба аҳодис, номҳову сифатҳои камол ва сиратҳои бе мисли ҷаноби Расулуллоҳ (с) тавасути шеъри ҷаззоб ва шеваи мумтози шоир акс ёфтаанд.

Рисолаи мазкур барои гурӯҳи васеи хонандагон ва инчунин мутахассисони адабиёту ҳадис аз аҳмият ҳолӣ набуда, ҷиҳати шинохти симову сирати Пайғамбари ғиромиқадр, ки умедаст, як василаи хуб ва дастури муфиде хоҳад буд.

#### **Китобнома:**

1. Абулҳасан Алӣ Надавӣ, Шигифтиҳои андешаи Иқбол. Насими Ҳичоз(бидуни соли таъ).
2. Аҳмад ибни Ҳачари Асқалонӣ. Фатҳ-ул-борӣ фи шарҳи Саҳеҳ-ил-Бухорӣ. - Ар-Риёз: Дор-ус-салом, 2000.
3. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллииёти форсӣ. –Душанбе: Дониш, 2013. – 670 саҳ.
4. Муҳаммад Ҳусайни Фаридӣ. Навои шоири фардо ё Асрори худӣ ва Румузи беҳудӣ. – Техрон: Интишороти Ҷаҳони Дониш, 1390.
5. Муҳаммад Иқбол. Пайғоми Шарқ. Мураттиб Абдуллоҷон Ғаффоров. – Душанбе: Адиб, 1987.
6. Муҳаммад Иқбол. Эҳёи фикри динӣ дар ислом. –Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 280 саҳ.
7. Сайид Ғуломризо Саъидӣ. Иқболшиносӣ. – Техрон: Интишороти Биъсат, 2000.
8. Ҷовид Иқбол. Зиндарӯд. –Душанбе: ЭР-графт, 2011.

#### **СИМОИ ПАЙҒАМБАР (С) ДАР АШЪОРИ ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ**

Дар ин мақола симои Пайғамбар (с) дар эҷодиёти Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор гирифтааст ва дидгоҳи ҷолиби Аллома рочиъ ба аҳодис, номҳову сифатҳои камол ва сиратҳои бемисли ҷаноби Расулуллоҳ (с) тавасути шеъри ҷаззоб ва шеваи мумтози шоир акс ёфтаанд.

**Вожаҳои калидӣ:** суннат, ҳадис, сират, (ҳаёти Пайғамбар<sup>(с)</sup>), ахлоқ, фикҳ, ислоҳот( бозсозӣ, ислоҳи шахсият ва ҷамъият).

#### **ОБРАЗ ПРОРОКА, ДА БЛАГОСЛОВИТ ЕГО АЛЛАХ И ПРИВЕТСТВУЕТ, В ПОЭЗИИ МУҲАММАД ИҚБОЛ ЛОХУРИ**

В статье исследован образ пророка, в творчестве Мухаммад Икбола Лохури. Поэт, мыслитель передает свое видение основных аспектов бесподобного образа пророка, да благословит его аллах и приветствует, и его совершенные атрибуты через виртуозное стихосложение в превосходном стиле свойственном мыслителю гениальному поэту.



**Ключевые слова:** сунна, хадис, сират, (жизнеописание пророка, да благословит его Аллах и приветствует), ахлак (нравы), фикх (мусульманское право), ислахат (реформирование в данном случае, исправление личности и общества в целом) итд.

## **THE IMAGE OF THE PROPHET SALLALLAAHU 'ALAIHI WA SALLAM, IN THE POETRY OF MUHAMMAD IQBAL LOHURI**

In the article studied the image of Prophet, in the works of M. Iqbal Lohuri. Poet, thinker transmits its vision of the main aspects of the incomparable image of the Prophet sallallaahu 'alaihi wa sallam, and his perfect attributes through masterly verse in excellent style is characterized by great poet thinker.

**Keywords:** *Sunnah, Hadith, Sirat, (biography of the Prophet sallallaahu 'alaihi wa sallam), Akhlaq (manners), Fiqh (Islamic law), islahat (reform in this case, the correction of the individual and society as a whole) and so on.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Фирдавси Нусратулло – унвонҷӯи Маркази илмшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

**Об авторе:** Фирдавса Нусратуллоа - соискатель Центра исследований при Президенте Республики Таджикистан.

**About the Author:** Firdavs Nusratullo - Competitor Research Center under the President of the Republic of Tajikistan.

## ШАРЪУ ШЕЪР

*Қиёмзода Абдулҳамиди Абдулҳаким**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ*

Аршу шаръу шеър аз ҳам хостанд,  
То ду олам 3-ин се ҳарф оростанд [3, 149].

Мақсаду муроди инҷониб аз калимаи шеър аз нигоҳи луғат, истилоҳ ва ё адёни пешин нест, балки мақсади ман аз шаръ ҳамоно дини ислом мебошад. Арабҳо аз миллатҳои сомӣ буда, дар Ҷазиратулараб Яманро маҳди тамаддуни аъроб шуморидаанд. Аъроб ба ду даста тақсим мешаванд: аъrobi боида, ки осорашон аз миён рафтааст, монанди Од, Самуд, Худайс ва аъrobi боқия, ки Қаҳтонӣён, яъне мардуми аслии Яман ва Аднониён арабшудаҳо, касоне, ки ба ин сарзамин кӯч кардаанд.

Нигорандаи ин сатрҳо бар ин назар аст, ки забони арабӣ яке аз қадимтарин забонҳои дунёст ва он ҳамеша ҷавлонгоҳи шеър будааст ва чи аъrobi мутамаддин ва чи саҳронишин бо фунии шеъру наср сару кор доштаанд. Дар ҳақиқат, ҳунари суҳанварӣ ва шеърӣ аз муҳимтарин ва нерӯмандтарин шеваҳои аъrobi пеш аз ислом буд.

Агарчи шеър роҳи дуру дарозро дар фарҳанги араб тай кардааст, вале танҳо чизе, ки ба дасти мо расида осори манзум ва мансурест, ки ба яқуним қарн пеш аз ислом бармегардад ва ин осор аз аҳволи аъrobi бостонӣ хабар дода ва хабаррасони қадимтарин ганҷинаи араб, яъне шеър мебошад. Агарчи ҳар қабила раис дошт, вале қудрати шоир болотар аз қудрати раиси қабила буд. Зеро шоир бо як байт бар шукӯҳи қабилаи худ меафзуд ва душмани қабилаи худро хору залил нишон медод. Аз ин рӯ, ҳар қабилае кӯшиш мекард, ки пеш аз доштани пешво шоир дошта бошад ва чун дар қабилае шоир падид меомад, ҷашнҳо мегирифтанд.

Аммо ин нуктаро набояд фаромӯш кард, ки мавзӯёти шеъри ҷоҳилӣ, аҳволи иҷтимоӣ ва табиӣ шоир ва муҳити ӯ мисли фахр, ҳамр, мадҳ, ҳаҷв, тавсифи ҷамодот, наботот ва ҳайвонот буд. Аз ин рӯ, доманаи шеъри ҷоҳилӣ васеъ нест ва суварӣ ҳаёл дар шеъри ҷоҳилӣ ҳамагӣ маҳсусанд. Мисол, Шанфаро мегӯяд:

Валидунакум аҳлуна сайиди амлас,  
Варқатъ заҳлула ва арфаъа ҷиёла [6, 11].

*(Ба ҷои шумо маро хешовандоне ҳаст: гурғи тезрав ва море нармӣӯст ва кафтори бо мӯйҳои дарҳам печида).*

Ва ҳамчуни Зуҳайр мегӯяд:

Ло аҳадал уму ман Ҳатияҳ ҳиҷоа банияҳ,  
Ва ҳиҷоал марях мин лавомаҳ мота ало фарияҳ [6, 22].

*(Ҳеҷ кас фурӯмоятар аз Ҳатия нест, фарзандон ва зани худро ҳаҷв кард ва аз нодориаш бар пушти ҳари мода мурд).*

Нобиғаи Зубиён мегӯяд:

Дуокалҳаво вастаҳлитукал манозила,  
Ва кайфа тасобил маръа вашайба вашомил [6, 27].

*(Ҳаво туро фаро хонд ва гумроҳат сохт. Пас марде, ки бар ӯ пирӯз шуда, ҷӣ гуна ҳавоварзӣ кунад).*

Муаллақот қасоиди тӯлонӣ ва зеботарин ашъори ҷоҳилие ҳастанд, ки то ин замон расидаанд. Дар ҳақиқат, аз тамоми дару девори Ҷазиратулараб пеш аз ислом садои шеър баланд буд. Дар назди Каъба бозоре буд, бо номи Уккоз, ки дар он ҷо суфаи бузурге сохта буданд ва ҳар сол аз тамоми қабилаҳои араб шоирон ба он ҷо ҷамъ омада, шеъри худро мехонданд ва беҳтарин шеър интиҳоб шуда, дар Уккоз насб карда мешуд.

Дар соли 570-и мелодӣ Муҳаммад (с), фарзанди Абдуллоҳ дар Макка ба дунё омад ва даврони кӯдакиро дар ятимӣ пушти сар ниҳод. Баҳори умри мубораки ҳазрати Муҳаммад (с) ба чихил расид ва дар ғори Ҳиро аз ҷониби Парвардигор ба воситаи Ҷабраили амин ба ӯ ваҳй нозил шуд. Ва ӯ мардумро ба тавҳид ва ислом даъват кард. Қуръон, ки онро Фурқон ва Мусхаф низ гӯянд, китоби мо мусулмонон аст. Ва он чиро ки дарбар дорад, бояд бад-он имон овард ва бад-он амал кард. Қуръон 114 қисм дорад, ки аз ҷиҳати тӯл яксон нестанд ва ҳар қисмро як сура мегӯянд. Сураҳо ё маккӣ, ё мадинӣ мебошанд. Сураҳои маккӣ 92-то, сураҳои мадинӣ 22-то. Қуръон дар аввалҳои нозилшавӣ бар қитъаҳои ҷӯб, пӯст, санг ва барги хурмо мактуб мешуд ва бархе аз асҳоб низ онро азбар карда буданд. Дар аҳди Усмон соли 645-и мелодӣ ҳамаи оёти қуръониро дар дафтарҳо навиштанд ва он асоси улуми динии ислом шуд. Услуби Қуръон услуби хос аст. На шеър аст, на насри мурсал аст, вале аз нигоҳи балоғат ташбеҳ, тамсилу истиора дар ҷои аввал меистад. Китобҳои зиёд дар бораи Қуръон навишта шудаанд, ки **зикри онҳо** дар ин ҷо маҷоли сухан нест [6, 88].

Дар ин ғавҳари ҳастибахш як бор калимаи **шеър** ва як бор калимаи **шуаро** ва ду бор калимаи **шоирун** ва ду бор калимаи **шоирин** омадааст, инчунин як сура бо номи «Шуаро», ки дорои 227 оят мебошад, зикр ёфтааст.

Ҳоло аз нигоҳи Қуръон, ки манбаи асосии дин аст, мавзӯи шеърро баррасӣ хоҳем кард. Дар авохии сураи мубораки «Шуаро», яъне аз ояти 221 то 227 ҳамчунин, дар сураи муборакӣ «Алҳокқа» аз ояти 41 то 43, дар сураи муборакӣ «Тур» дар оёти 22 ва 30, дар сураи муборакӣ «Соффот» ояи 36 ва хулоса, дар дили «Қуръон», яъне дар сураи муборакӣ «Ёсин» дар ояти 69 Парвардигор мефармояд:

«Ва ба ӯ шеър наёмӯхтаем ва дар шаъни вай нест, ҳаққо, ки Қуръон ёдовари равшанест» [12, 164].

Мазмуни тафсири оёти зикршуда чунин аст:

Шоирони мушрик чун Ибни Забърӣ, Ҳубайра ва шунавандагоне, ки пайравии эшон мекунанд, яъне онон дар боби мазаммати ислом ва ҳаҷви Пайғамбар (с) шеър гуфтанд ва мушрикони он ашъорро ҳар ҷо меҳонданд. Ҳисон ибни Равоҳа яке аз асҳоби Пайғамбар (с), ки шоир буд, назди Расул (с) омад ва гуфт:

“Метарсам бар ин сифат бимирам” (яъне Худованд гуфта буд, ки шоирон касоне ҳастанд, ки гумроҳон аз онҳо пайравӣ мекунанд). Баъд аз ин ояти дигар нозил шуд ва истисно кард, яъне «Магар онон, ки **имон** овардаанд ва Худоро зиёд ёд карда ва корҳои шоиста мекунанд». Яке аз корҳои шоиста ёди Худо дар ашъор аст, яъне шеърҳо дар тавҳид ва даъват ба ислом ва итоат аз Расул (с) ва дурӣ аз ҷаҳлу ғафлат ва безорӣ аз таҳқири инсон махсусан ҳаҷви занон. Бале, Қуръон посухи дандоншикане ба касоне, ки ба Пайғамбар (с) **туҳмати** шеърро шоирӣ задаанд, мегӯяд: «Мо бар ӯ шеър таълим надодаем ва шоистаи ӯ нест, ки шоир бошад». Чаро Пайғамбар (с)-ро дар ин мавзӯ муттаҳам кардаанд, дар ҳоле ки ӯ ҳаргиз шеър нагуфта буд. Ин ба он хотир буд, ки нуфузи Қуръон дар дили мардум эҳсос мешуд ва зебоии лафз ва маъно ва фасоҳату балоғати Қуръон қобили инкор набуд. Яъне, касоне дар аввалҳои пайдоиши ислом бо шунидани чанд ояи муборака исломро пазируфтаанд ва ба оғӯи Қуръон паноҳ бурдаанд. Аз ин фурсат душманони дин истифода бурда, роҳи **туҳмат** задан ба Пайғамбар (с)-ро пеш гирифта, дар ҳар қабила замзамаи шеърро шоириро ба ӯ нисбат медоданд. Чаро шоистаи Пайғамбар (с) нест, ки шоир бошад? Ба хотири ин ки роҳи ваҳй аз роҳи шеър комилан ҷудост [12, 298-552].

1. Маъмулан, сарчашмаи шеър тахайюл ва пиндор аст, шоир бештар бар болу пари ҳаёл савор шуда парвоз мекунад, дар ҳоле ки ваҳй аз мабдаи ҳастӣ сарчашма мегирад ва бар меҳвари воқеиятҳо мегардад.

2. Шеър аз авотифи мутағаййири инсонӣ мечӯшад ва доиман дар ҳоли дигаргунӣ аст, дар ҳоле ки ваҳй баёнгари ҳақиқӣ собити осмонист. Лутфи шеър дар игрокӯиҳо ва муболиғаҳои он аст, то он ҷо ки гуфтаанд, бехтарин шеър дурӯғомезтарини он аст. Низомӣ низ дар ин маврид мефармояд:

Дар шеър мапечу дар фанни ӯ,

Чун акзаби ўст аҳсани ӯ [9, 476].

Дар ҳоле ки паёми ваҳй чуз садоқат ва ҳақиқат чизе нест.

3. Шоир дар бисёре аз маворид ба хотири зебоиҳои лафз ночор аст, ки худро таслими алфоз кунад ва чӣ басо ҳақиқе, ки дар ин миён поймол гардад, бале, шеър маҷмӯаи шавқҳост, ки аз замин ба осмон парвоз мекунад, аммо ваҳй маҷмӯаи ҳақиқе ҳаст, ки аз осмон ба замин нозил мегардад, пас ин ду роҳ аз ҳам ҷудоянд. Бинобар ин, маълум гардид, ки ислом дар ҳама ҳол маслиҳати инсон ва инсониятро мулоҳиза мекунад, яъне тафовут байни шеъри исломӣ ва ғайриисломист. Дин байни он чи шоистаи инсон аст ва он чи шоистаи инсон нест ҷудой қоил аст, яъне шеъре, ки дорои тааххуд буда ва рӯиши ҳамаҷониба дар қолабҳои гуногуни зиндагист, аммо шеъри ғайридинӣ монанди ҳайвони афсоргусехтаест, ҳар чӣ мечарад фарқ байни оби гуворо ва ногувор намекунад ва барои таҳрики авотиф аз ҳар тасвири баҳра меҷӯяд, бидуни тавачҷуҳ ба навъи маънои он, ҳатто пардадарӣ аз обрӯи зан бошад, вале шеъри исломӣ худудро нигоҳ медорад. Нигоранда бар ин назар аст, ки ислом бо зоти шеър муҳолиф нест, балки бо шеъри гумроҳкунанда ва аз роҳи рост дуркунанда муҳолиф аст. Худи Расул (с) бо шеъре, ки таҳқири инсон дар он набуд, мувофиқ буд ва асҳоб барои дарки алфози Қуръон ба шеъри ҷоҳилӣ эътино доштанд ва аз он истифода мекарданд ва ин нишонаи он аст, ки ислом шеъри ҷоҳилиро комилан рад накарда, балки абётеро, ки олуи ба ҳавову ҳавас бошад ва таҳқири инсон дар он бошад, намепазирад.

Пас аз Қуръони маҷид муҳимтарин манбаъ, яъне аҳодиси набавӣ дар дили мӯъминон ҷой дорад ва ҷамъовариҳои он аҳодисро шермардони мусулмони тоҷик Имом Бухорӣ ва Имом Муслим ба анҷом расонидаанд. Дар Саҳеҳайн омадааст: Пайғамбар мефармоянд “Ҳамоно шеър қисмате аз дониш аст ва ҳамчунин фармудаанд: Таъсири шеър дар шикаст додани душман бештар аз таъсири шамшер ва тир аст” [5, 200 -201]. Аммо он ашъоре, ки дар мазаммати ислому Пайғамбар(с) аз ҷониби куффор ва мушрикони, ки ба назм гуфта буданд, асҳоб онҳоро ба қуллӣ аз байн бурданд, зеро як навъ беэҳтиромӣ ва густоҳӣ нисбат ба Пайғамбар (с) буд ва шояд дар оянда мавриди ғитна ва ғасод дар миёни мусалмонон мешуд ва аз нигоҳи дигар замоне шуд, ки ҳамаи Қурайш исломро пазируфт ва он густоҳиҳоро барои худ бенангиву беномусӣ медонистанд. Шайхулислов Муҳаммади Ғазолӣ(р) дар “Кимйи саодат” роҷеъ ба ин мавзӯ матлаби таърихиеро баён фармудаанд :

«Он ки дар дил сифати маҳмуд бошад, ки самоъ онро қувват ниҳад ва ин ҷаҳор навъ бувад. Навъи аввал суруд ашъори хоҷиён бувад дар васфи Каъба ва бодия, ки оташи шавқи хонаи Худои таолоро дар дил бичунбонад, ҷунон ки Расул (с) ба Мадина расид пеши вай боз шуданд даф мезаданд ва шодӣ мекарданд ва ин шеърро меҳонданд:

Талағал бадру алайна минсаниятил вадъ

Ва ҷаба шукру алайно мо доғаллоҳи доъ....» [2, 478 -479].

Ногуфта нағзарам, асҳоби ҳазрати Муҳаммад (с) дар ҳангоми сохтани нахустин масҷид дар шаҳри Мадина, ки ба номи масҷиди Қубо ёд мешавад, ин байтро тақроп ба тақроп замзама мекарданд:

Аллоҳума ло ғайша илло ғайшал ахирах фарҳам ило ансору вал муҳаҷирах

Маънии ин байт : Парвардигоро ҳеҷ зиндагӣ нест магар зиндагии охират, пас бар муҳочирон ва ансор раҳм кун ! [11 ].

Ҳассон ибни Собит, Каъб ибни Молик, Абдуллоҳ ибни Равоҳа, Каъб ибни Зухайр ва ҷанд нафари дигар аз асҳоб шеър мегуфтанд, барои мисол Каъб ибни Зухайр қасидаи «Бонат суъад»-ро назди Расули Худо хонд ва Пайғамбар (с) «Бурди худро бар ӯ ҳадя намуд». Аз ин рӯ он қасидаро «Қасидаи бурда» ва мо, тоҷикон низ онро «Қасидаи бурда» меҳонем. Ин қасида дорои 58 байт буда, аз байти 34 то 58 дар мадҳи Пайғамбар(с) ва ёронаш мебошад. Барои намуна мазмуни се байт оварда мешавад:

«Пайғамбар (с) ҳаммонанди нуре аст, ки аз ӯ равшанӣ мегиранд ва шамшере ҳаст ҳиндӣ аз шамшерҳои баркашидаи Худованд, аз миёни гурӯҳе аз қавмаш, ки ҷун ислом овардаанд, гӯяндаи онҳо дар Макка фармон дод: “Акнун ҳиҷрат кунед”

муҳочират карданд ва ҳамвора дар майдони набард на нотагонанд ва на нопойдор ва на аз онҳо, ки силоҳ меафкананд ва бар душман пушт мекунад» [13, 33].

Аз мутолиоти дар ин замина дошта ба натиҷае расидам, ки дар воқеъ дини ислом танзимро дар тамоми абҷоди зиндагӣ риоят кардааст. Шеър қисмате аз зиндагист ва василаест барои ҳадафи дуруст, на ин ки василае бошад барои ҳавои нафси худ ва таҳқири дигарон. Ислом ҳаргиз зидди шеър набуда ва нест, балки зидди қасонест, ки аз шеър нодуруст истифода бурда, мардумро гумроҳ карда аз роҳи равшани тавҳид ба роҳи зулмоти ширк ташвиқ мекунад. Барои пайванди ислом бо шеър ва пуркувват кардани ислом шеърро ривояте аз китоби “Адли илоҳӣ”-и Муртазо Мутаҳҳарӣ меоварам: «Қайс ибни Осим, ки аз асҳоби Расули ақрам (с) аст, нақл мекунад:

«Ки рӯзе бо гурӯҳе аз бани Тамим хидмати Пайғамбар (с) шарафёб шудам, гуфтам ё Расулаллоҳ, мо дар саҳро зиндагӣ мекунемва аз ҳузури Шумо камтар баҳраманд мегардем, барои мо мавъизае бифармод. Расули Худо фармуданд: “Барои ту ба ночор ҳамнишине хоҳад буд, ки ҳаргиз аз ту чудо намегардад, бо ту дафн мегардад, дар ҳоле ки ту мурдаӣ, ӯ зиндааст, ҳамнишини ту агар шариф бошад, туро гиромӣ хоҳад дошт ва агар нобакор бошад, туро ба домони ҳаводис месупорад. Он гоҳ он ҳамнишин бо ту ҳаҷр мегардад ва дар растохез бо ту барангехта мешавад ва ту масъули он хоҳӣ буд. Пас, диққат кун, ҳамнишине интиҳоб мекунӣ, неқ бошад, зеро агар ӯ неқ бошад, мояи унси ту хоҳад буд ва дар ғайри ин сурат, боиси ваҳшати ту мегардад, он ҳамнишин кирдори туст”. Қайс гуфт:

Эй Расули Худо, меҳоҳам андарзҳои шуморо ба сурати шеър тартиб дода, ҳифз кунам. Расули Худо дастур фармуданд, ки касе ба дунболи Ҳассон ибни Собит биравад, вале қабл аз он ки Ҳассон биёяд, Қайс, ки аз суҳанҳои гуҳарбори Расули Худо ба ҳаяҷон омада буд, дар ҳузури расули Худо андарзҳои ҳазратро ба сурати шеър арза дошт. Пайғамбар хушҳол шуд ва фармуданд:

«Донишмандон ворисон анбиёнд» [4, 50-52]. Ин нуктаро озодмарди вораста аз мансабу ном, яъне Муҳаммад Икболи Лоҳурӣ чӣ зебо фармудааст:

Шеърро мақсуд агар одамгарист,

Шоирӣ ҳам вориси пайғамбарист [10, 294].

Нуктаи муҳимме, ки дар фарҷоми мақолаи худ меҳоҳам баён кунам ин аст, ки адабиёти миллати мо, махсусан назму шеъри мо, баёнгари пайвасти шеър бо дин аст ва ҳуди ин мафҳум нишон медиҳад, ки дин зидди шеър нест. Аз ин рӯ, аз даврони устод Рӯдакӣ то замони устод Айнӣ шеърҳои бузургони миллати мо низ молмоли мафҳумҳои динӣ будо ҳаст.

Дар ҳақиқат, ислом як абре буд ва бар ҳар ҳоке борид, лекин ғайзи он борон ба қадри истеъдоди миллатҳо будааст. Ҳар ҳоке, ки қобилияти он беш буд, бештар ғайзёб гардид. Шоирӣ, ки як ҷавҳари миллии мо мебошад, ислом онро рӯҳи тоза дамид ва таракқӣ дод. Ҳамаи бузургони миллати мо, ки ба ҷаҳониён мероси гаронбаҳое гузоштаанд, пайванди шеъру динро ба ҳубӣ медонистанд. Бе ҳеҷ шакку тардид ҳама дар дини ислом буданд. Аз хирмани ганҷинаи бузургон хӯшае аз Носири Хусрави Қубодиёнӣ арза медорам:

Шеърм бихону ғаҳр мадон мар маро ба шеър,

Дин дон, на шеър ғаҳри ману ҳам шиори ман [7, 299].

Пеш аз хотимаи суҳан аз боби панҷуми «Муфизу-л-анвор ва девони ашъор»-и Абдулҳайи Мучаҳарфӣ (1867-1931), ки дар таърифи шеър гуфта шудааст, суҳан меоварам: «Бидон, ки шеър аз шуъур аст, яъне аз огоҳии дил, ҷуз шуъарое, ки аз рӯйи лаҳв гуфта шавад дар қадҳу мазаммати бародари муъмин ва амсоли он. Баъзе аз саҳобаҳо шеърҳо мегуфта ва ба ҷаноби рисолатмаобӣ маъруз медошта ва он сарвар мешунида. Шаҳсе аз ашъори Умая ибни Абисалт то сад байт адо намуда, ҳар бор, ки аз гуфтан боз истодӣ фармудӣ: - Ҳихи ! Яъне дигар бигӯй ва Умар ибни Сарид ва Умари Форук разияллоҳу анҳумо ва саҳоба овардаанд аз расул (с) , ки фармуданд дар шеър :- «иннаҳу каломун ҳасануху ҳасанун а қабехуҳо қабехун» ва ин ҳадис дар «Мишкот» аст дар китоби «Қашф-ул- маҳҷуб» аст, ки он андалеби бӯстони «ва мо янтику анил ҳаво» [8,73].



Дар хотима, бо каломи ширину пурфайзи Ҷалолиддини Балхӣ мақолаи худро ба  
поён мебарам, зеро доманаи мавзӯ ҳело васеъу ҷузъиёташ васеътар аст!

Оби хайвон хон, махон инро сухан,

Рӯҳи нав бин дар тани ҳарфи қуҳан [1, 118].

#### Китобнома:

1. Абдулкарими Суруш. **Шарҳи** Маснави маънавӣ. Ҷ.1./ Суруш, Абдулкарим.-  
Техрон: Илмӣ фарҳангӣ, 1375х.-540 с.
2. Абуҳомид Имом Муҳаммади Ғазолии Тусӣ. Кимӣи саодат. Ҷ.1. Ба қӯшиши  
Ҳусайни Хадивҷам. / Ғазолии Тусӣ. –Техрон: Илмӣ–фарҳангӣ, 1386. –550 с.
3. Аттори Нишобурӣ. Мусибатнома. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти  
Муҳаммадризо Шафӣи Кадканӣ. Нишобурӣ Аттор./ –Техрон: Сухан. 1386 х. –  
957 с.
4. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Маҷмӯаи осор. Ҷ.1. / Мутаҳҳарӣ Муртазо. – Техрон:  
Донишгоҳи Техрон, 1384. х. –188 с.
5. Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ. Саҳеҳи Бухорӣ. Ҷ.4. Мутарҷим доктор  
Тоҳири Ловиҷа. /Исмоили Бухорӣ, Муҳаммад.–Техрон, 1370. – 884 с.
6. Муҳаммади Оятӣ. Тарҷумаи таърихи адабиёти араб. / Муҳаммади Оятӣ. –Техрон:  
ДонишгоҳиТехрон, 1368 х.-600 с.
7. Мучтабо Менувӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ. Девони ашъори Носири Хусрав. /  
Носири Хусрав. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1377. – 579 с.
8. Мучаҳарфӣ, Абдулҳай. Муфизу-л-анвор ва девони ашъор. Бо қӯшишу таҳқиқи  
А.М. Хуросонӣ ва Б. Б. Карим./ Мучаҳарфӣ, Абдулҳай. –Москва, 2003. –616 с.
9. Сарватиён Обидинии Мутлак. Куллии Хамсаи Низомии Ганҷавӣ./ Мутлак  
Сарватиён Обидинӣ. – Қум: Осори қалам, 1392. –1168 с.
10. Суруш Аҳмад. Куллии ашъори форсии Мавлоно Иқболи Лоҳурӣ. / Аҳмад  
Суруш –Техрон: Интишороти Санӣ, 1373. – 508 с.
11. Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Тафсири адабӣ ва ирфонии Қуръони маҷид. Ҷ.1.  
Нигориши Ҳабибуллоҳи Омӯзгор. / Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. –Техрон:  
Иқбол, 1375. – 1010 с.
12. Шаҳбози Муҳсинӣ. Адабиёт аз манзари ислом. /Муҳсинӣ Шаҳбоз. –Техрон:  
Аҳмади Ҷом, 1385. – 94 с.

#### POEM FROM RELIGION POINT OF VIEW

The eloquence and poetry are always considered and will stay as the most important expression among Arab people. The interpretation of religion as follows: "The poet is that man when seducers believe in God followed him and did a lot of decent jobs". One of the major things in God's conduct is referring to God in poems. The prophet (p.й.и.и.) approved the poems in which are not seen the human degradation in a whole: "Poems are the part of knowledge". The friends of messenger (Muhammad peace on him and his friends) also agree with poems therefore the Islam religion is never against poetry.

**Keywords:** *Sam, poetry, Shanfara, Zookhair, Muhammad, Kuran, khadis, faith, Ibn Hassan, Ibn Ravaha.*

#### ПОЭЗИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РЕЛИГИИ

Красноречие и поэзия являлись и будут являться важнейшим орудием выражения у арабов. Трактровка религии о поэзии такова " поэты это те, за которыми следуют заблуждавшийся, может быть те, которые уверовали в Аллаха и совершали достойные поступки . Одним из таких поступков является упоминание Аллаха в стихах. Пророк( мир ему) одобряя стихи (поэзию) в которых нет унижения человека – человечества в целом, говорит" :Стихи это часть знания". Друзья Мухамеда (мир ему) также отметили о том, что и не противоречивы поэзии, но оно творение заблуждавшейся поэзии. Таким образом, ислам никогда не был и не будет противостоять поэзии.

**Ключевые слова:** *Сом, поэзия, Шанфаро, Зухайр, Мухаммад, Коран, хадис, вера, Ибни Хассон, ибни Раваха,*

### **ШАРЪУ ШЕЪР**

Суханварӣ ва шеър яке аз пурқудраттарин нерӯ дар баёни мардуми араб ба шумор меравад. Назари шаръ дар бораи шеъру шоир ин аст, ки шоирон касонеанд, ки аксари гумроҳон аз онҳо пайравӣ менамоянд... ва низ шоироне ҳастанд, ки амалҳои шоиста анҷом медиҳанд. Яке аз ин амалҳои шоиста зикри Худо дар шеър аст. Пағамбар (с) шеърро меписандиданд, ки дар он эҳтироми инсон баён гардидааст ва дар ин бора мефармоянд: «Шеър қисмате аз дониши башарист». Ёрони Пайғамбар(с) низ шеъру шоирони гумроҳро танқид намуда, шеъри асилро сутудаанд. Бинобар ин, шаръ ҳаргиз ҳилофи шеъри асил набудааст.

**Вожаҳои калидӣ:** *сомӣ, шеър, Шанфаро, Зухайр, Қуръон, ҳадис, шаръ, Ибни Хассон, Ибни Раваҳа.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Қиёмзода Абдулҳамиди Абдулҳаким – магистри соли дуюми Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 882-22-24-07; е-майл: [kiyamzade77@mail.ru](mailto:kiyamzade77@mail.ru).

**Сведения об авторе:** Қиёмзода Абдулҳамиди Абдулҳаким- магистр второго года Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 882-22-24-07; е-майл: [kiyamzade77@mail.ru](mailto:kiyamzade77@mail.ru).

**Añout the author:** Qiyomzoda Añdulhamidi Añdulhakim - is the second year magister at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan, ph.:(+992) 882-22-24-07; E- mail: [kiyamzade77@mail.ru](mailto:kiyamzade77@mail.ru).

## ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:891.550.092

### БАӢНИ ЧАНД ИСТИЛОӢИ ФОЛКЛОРИ ДАР АШӢОРИ АБӢАБДУЛЛОӢИ РӢДАКӢ

*Фаридун Исмоилов*

*Институти забон ва адабиӢти ба номи РӢдакии АИ ӢТ*

ПажӢхишӢо дар бораи ӢаӢту фаӢолият ва осори АбӢабдуллоӢи РӢдакӢ нахуст аз тарафи форсизабонон ва чанде пас аз замони зиндагии шоир дар ибтидои асри XIX аз Ӣониби аврупоиӢн мавриди тадқикот қарор гирифтааст. Донишмандону пажӢхишгарони илмӢои гуногун ӢаӢту эӢодиӢти ӯро ба риштаи пажӢхиш кашидаанд, вале ин Ӣама тадқиқоту омӯзиш нисбат ба мақому манзалат ва нубуғи шоирии устод РӢдакӢ кофӣ нест. Аз ин лиҳоз, месазад, ки осору зиндагиномаи устодаи шоирони Аҷамро боз ҳам бештар хубтар биомӯзем. Бинобар ин мо низ тасмим гирифтем, ки тавассути мақолае роҷеъ ба баъзе масоили алоқамандии ашӢори РӢдакӢ бо эӢодиӢти шифоӢии мардум андешаӢои хешро баӢн намоем. Масъалаи равобити осори шифоӢии мардум бо адабиӢти хаттӣ борӢо аз Ӣониби адабиӢтшиносон ва фолклоршиносон зимни мақолоту асарӢояшон зикр гардидааст. Аз мутолиаву омӯзиши ашӢори РӢдакӢ чунин бармеояд, ки осори шоир бо эӢодиӢти шифоӢии мардум алоқаи наздик доштааст.

ПажӢхишгарони ӢаӢт ва осори РӢдакӢ, робитаӢои Ӣаматарафа доштани назми замони РӢдакӢ ва эӢодиӢти шифоӢии мардумро борӢо собит намудаанд. Роҷеъ ба ин масъала шарқшиноси рус Е.Э. Бертельс дар китоби худ «История персидско-таджикской литературы» (Москва, 1960) тадқиқоти хуберо ба анҷом расонида, аз ҷумла, чунин менависад: «Ин адабиӢт дар марҳилаи муборизаи шадид дар роҳи барқарор намудани маданияти миллӣ пойдор гардид, бо эӢодиӢти халқ робитаи зич дошт ва аз он ҳусну тароват мегирифт» [1, 245].

Яке аз сабабӢои равобити ашӢори РӢдакӢ бо эӢодиӢти халқро пажӢхишгарони ашӢори шоир дар мавқеи тасвири зебоӢҳои табиат дар таълифоти ӯ медонанд. Воқеан, дар осори РӢдакӢ тасвири зебоӢҳои табиат мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Чунончи, дар мисраъҳои зерин шоир ташбеҳоти «хандидани лола» ба сони чехраи Лайло ва «ғиристани абр»-ро басони дидаи Мачнун ва шоир тамоми латофату таровати зебоӢҳои баҳорро зимни ин мисраъҳо тасвир кардааст:

Бихандад лола бар саҳро, ба сони чехраи Лайло,

Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Мачнун.

Зи оби ҷӯй ҳар соат, Ӣама бӯи гулоб ояд,

Дар ӯ шустаст пиндорӣ, нигори ман руҳи гулгун [2, 32].

Аз баррасии ашӢори шоир чунин бармеояд, ки осори РӢдакӢ бо аксари жанрҳои эӢодиӢти шифоӢии мардум алоқамандӣ дорад. Бояд таъakkур дод, ки дар ин мақола сухан дар бораи истифодаи истилоҳоти жанрҳои фолклорӣ дар ашӢори РӢдакӢ ва Ӣамчунин бардошти шоир аз эӢодиӢти шифоӢии мардум ва алоқамандии ин ду осори арзишманд меравад.

Дар ашӢори ба мерос мондаи РӢдакӢ истилоҳоти фолклорӣ, махсусан номи жанрҳои эӢодиӢти шифоӢии халқ чун: афсона (дар шакли «фасона»), суруд, муаммо, зарбулмасал (масал), қисса ва панд зикр шудаанд. Бояд қайд намоем, ки истилоҳоти мавриди зикрро шоир ба маъниву мазмунҳои мухталиф ба қор бурдааст. Баъзе аз ин истилоҳот ба маънии аслии худ ва баъзеи дигар мазмуни маҷозиро ифода мекунанд. Дар бораи истилоҳоти дар боло номбаршуда ба таври алоҳида дар поӢн сухан хоӢем гуфт. Зарур донистем, ки дар ин ҳусус чанд сухан роҷеъ ба жанри афсона гуфта бошем.

Афсона яке аз жанрҳои маъмулу машҳури насри шифоӢии мардум буда, мавзуоти мухталифи ӢаӢтии ҷомеаро фаро мегирад ва Ӣамчун жанри фолклорӣ таърихи куҳан дорад. Мардуми тоҷик аз қадимулайём тавассути афсонаҳо ормону орзуи худро баӢн



менабуданд ва афсонагӯиву афсонахонӣ низ дар байни мардум то ин замон роиҷ мебошад.

Калимаи «афсона» дар аксари фарҳангу луғатномаҳо бештар дар як шаклу мазмун зикр шудааст. Масалан, дар Фарҳанги забони тоҷикӣ (1969) ин истилоҳ ба ду маънӣ шарҳ дода шудааст: «1. Қисса, дoston, ҳикоят, нақл, саргузашт. 2. Сафсата, дурӯғ, суҳанҳои бофтаву сохта» [7, 101].

Афсонаро ҳамчун жанри алоҳида ва махсуси фолклори тоҷик олимону муҳаққиқони зиёде чун Амонов Р., Шермуҳаммадов Б., Обидов Д., Рабиев Ҷ., Раҳмонӣ Р., Мирзоева Ш., Раҳимов Д. ва дигарон аз нуқтаи назари илмӣ борҳо мавриди пажӯҳиш қарор додаанд. Фолклоршиносон жанри афсонаро аз лиҳози маънӣ мазмун ва сохторашон гурӯҳбандӣ намудаанд. Дар хусуси жанри афсона китобу мақола ва рисолаҳои илмӣ низ ба таърифи расидаанд.

Истилоҳи «афсона»-ро мо дар ашъори шоирону нависандагони адабиёти классикӣ низ дучор мешавем. Чунончи, дар ашъори Рӯдакӣ ин истилоҳро дар ду мисраи шеърӣ вохӯредем. Шоир дар ҳарду маврид истилоҳи афсонаро дар шакли «фасона» ба кор бурдааст. Фасона шакли кӯтоҳшудаи афсона мебошад, ки бештар дар назм ба ҷашм мерасад. Дар мисраи зерин шоир истилоҳи фасонаро маҷозан ба кор бурдааст. Мурод аз гуфтаи шоир ин аст, ки некиву ҳубӣ ўро бисёр доруи давобахш шудааст, яъне доруи ҳуб шуда ва бадӣ ўро саҳт азоб дод, миёнашро бишкаст:

Некӣ ўро *фасона* дору шуд,

Бадӣ ўро камар-т саҳт битанҷ! [2, 34].

Дар байти зер Рӯдакӣ ибораи «*фасонаву бод*»-ро ба кор бурдааст, ки мурод аз гуфтаи шоир «фасона» ҳеҷ аст, яъне чизи беасос ва пучу бефоида мебошад. Ба андешаи қаҳрамони лирикӣ дар дунё бояд инсон ҳамеша шоду хушамин зиндагӣ кунад, вагарна дигар масоили дунявӣ мислу монанд ба афсонаву бод аст:

Шод зӣ бо сиёҳҷашмон шод,

Ки ҷаҳон нест ҷуз *фасонаву бод*! [2, 34].

Суруд яке аз жанрҳои лирикии осори шиғоҳиву китобӣ буда, онро дар байни мардуми тоҷик бо истилоҳоти «тарона», «ашӯла», «байт» ва ғайра ба кор мебаранд. Сурудҳои фолклориро фолклоршиносон аз рӯи маънӣ мазмун ва сохторашон ба ҳашт гурӯҳ тақсим кардаанд. Суруд ё худ тарона асосан жанри фолклорӣ мебошад. Дар осори хаттӣ дар шакли шеър ва ғазал истифода мешавад. Сурудҳои фолклорӣ аз китобӣ бо содагиву шеваи гуфторашон фарқ мекунанд.

Истилоҳи «суруд» дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънии хониши инсон ва паррандаҳо, ашӯла, ҳофизӣ истифода шудааст [7, 277]

Дар осори Рӯдакӣ калимаи «суруд»-ро дар се мисраи шеърӣ ба маънии хондани суруд, ашӯла ё ҳофизӣ кардан дучор мешавем. Рӯдакӣ худ шоири тавоно, овозхони ҳуб, машшоқ ва навозандаи асбобҳои мусиқии барбат, уд, ҷанг буда, албатта, овозхониву санъати мусиқиро хеле зиёд дӯст медошт ва ин истеъдоди ҳудовандии ўро аксари донишмандон эътироф кардаанд. Масалан, дар мисраи зерин амали машшоқӣ ё сурудхонӣ бо асбоби мусиқӣ тасвир ёфтааст ва овозхонии ҳудӣ шоир бо навозиши асбоби ҷанг баён шудааст:

Рӯдакӣ ҷанг баргирифтӣ навохт,

Бода андоз, к-ӯ *суруд* андохт [2, 31].

Дар мисраи дигар шоир шунидан ва гӯш кардани сурудро хуш пиндошта, шунидани гиряву ноларо бар хилофи он мепиндорад. Гӯш кардани суруд ба инсон рӯҳияи болида мебахшад ва шоир таъкид мекунанд, ки ҳамеша гӯши ту солу моҳ ба шунидани суруд мусиқист ва ҳеҷ гоҳ шунидани ноларо гиряро намеҳаҷбӣ. Бинобар ин метавон гуфт, ки санъати машшоқиву сурудхонӣ хусусиятҳои тарбиявӣ, ахлоқӣ ва табобатӣ низ доранд ва инсонҳоро рӯҳан шоду хушамин мегардонанд. Чунончи:

Гӯши ту солу моҳ ба рӯду *суруд*,

Нашнавий *невай*<sup>5</sup> хушаминро [2, 76].

<sup>5</sup> Нева- нола, афгон, хушамин, гиря, наваҳа.

Сурудхониву навозиши асбобҳои мусиқӣ низ санъати хоси худро дорад ва овози форами машшоқии хуб ҳамеша ба ҳамаи мардум писанд меояд, аммо баръакси он бошад, яъне овози нохуш ва навозиши ночур ба гӯши кас хуш намеояд. Дар байни мардум мақолу зарбулмасалҳое низ роиҷанд, ки чунин мазмунро ифода мекунанд. Мақоли «Овози хунукта набарор, ки боз борон наборад» дар чунин маврид истифода бурда мешавад. Ҳамин мазмунро аз мисраи зерини шоир дарёфтани мумкин аст. Рӯдакӣ касеро танқид карда гуфтааст, аз хондану навозиши ту ҳеҷ роҳат дида наметавонам ва аз нофорамии чунин овози нохуш мардум нороҳат мешаванд ва шояд ба дарди сар гирифта шаванд. Байт:

Ҳеҷ роҳат менабинам дар *суруд* рӯди ту,

Чуз, ки аз фарёду захма-т халқро *котура*<sup>6</sup> хост [2, 78].

Қисса яке аз жанрҳои ҳаҷман калони насри шиғоҳӣ буда, мавзӯҳои мухталифро фаро мегирад. Қиссаҳои ва қиссагӯӣ низ яке аз суннатҳои мардумӣ мебошад, ки дар байни халқи тоҷик аз даврҳои қадим роиҷ будааст. Аксарияти қиссаҳо дар бораи ашхоси таърихиву динӣ гуфта мешаванд. Роҷеъ ба ин масъала фолклоршиноси тоҷик Раҳимов Д дар китоби худ «Фолклори тоҷик» (2009) чунин менависад: «Дар байни мардуми тоҷик қиссаҳо аз рӯзгори паёмбарон, оид ба қорнамоиҳои Амир Ҳамза, ҳазрати Алӣ, Имом Ҳусайн, авлиёву малоик ва инчунин тасвири бихишту дӯзах ҳикоят карда мешаванд, ки бегумон аз адабиёти динии китобӣ маншаъ гирифтаанд» [5, 131].

Дар фолклори тоҷик намунаҳои зиёде аз қиссаҳои омиёна гирдоварӣ шудаанд ва дар баъзе китобу маҷаллаҳо рӯйи ҷоп омадаанд. Қиссаҳо дар бораи рӯзгори ғайриқиссаву ҳазрати Алӣ, Муҳаммад (с), Имом Ҳусайн ва Имом Ҳусейн ва дигар авлиёву ашхоси таърихӣ аз байни халқ ҷамъоварӣ шудаанд, ки то ба имрӯз дар байгонии фолклори тоҷик нигоҳ дошта мешаванд.

Дар ашъори боқимондаи Рӯдакӣ дар се мисраи шеърӣ калимаи «қисса» зикр шудааст, ки мавзӯоти мухталифро фаро мегирад. Чунончи, шоир дар рубоии зер калимаи «алқисса»-ро ба қалам медиҳад, ки маънии хулоса, хулосаи калом ва қисса кӯтохро ифода кардааст:

Дар ишқ чу Рӯдакӣ шудам сер аз ҷон

В-аз гиряи хунин мижаам шуд марҷон.

*Алқисса*, ки аз дасти азоби хичрон,

Дар оташи рашкам дигар аз дӯзахиён! [2, 72].

Дар байти дигар шоир ибораи «қисса тамома»-ро истифода бурдааст, ки маънии хулосаи суханро ифода мекунад. Инчунин, дар мисраи дуюм шоир оид ба маъракаи қачабозӣ, яъне ангуштаринбозӣ, ки як навъ бозии маъмули халқи мебошад, ишорае намудааст:

Ҳангомаи шаб гузашту шуд *қисса тамома*,

Толеъ ба қафам яке наяндохт *қача*<sup>7</sup>! [2, 73].

Рӯдакӣ дар қасидаи «Модари май» аз саргузашти ҳазрати Нӯҳ ёдовар шуда, дар хусуси *қиссаи тӯфон* маълумот додааст. Қиссаи тӯфон ишора ба «Тӯфони Нӯҳ» ва «Киштии Нӯҳ» аст. Мувофиқи маълумоти қиссаву ривоёти қадимӣ нахуст аз ҷоними Ҳудованд тавассути ҳазрати Нӯҳ ваҳй меояд, ки башарият ба мавҷудияти Аллоҳ бовар кунанд ва пайрави ҳазрати Нӯҳ бошанд. Дар ибтидо халқ ба ин паём бовар надошт ва аз ин сабаб иродаи илоҳӣ бар он қарор гирифт, ки одамоне, ки гунаҳкор буданд, набуд созад. Қабл аз воқеъ шудани тӯфон ба Нӯҳ амр шуд, ки киштие бисозад ва худ бо ҳашт нафар наздиконаш ва аз ҳар ҷонвар як ҷуфт интиҳоб карда ба киштӣ нишинанд. Ҳамин тавр тӯфон барпо шуда, об 150 рӯз аз заминро осмон ҷорӣ шудааст ва аз қуллаи қӯҳро даргузаштааст. Ҳамаи одамон ва ҷонварон, ғайр аз онҳое, ки дар киштии Нӯҳ буданд, ҳалок гардидаанд. Оқибат тӯфон ором шуда, обҳо хушк шудаанд ва бо сабаби ин киштӣ онҳо зинда мондаанд. Байт:

...Бо ду қафи ӯ зи бас ато, ки бибахшад,

<sup>6</sup> Котура- саргаштагӣ, саргардонӣ, хайронӣ; дарди сар.

<sup>7</sup> Қача- ангуштарини бенигин.

Хор намојад ҳадису *қиссаи тӯфон!* [2, 56].

Панд яке аз намунаҳои паремологияи фолклорист, ки дар байни мардум бо истилоҳоти насихат, панду насихат, сухани нек, ҳикмат истифода мешавад. Мардум панду насихатҳоро барои маслиҳат додани ҷавонону наврасон истифода мебаранд. Дар адабиёти хаттӣ низ ин жанр ҷойгоҳи махсус дорад. Осори шоирону нависандагони мо саршор аз панду андарз мебошанд.

Дар осори Рӯдакӣ калимаи «панд» ба маъноҳои насихат ва таҷриба гирифтани истифода шудааст. Ибораи феълии «панд додан» дар мисраи зер ба маънии дарси ҳаёт омӯзондан ва ибрат нишон додан истифода шудааст. Шоир ибраз менамояд, ки инсон аз ҳаёту зиндагӣ дар гузашти замон ба худ таҷрибаи ҳаётӣ мегирад ва агар шахс ба замона наку ва бо диду зеҳни боақлона, бошууроно назар афканад, аз он панд гирифта метавонад. Бояд зикр намоем, ки инсонӣ мулоҳизакор аз гузашти рӯзгор таҷрибаи хуб мегирад ва замона саросар пур аз панду андарз аст. Чунончи, Рӯдакӣ мефармояд:

Замона *панде* озодевор дод маро,

Замонаро, чу наку бингарӣ, ҳама *панд* аст [2.32].

Дар мисраи дигар шоир истилоҳи мазкурро ба маънии ҳукм, фармони шох ба қалам медиҳад. Мурод аз гуфтаи шоир ин ҷо он аст, ки шахсе ки аз гуфта ё амри подшоҳ дасткашӣ мекунад, оқибат ба балое гирифта мешавад. Байт:

Ҳар ки сар аз *панди* шаҳриёр бипечид,

Пои тарабро ба доми гурм дарафганд [4, 190].

Панд гирифтани панд шундан ва ибрат гирифтани панд яке аз масъалаҳои иҷтимоии тарбияи инсоният мебошад, Рӯдакӣ бузургвор дар ашъори худ ишорае намунааст:

Сирати он шох *пандномаи* аслист,

З-он ки ҳама рӯзгор гирад аз-ӯ *панд* [4, 190].

Дар байти боло калимаи «панднома» зикр шудааст, ки маънии китоби панду насихат, насихатнома ва андарзнаморо ифода мекунад. Чунончи, шоир дар абёти дигар дар бораи яке аз китобҳои пураарзиш, ки дар он оид ба одилона идора кардани давлат маълумот дода мешавад ва ба қалами шохӣ одилу тавоно Хусрави Анӯшервон мансуб будани он иттилоъ додааст:

Сирати ӯ буд ваҳнома ба Кисро,

Чунки ба ойинш *Панднома* биёганд [4, 190].

Масал ё худ зарбулмасал як навъ жанри хурди адабиёти шифоҳӣ буда, он дар байни мардум ва дар осори шоирон ҳамчун яке аз унсурҳои ҳулоқунандаи фикр истифода мешавад. Зарбулмасалҳоро одамон аз таърихи гузаштаи дур, аз як насл ба насли дигар интиқол медиҳанд ва аксарияти зарбулмасалу мақолҳо аз таҷрибаи ҳаётӣ ва рӯзгори мардум ба зухур омадаанд. Дар хусуси таъриф ва тавсифи жанри зарбулмасал фолклоршиноси тоҷик Бозори Тилавзод дар асари тадқиқотии худ «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» чунин менависад: «Зарбулмасал матни мӯҷази таърихан ба вучудода ва аз нигоҳи семантикию грамматикӣ устувор мебошад, ки дар он бо образҳои равшан афкори умум, ҳикмат ва таҷрибаҳои ҷаҳонасраи мардум дар контекстҳои таърихӣ-географӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва психологӣ ҳулоса шудаанд» [6, 265].

Дилшод Раҳимов дар «Донишномаи Рӯдакӣ» (2008) андешаҳои хешро роҷеъ ба равобити осори Рӯдакӣ фарҳанги мардум дар як ҷанд мақолаҳои алоҳида баён намунааст. Ӯ дар баробари андешаҳои худ аз осори шоир мисолҳо оварда, фикри худро тақвият медиҳад: «На танҳо дар шеъри Рӯдакӣ, балки дар осори қариб ҳамаи адибони адабиёти форсу тоҷик истилоҳи «масал» барои ифодаи навъи хурди адабиёти китобию шифоҳӣ – зарбулмасал ба кор рафтааст» [3, 84-85].

Истилоҳи «масал» дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноҳои «ҳикояти воқеии ибратомез, қисса ва афсонаи кинояомез; сухани ҳикматноки маъмул дар байни халқ» зикр шудааст [7, 647].

Дар ашъори Рӯдакӣ калимаи «масал»-ро дар ду байти алоҳида мушоҳида менамоем, ки маъноҳои мухталифро ифода мекунад. Ин истилоҳро дар фолклори

точик дар шакли зарбулмасал ба кор мебаранд, аммо дар адабиёти классикӣ алалхусус, дар ашъори Рӯдакӣ мо онро дар шакли «масал» дучор мешавем. Рӯдакии бузургвор ҳамчун шоири борикбин ва закитабъ ба тамоми нозукихову мавҷудияти ҳаёти олами зинда аз лиҳози таҷрибаи ҳаётӣ назар карда, тавонистааст, намунаҳои зиёдеро аз фарҳанги мардум самаранок истифода намояд. Масалан, дар мисраъҳои зерини шоир намунаи чистонро мушоҳида кардан мумкин аст. Шоир аз мушоҳида ва таҷрибаҳои зиндагӣ истифода намуда, дар бораи растании ревоҷ (чукрӣ) ба шакли шеърӣ чистоне тартиб додааст, ки аз мазмуни мисраъҳои шеърӣ ҷавоби онро мантиқан дарк кардан мумкин аст. Ба андешаи мо ин чистон мазмунан ҳамин ҷавобро талаб мекунад. Дар мисраъҳои зерини шоир калимаи масалро ба маънии монандӣ, шабоҳат ба чизе ё ба мисли чизе ба кор бурдааст:

Он чист бар он табақ ҳаме тобад,  
Чун мулҳам зери шаъни уннобӣ?  
Соқаш ба *масал* чу соиди хуро,  
Пояш ба *масал* чу пойи мургобӣ [2, 61].

Дар байти дуввуми шоир истилоҳи мазкурро ба маънии аслии худ ба қалам додааст. Инчунин, дар байти зайл мазмуни зарбулмасали халқии «Як дари баста - сад дари кушода» баён шудааст, ки мурод аз гуфтаи шоир ин ҷо ин аст. Агар одам барои чизе ба хонаи шахси дигар равад ва он шахс хоҳиши ӯро рад кунад, пас ӯ метавонад, ки ба хонаи ҳамсояи дигар рафта, эҳтиҷоташро амалӣ гардонад. Бинобар ин дар байни мардум мегуянд, ки «як дар пӯшида бошад, сад дари дигар кушода аст». Байт:

Дурусту рост *кунод*<sup>8</sup> ин *масал*: «худой варо  
Агар бибаст яке дар, ҳазор дар бикшод» [2, 35].

Муаммо низ яке аз жанрҳои маъмули адабиёти китобиву шифоҳӣ мебошад. Дар муаммо гӯянда ҳодисае ё воқеаеро тасвир менамояд, ки бо суҳанони пардапӯшона гуфта мешаванд ва онро шунаванда фикр карда, посухеро барои савол меёбад. Дар фолклори тоҷик низ намунаҳои зиёди муаммоҳои халқӣ мавҷуд мебошанд ва дар байни халқ низ муаммогӯӣ дар ҳар даври замон роиҷ мебошад.

Дар осори китобӣ муаммо ба шакли шеърӣ бо суҳанони маҷозиву пӯшида ифода мекунад. Дар муаммои китобӣ номи шахсе ё чизе тавассути санъатҳои бадеӣ ниҳон карда мешавад.

Калимаи муаммо мо танҳо дар як мисраи шеърӣ аз ашъори Рӯдакӣ дучор омадем, ки ба маънии аслии худ истифода шудааст.

Ҳамчу *муаммо*ст фахру Ҳиммати ӯ шарҳ,  
Ҳамчу Абастост фазлу сирати ӯ Занд [2, 38].

Ҳамин тариқ, бояд гуфт, ки дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ на танҳо истилоҳоти эҷодӣ шифоҳии мардумро дучор меоёем, балки намунаҳои дигари фарҳангу суннатҳои халқро мушоҳида кардан мумкин аст. Рӯдакӣ чун шоири тавоно аз оину маросимҳои миллӣ ва суннати мардум бохабар буда, дар ашъори ба мерос гузоштаи худ аз онҳо ишорае намудааст. Корбурди Рӯдакӣ аз баҳри пургавҳари фарҳанги мардум бо ин намунаву ишораҳое, ки дар боло зикр шуданд, маҳдуд намешаванд. Чунин шодобу баҳравар шудан аз фарҳанги мардум ва эҷодӣ халқ табиист, ки мундариҷоти шеърҳои шоирро рангин карда, зудтар дар дилу дидаи хонандагон ҷой мегиранд. Аз ин лиҳоз месазад, бисёр паҳлӯҳои дигари ашъори Рӯдакиро, ки марбут ба эҷодӣ халқ мебошанд, амиқтару дақиқтар омӯхт.

### Китобнома

1. Бертельс. Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Бертельс. Е.Э. – Москва: Издательство Восточной литературы, 1960. - 384 с.
2. Девони Рӯдакӣ, таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам./ Девони Рӯдакӣ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 228 с.

---

<sup>8</sup> Кунод- шакли дигари кунад аз масдари кардан аст.

3. Донишномаи Рӯдакӣ. Иборат аз 4 ҷилд, ҷилди 2. / Донишномаи Рӯдакӣ.– Душанбе: ҚММ «Ксерокс Ланд», 2008.-408с.
4. Нурув Амон. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / Нурув Амон. – Душанбе: «Маориф», 1990. – 286 с.
5. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик / Раҳимов Дилшод. – Душанбе: Истеъдод, 2009. - 262 с.
6. Тилавов Бозор. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок./ Тилавов Бозор. – Душанбе: Дониш, 1967. -135 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иботар аз ду ҷилд / Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.

## **БАЁНИ ЧАНДИСТИЛОҲИ ФОЛКЛОРИ ДАР АШЪОРИ АБӢАБДУЛЛОҲИ РӢДАКӢ**

Дар ин мақола дар хусуси қорбурди истилоҳоти осори шиғоҳии мардум дар ашъори АбӢабдуллоҳи Рӯдакӣ ва инчунин оид ба равобити ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти халқ маълумот дода шудааст. Рӯдаки яке аз шоирони бузурги адабиёти классикии тоҷику форс буда, дар ашъори пуранзиши ӯ бисёр намунаҳои фарҳанги мардум аз рӯи таҷрибаи мушоҳидаҳои шоир истифода шудаанд. Муаллиф дар ин мақола барои таҷвиати фикрҳои худ аз осори шоир ва эҷодиёти шиғоҳӣ мисолҳо оварда, ба ҳулосае меояд, ки ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти шиғоҳии мардум алоқаи наздик дошта, дар осори ӯ намунаҳои осори фолклориро мушоҳида қардан мумкин аст.

**Вожаҳои калидӣ:** *Рӯдакӣ, адабиёт, фолклор, афсона, шеър, устура, тарона, панд.*

## **ИЗЛОЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ ФОЛЬКЛОРА В СТИХАХ РУДАКИ**

В данной статье затронут вопрос взаимоотношения таджикско-персидской классической поэзии с устным народным творчеством. Автор констатирует, что великий поэт основоположник таджикско-персидской литературы Абуабдулло Рудаки в своём многогранном творчестве широко использовал образцы устного народного творчества. Особенно в стихах Рудаки встречаются некоторые термины таджикского фольклора, такие как афсона (сказка), суруд (песня), масал (поговорка), қисса (легенда) и др. В статье приведены и анализированы конкретные примеры из творчества поэта связанные с фольклором.

**Ключевые слова:** *Рудаки, литература, фольклор, сказка, песня, легенда, стихи, назидание.*

## **EXPRESSION OF SOME FOLKLORE TERMS IN THE POETRIES OF RUDAKI**

In this article is taken in to consideration the question of relation between Tajik-Persian literature and oral folk tradition. Author states that Aбуабуdullo Rudaki broadly used in his poetries examples of the Tajik folklore. Especially attention was paid to the folklore terms such *afsona* (folktale), *surud* (folksong), *masal* (proverb), *qissa* (legend) and etc. In the article are used concrete examples from poetries of the poet connected with folklore.

**Keywords:** *Rudaki, literature, folklore, folktale, folksong, legend, poetry, morality.*

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Исмоилзода Фаридун - ходими хурди илмӣи шӯбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin\_n@mail. ru.

**Сведения об авторе:** Исмоилзода Фаридун- младший научный сотрудник отдела фолклора Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin\_n@mail. ru.

**About the author:** Ismoilzoda Faridun – is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin\_n@mail. ru.

## **ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН**

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

## **ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО**

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғози сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

тақриз - 4 саҳифа;

рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди ҷумумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикҷат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва мухтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

**Нишонии мо:** 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: [www.iza.tj](http://www.iza.tj); E-mail: [iza\\_rudaki@mail.ru](mailto:iza_rudaki@mail.ru)

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

## **ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ**

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

## **ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ**

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

1. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷ. 1958. - 555 сах.
2. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.



б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айнӣ С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

**Адрес:** 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: [www.iza.tj](http://www.iza.tj); E-mail: [iza\\_rudaki@mail.ru](mailto:iza_rudaki@mail.ru)

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

**Address:** 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: [www.iza.tj](http://www.iza.tj); E-mail: [iza\\_rudaki@mail.ru](mailto:iza_rudaki@mail.ru)

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

**Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and  
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan**

Established in 2010  
published quarterly

**Quarterly journal** established in 2010 by the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

**Chief Editor**

**Rahmatullozoda Sakhidod**, Doctor of Philological Sciences

**Deputy Chief Editor**

**Askar Hakim**, Ph.D

**Executive Secretary**

**Shamsiddin Muhammadiev**, Ph.D

**Address:** Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 27, Huseynzoda St. 35, Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992 372) 21-22-40;  
E-mail: [iza\\_rudaki@mail.ru](mailto:iza_rudaki@mail.ru);  
[www.iza.tj](http://www.iza.tj).

**Subscription Index in “Pochtai Tojik”**  
77755

**Journal was re-registered** by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095.

**Editorial team:**

**A. Rahmonzoda** (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

**M.Imomzoda** (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

**N. Salimi** (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

**M.Mulloahmad** (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

**J.Nazriev** (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

**D.Saymiddinov** (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

**A.Sattorzoda** (Doctor of Philological Sciences, professor)

**G.Juraev** (Doctor of Philological Sciences, professor)

**H.Rajabov** (Doctor of Philological Sciences, professor)

**O.Hojamurodov** (Doctor of Philological Sciences, professor).

**P. Jamshed** (Doctor of Philological Sciences, professor)

**O. Qosimov** (Doctor of Philological Sciences)

**T. Mardoni** (Doctor of Philological Sciences)

**Kh.Kalandariyon** (Doctor of Philological Sciences)

**Sh.Rahmonov** (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, 2016

---

**Ба матбаа  
супорида шуд**

.....2017

**Барои нашр имзо шуд .....2017**

**Чопи офсети. Чузъи чопӣ 12. Андоза 70x100 1/8**

**Адади нашр 500 нусха. Супориши №...**

**ЧДММ «Дониш Граф»**

**г. Душанбе, 734063, ул. Айни, 299/1.,**